

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ПЕТРА МОГИЛИ**

УДК 329:81'272(477)

СЕДНЄВА НАТАЛЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

**ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ)**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Д и с е р т а ц і я
на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник –
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедру державної політики та
менеджменту ЧДУ ім. Петра Могили
Багмет Михайло Олександрович

Миколаїв - 2013

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1. Концептуально-теоретичні засади наукової розробки теми.....	11
1.2. Джерельна база та методологічні основи дослідження	31
Висновки до розділу 1	43
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	45
2.1. Витоки формування української мовної політики	45
2.2. Правові засади регулювання мовної політики незалежної України	64
Висновки до розділу 2	107
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.....	109
3.1. Шляхи та напрямки реалізації мовної політики	109
3.2. Мовні конфлікти як складова політичних конфліктів	135
Висновки до розділу 3	149
РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ	152
4.1. Проблема «мовних суверенітетів» на півдні України як відображення загальної тенденції актуальності питань двомовності в державі	152
4.2. Захист мовних інтересів національних меншин на півдні України	170
Висновки до розділу 4	191
ВИСНОВКИ.....	193
ЛІТЕРАТУРА.....	202
ДОДАТКИ.....	246

ВСТУП

Актуальність теми. Причетність до того чи іншого народу, відчуття єдності невід’ємно пов’язане з мовним питанням. Адже мова є не лише фундаментальною умовою існування етносу, вона забезпечує єдність свого народу, розмежованого соціальними, релігійними, політичними чинниками.

З проголошенням незалежності офіційно державною мовою в Україні стала українська Проте, впровадження саме цієї мови в сучасне середовище відбувається досить складно. Історична обумовленість зв’язку мовно-культурної ідентичності з соціально-політичними реаліями перенесла мовну проблему у політичну площину.

На сьогоднішній день вивчення політичних аспектів мовної політики України досить актуальне питання, оскільки мовна визначеність є необхідною умовою існування цілісної суверенної держави, яка прагне зайняти належне місце у світовому просторі.

Важливість формування мовної політичної культури викликана в першу чергу потребою у забезпеченні суспільної стабільності, узгодженні інтересів великої кількості різноманітних в етнічному, культурному, мовному та релігійному відношеннях спільнот, що мешкають в Україні. Проблема мовної ідентичності в нашій державі стоїть зараз не лише перед етнічними меншинами, а й перед титульною нацією – українцями, мовно-культурна самобутність яких в ряді регіонів була значною мірою втрачена, а національні права, зокрема на освіту, отримання та поширення інформації рідною мовою, забезпечені не у повному обсязі.

Крім того, недостатньо висвітленим залишається питання впровадження та реалізації нормативно-регулятивної бази щодо вирішення мовних питань, а також врахування її в діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, загальноукраїнських політичних партій, громадських об’єднань та їх регіональних представництв.

Вищевикладені аспекти визначають актуальність наукового осмислення й окреслення політологічних аспектів мовної політики незалежної України.

Потреба наукового аналізу досліджуваної проблеми обумовлена й тим, що у вітчизняній науковій думці практично не має узагальнюючих праць, в яких би комплексно, з урахуванням сьогоденних політичних реалій висвітлювався процес формування та реалізації мовної політики в Україні на сучасному етапі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обраний напрям дослідження пов'язаний із розробкою планової наукової теми «Політичні, соціально-економічні та етнонаціональні процеси та внесок визначних громадсько-політичних діячів у їх розвиток в південному регіоні України», яка здійснюється представниками кафедри політичних наук та Центру політичних досліджень, що діє при Чорноморському державному університеті імені Петра Могили (державний реєстраційний номер теми 0103U008821). Дисертаційне дослідження виконано за індивідуальним планом відповідно до науково-дослідної теми «Політологічні аспекти мовної політики незалежної України» (№ держреєстраційний 0109U003324 від 31.03.2009 р.)

Мета дослідження. Виходячи з актуальності теми, спираючись на праці попередніх дослідників та враховуючи недостатній ступінь її розробки у вітчизняній політологічній науці, *метою* дисертаційної роботи є визначення політичних аспектів мовної політики незалежної України та дослідження впливу соціально-політичних умов, законодавчо-правових норм на формування мовної політики держави.

Для реалізації мети дослідження автор визначає наступні *задачі*:

– сформулювати власне визначення мовної політики на основі тлумачень, поданих в словниках та наукових працях дослідників, а також систематизувати наукові доробки з теми, що висвітлюють основні тенденції та проблеми формування та реалізації мовної політики в Україні;

- визначити та окреслити передумови формування мовної політики незалежної України;
- структурувати законодавчу базу з питань мовної політики в Україні та показати практику формування сучасного законодавства щодо питань мовної політики, виокреслити основні проблеми на шляху до оновлення чинних норм;
- з'ясувати механізм впливу соціально-політичних чинників на формування мовної політики в Україні;
- проаналізувати роль мовних конфліктів в сучасних політичних процесах;
- відобразити місце державної (української) мови в суспільно-політичних процесах Південного регіону України, визначити основні пріоритети та тенденції в цьому напрямі;
- охарактеризувати стан захисту інтересів національних меншин на Півдні України в питаннях регулювання мовної політики;
- сформулювати основні пропозиції щодо мовної моделі для України з метою вирішення проблем реалізації і впровадження мовної політики.

Об'єктом дослідження є мовна політика в незалежній Україні.

Предметом дослідження є політичні аспекти мовної політики України та шляхи урегулювання цього питання як на державному, так і регіональному рівнях.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. Системний підхід надав змогу розглянути механізм впровадження та розвитку мовної політики як частину відносин в середині країни, як взаємодію між різними політичними інститутами держави, в той час як комплексний підхід передбачає встановлення цих зв'язків і на міжгалузевому рівні розвитку, дає більш поглиблений та всебічний результат. Використання історико-типологічного методу дослідження дозволило вичленити системи, в межах яких досліджувався об'єкт на певних етапах розвитку, зафіксувати певну даність

політичних процесів та явищ на підставі виділення якісно визначених типів. Структурно-функціональний аналіз допоміг більш детально визначити складові тих ланок, які впливають на процес впровадження мовної політики, з'ясувати їхню роль у цьому процесі, вказати на доцільні та хибні кроки. Використання порівняльного методу дозволило відобразити ставлення різних політичних сил до мовного питання, дало змогу визначити суперечності у заходах, покликаних врегулювати мовну ситуацію в країні. Базуючись на аналізі основних теоретичних розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, було сконструйоване авторське бачення формування мовної політики в Україні.

Наукова новизна роботи полягає у авторському висвітленні політичних аспектів мовної політики в Україні періоду незалежності. Особлива увага приділяється таким складовим її формування: історичним передумовам; законодавчій основі, яка, в свою чергу, зумовлює діяльність політичних інститутів у вирішенні мовної політики; регіональним особливостям формування мовної політики.

Вперше:

обґрунтовано, що національно-демографічні, лінгвістичні та матеріальні чинники значною мірою залежать від національно-мовної політики, яка реалізується в державі, тобто від свідомого впливу суспільства на мову. Це виражається у мовному плануванні, зокрема, у прийнятті законів про мови. Якщо законодавчі акти, що стосуються мовної практики населення, суперечать людському фактору, можливі відкриті і латентні національно-мовні конфлікти. Законодавчі акти, присвячені регулюванню мовних проблем, служать розширенню їх соціальних функцій, а також охорону національних мов від впливу глобалізації;

доведено, що діяльність держави в цілому не завжди збігається з діями інших політичних інститутів. З одного боку, прослідковується дотримання норм чинного законодавства, а з іншого – з'являються нові завдання, на вирішення яких спрямовуються оновлені форми. Тому зведення поняття

мовної політики лише до державної у даному випадку виявляється обмеженим.

Удосконалено:

систематизацію напрямів мовної політики як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях в Україні. Мовна політика в Україні знаходиться в постійному русі. Вона функціонує, розвивається, має своє законодавче обґрунтування та впровадження. Проте їй не вистачає вдосконаленості і завершеності, що притаманно сучасній Україні за багатьма напрямками;

типологію мовних конфліктів, серед яких особливої уваги приділено етнолінгвістичним, лінгвопрагматичним та лінгвополітичним конфліктам та класифікацію причин даних конфліктів, серед яких головною підставою для виникнення мовного конфлікту є сам факт існування різних ідіоетнічних мов;

рекомендації щодо впровадження механізмів державного регулювання мовної політики в Україні.

Дістало подальшого розвитку:

визначення витоків формування мовної політики. Вказано, що витoki сучасного протистояння української і російської мов, які в політиці сьогодення стали предметом не лише обговорення, а й певного маніпулювання, слід шукати в XVIII-XIX ст. Саме тут зароджується позиція невизначеності власне української мовної політики і неможливість (а часом і небажання) прийти до єдиної точки зору, що державна мова повинна бути мовою тієї країни, до якої належать її громадяни, а розвиток інших мов – це невід’ємне право кожного громадянина. Сучасна ситуація в мовній політиці незалежної України стала результатом історичних процесів, що впливали на становлення державності в цілому та визнання українцями себе як самостійного етносу, зокрема. Так, суттєвий вплив мало, по-перше, тлумачення ідентичності українського народу ще за часів Київської Русі, а, по-друге, насаджування своєї культури урядами Польщі, Литви, Австрії,

Росії. Фактично, саме історичні фактори стали основою сучасної невизначеності населення України щодо мовного питання;

дослідження чинного законодавства з питань мовної політики в незалежній Україні та законопроектів із даної проблематики. Досліджені законопроекти можна поділити залежно від того, визнають вони монополію української мови як державної в усіх неприватних сферах життя чи змушують її існувати в режимі жорсткої конкуренції з російською мовою. Різноманітність до цієї класифікації вносять деякі положення проектів, які нагадують, що, крім російської, в Україні є ще більше десяти мов національних меншин;

шляхи у сфері мовної політики з захисту національних інтересів мешканців країни, які потребують нагального вирішення як в Україні в цілому, так і в її південному регіоні, зокрема: формування мовної культури населення; чітке визначення правових норм щодо застосування державної мови та тлумачення положень Європейської Хартії мов меншин і національних мов; вироблення стратегії мовної політики на містах, розроблення заходів впровадження і захисту не лише мов меншин, а й титульної нації. Все вищезазначене потребує консолідованого контролю з боку органів державної влади, а також єдиного відповідального органу з питань мовної політики в країні.

Практичне значення роботи полягає в тому, що положення та висновки дослідження сприятимуть, по-перше, позитивному вирішенню проблем мовної політики в Україні, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. По-друге, основні положення дисертації, сформульовані висновки, наукові рекомендації будуть сприяти подальшому поглибленню дослідження формування та впровадження мовної політики в сфері суспільного життя, впливатимуть на активізацію пошуку державними й громадськими діячами вирішення проблеми білінгвізму в Україні, а це, в свою чергу, неминуче відобразиться на національному піднесенню суверенної України.

По-третє, узгальнення та підсумки, зроблені в дисертації, можуть знайти застосування в навчально-виховній практиці, з метою формування мовної культури спілкування та духовного відродження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися на засіданнях кафедри державної політики та менеджменту Інституту державного управління ЧДУ ім. П. Могили, були оприлюднені у виступах на щорічних науково-методичних конференціях «Могилянські читання» (м. Миколаїв, 2004-2010 рр., щорічних міжнародних науково-практичних конференції «Ольвійський форум: стратегії України в геополітичному просторі» (2009-2013 рр.), міжнародній науково-практичній конференції «Регіональне застосування наукових знань» (Горлівка, 2012 р.), «Ціннісний вимір політичної діяльності: проблеми політичного вибору в сучасному українському суспільстві» (м. Херсон, 2013).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у семі наукових статтях, які опубліковані у фахових виданнях з політичних наук.

Структура дисертаційної роботи зумовлена темою та задачами дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (восьми підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертаційного дослідження складає 198 сторінку, список використаних джерел містить 352 найменувань (44 сторінок).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Концептуально-теоретичні засади наукової розробки теми

Процес розвитку української мови в сучасній Україні відбувається досить складно. З самого початку його було перенесено з мовної площини в суто політичну. Історично обумовлений зв'язок між мовно-культурною ідентичністю та політичними пререференціями був сповнений протиріч і складних невирішених проблемних питань. Все це обумовлює надзвичайну актуальність проблем української мови як політичного чинника сучасної мовної ситуації в Україні.

У зв'язку з цим виникає питання про шляхи вирішення мовно-культурних проблем в Україні. От чому дана проблема на сьогодні стала важливим завданням дослідження мовної ситуації в країні. Необхідно зазначити, що на території української держави довгий час існували суперечливі механізми реалізації мовної політики, обумовлені перебуванням України у складі різних імперій та СРСР. Крім того, «Закон про мови в УРСР», прийнятий в 1989 р. [97], не був замінений на закон незалежної держави, в той час як вся нормативно-правова база оновлювалась і вдосконалювалась. Був прийнятий цілий ряд програм, постанов та змін, які будуть досліджуватись в роботі, проте основний закон, на який спирається практика мовної політики, який в першу чергу потребував заміни на закон нині діючої держави, не було прийнято.

Понад двадцятирічна суперечлива практика щодо мовної політики зумовлена не лише «українською амбівалентністю», а є її результатом певної політики посткомуністичних еліт, про що й свідчить недостатня розробленість та остаточне затвердження політико-правових норм, а також недостатньо чітко сформоване ставлення політичних структур щодо впровадження в українське суспільство державної мови. Немає достатньо чіткого механізму її реалізації, а

також залишається проблема суперечності дій політичних сил в мовних заходах, а також не сформована чітка позиція щодо пріоритетності державної мови в політичному полі України, як у внутрішньополітичному житті, так і в питаннях міжнародного співробітництва.

З метою глибшого розуміння даного процесу варто розкрити сутність певних понять та дефініцій. Варто почати з самого поняття «політика», а також основних механізмів її в провадження для реалізації певної мети. Так, Велика Радянська Енциклопедія дає наступне визначення: Політика (грец. *politiko* – державні та суспільні справи, *polis* - держава), сфера діяльності, пов'язана з відношеннями між класами, націями та ін. соціальними групами, ядром якої є проблема завоювання, утримання і застосування державної влади [21, с. 640].

Подібне тлумачення можна знайти в словнику Д. М. Ушакова: «Політика – діяльність державної влади в сфері управління і міжнародних відносин; діяльності того чи іншого суспільного угруповування, партії, класу, що визначаються її цілями та інтересами» [325, с.345]. та тлумачному словнику С. І. Ожегова: «Діяльність органів державної влади і державного управління, що відображає державний устрій та економічну структуру суспільства, а також діяльність партій та інших організацій, громадських угруповань, що визначається інтересами і цілями. Питання і події суспільного, державного життя, образ дій, спрямований на досягнення чого-небудь, що визначається стосунками між людьми» [185, с 123].

У Радянській українській енциклопедії «політика» тлумачиться як «участь у справах держави, діяльність органів влади державної, що відображає суспільно-економічний лад, суспільні відносини в країні, діяльність класів суспільних і партій політичних, яка визначається їхнім становищем у суспільстві та інтересами» [272, с 67].

За визначенням Л. Масенко, яка досить ґрунтовно вивчала проблеми мовної політики та мовної ситуації в Україні, «політика – це цілеспрямована діяльність у галузі взаємовідносин між різними соціальними групами,

державами, народами, пов'язана із боротьбою за здобуття або утримання влади, знаряддя регулювання і формування цих стосунків» або «визначена частина, програма, або напрямок, такої діяльності» [156, с.4].

В ряді словників складові та напрями політики як суспільно-політичного явища визначаються вже в самому тлумаченні даного поняття. Так, зокрема, Універсальний словник-енциклопедія розподіляє дане поняття на: «1. цілеспрямована діяльність у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами, пов'язана із боротьбою за здобуття або утримання державної влади, як знаряддя регулювання і формування цих стосунків; 2. визначена частина, програма або напрямок такої діяльності; гол. суб'єктом є держава» [321, с. 456].

Енциклопедія політичної думки подає визначення: «Політику можна визначити лаконічно як процес, в ході якого група людей, чиї погляди або інтереси на початковій стадії різняться, приймає колективне рішення стосовно згуртування групи загалом, що запроваджується як спільна лінія поведінки. Це визначення включає кілька складових, які потребують окремого дослідження для осягнення всієї складності ідеї політики. 1. Політика передбачає наявність різноманітних точок зору – якщо не стосовно кінцевої мети, то принаймні стосовно найкращого способу її досягнення. Там, де люди добровільно погоджуються щодо напрямку діяльності або, що важливіше, де вони здатні дійти згоди в ході вільного обговорення, ніяка політика не потрібна. Політика починається тоді, коли однотайність спонтанно зродитися не в змозі, але конкретній групі людей вкрай необхідно діяти» [73, с. 124].

Таким чином, слово «політика» передбачає дії держави в певному напрямі, що відповідають цілям і завданням, які поставлені в чинному законодавстві та нормативно-правових актах, а також програмах і комплексних заходах в визначеному сегменті суспільно-політичного життя.

В галузі мовного середовища прийнято розглядати термін «мовна політика», яка існує для того, щоб досягати певних цілей в сфері мовних відносин [161, с. 15].

От чому ці проблеми науковці зводять до питань державної мови, мовних прав національних меншин, мови засобів масової інформації, освіти, науки в країні, мови державних органів влади на всіх рівнях.

Отже, мовна політика – це комплекс цілей та принципів, що визначають регулювання мовних практик у різних сферах життя держави і суспільства, а також сукупність правових, адміністративних та господарчих механізмів, через які здійснюється зазначене регулювання.

Досить часто поняття мовної політики ототожнюється з поняттям державної мовної політики, під якою слід розуміти комплекс дій і заходів, які проводяться державою з метою досягнення певних цілей у сфері мовних відносин [305, с. 32]. Проте, ці поняття не тотожні.

Вірнішим буде твердження, що мовна політика – це комплекс цілей, принципів та засобів, які за допомогою правових, адміністративних, господарчих та суспільних механізмів здійснюють формування та регулювання мовних відносин в тій чи іншій країні.

Ще відомий український вчений О. Потебня висунув тезу про те, що практичне вивчення й удосконалення мови веде до повного розвитку всіх сил нації [229, с. 56]. Так мовознавець і мислитель розширив суто філологічні рамки проблеми і торкнувся політичного чинника.

Однак, в Україні досі не здійснювалися комплексні дослідження діалектики мовного чинника, мовної політики й перебігу трансформаційних процесів, які передбачали б, зокрема, ідентифікацію позицій ключових політичних сил, які впливають на її формування, визначення їх цінностей та пріоритетів, потенціалу їхнього впливу на вияв мовного чинника.

Сам термін «мовна політика» вперше був вжитий польським політичним діячем Дж. Цеболлеро [662, с. 352].

Російськомовний лінгвістичний енциклопедичний словник дає цьому поняттю наступне визначення: «Мовна політика – це сукупність ідеологічних принципів и практичних заходів із вирішення мовних проблем в соціумі, державі. Особливою складністю вирізняється мовна політика в

багатонаціональній державі, через те, що вона має враховувати такі фактори, як багатомовність, своєрідність національного складу та міжнаціональних відносин, роль окремих мов та їх носіїв у суспільному житті. Мовна політика є складовою частиною національної політики, вона в загальних рисах залежить від принципів останньої» [62, с. 616.]. В українській політичній науці значну увагу тлумаченню мовної політики приділяли А. Апселямова [9], Л. Біланюк [19], І. Дзюба [64-66], А. Загнітко [81], В. Колісник [119-121], П. Мовчан [170], Л. Масенко [156 - 160], А. Матвієнко [161 - 162], Мілова М. І. [166], В. Радчук [271], М. Рябчук [286], Л. Танюк [304], О. Тараненко [305] М. Стріха [301], О. Шумилов [343] та інші.

Так, автор багатьох статей, присвячених мовній сфері, М. Стріха зазначає: «Поняття «мовна політика» зазвичай зводять до кількох питань, як-от офіційної чи державної мови (для світової практики ці два поняття цілком тотожні), мови шкільництва, мовних прав національних меншин. Останні десятиліття додали до названих вище ще ряд проблем – мову засобів масової інформації та реклами, мовні стандарти не тільки офіційної, а й науково-технологічної інформації тощо» [301].

Досліджуючи питання мовної політики А. Корж звертає увагу на сфери, у яких зміна мовного режиму викликає сьогодні найбільше вимог чи невдоволення. Це: державний апарат, органи влади, офіційні документи; сферу освіти, інформаційний простір. Зважаючи на окреслені проблемні сфери щодо мовного режиму, вона вирізняє три головні аспекти мовної політики, які становлять найбільший інтерес [129, с. 17]: питання офіційного (державного) статусу мов;

- 1) питання функціонування мов в освіті;
- 2) питання функціонування мов в інформаційному просторі.

Отже, мовна політика – це цілісна система заходів держави та інших політичних інститутів і сил щодо розв’язання питань розвитку мов у соціумі. Особливої уваги набуває мовна політика у поліетнічних державах у зв’язку із розвитком освіти, створенням інформаційного простору, який забезпечує

етнокультурну цілісність і національну безпеку держави. До мовної політики належать питання мовного планування, актуальні для країн, які тривалий час перебували у складі імперій і в яких культивувалася й утверджувалася як соціально престижна мова метрополії. Оцінка рівня розвитку мови і її здатності обслуговувати всі сфери життя соціуму, виступати важливим складником розвитку національної культури та освіти залежить від здійснюваної у державі мовної політики.

Деякі дослідники розглядають розвиток мовної політики в контексті понять «мова політики» та «політична мова», що на думку дисертанта є більш вузьким поняттям, яке відображає в першу чергу мовну ситуацію в країні. В цьому напрямі достатньо ґрунтовним є дослідження В. Петренко «Особливості визначення політичної мови» [202, с. 118], в якому науковець визначила основні дефініції даного питання. Зокрема, до політичної мови були слушно віднесені: 1) мова публічних виступів політичних діячів у різних її проявах: заяви, інтерв'ю, радіо- і телезвернення, прес-конференції, радіо- і теледебати, виступи в будь-якій аудиторії з будь-якої нагоди; 2) мова функціонування політичних інститутів (мова урядових засідань, партійних з'їздів тощо); 3) парламентська мова, головна складова якої – мова дебатів; 4) мова політичної пропаганди і політичної реклами як в усній, так і в письмовій формі (у першу чергу – мова листівок, плакатів, радіо– та відеороликів); 5) мова політичних документів (закони, договори, угоди, меморандуми, декларації, програми і статuti політичних партій, протоколи засідань); 6) мова засобів масової інформації: мова передач на політичні теми, блоків політичних новин на радіо і телебаченні, рубрик, які відводяться політичним подіям у пресі, статей на політичні теми, заяв політичних коментаторів та оглядачів, матеріалів спеціалізованих видань стосовно різних аспектів політики тощо; 7) мова виборів [202]

Мова політики, безперечно, є важливою складовою аналізу мовної політики. Втім ці поняття не варто взаємо замінювати, щоб уникнути

плутанини у визначенні основних пріоритетів на шляху формування і реалізації мовних заходів.

Аналізуючи стан мовної політики, варто визначити світові моделі реалізації даного питання, щоб запропонувати найбільш прийнятний шлях вирішення проблем для України, адже мовна політика є актуальною для багатьох держав світу, населення яких складається з носіїв різних мов через свою етнонаціональну приналежність.

В першу чергу слід звернути увагу, що не всі країни у своїй політико-правовій практиці використовують поняття «державна мова», досить часто воно замінюється терміном «офіційна мова», а іноді «національна». При цьому визначений статус затверджується в чинному законодавстві цих країн. Так, в Туреччині одна офіційна мова – турецька, в Сінгапурі чотири офіційні мови – англійська, китайська (мандаринська), малайська і тамільська, в ЮАР 11 офіційних мов. Але в жодній з вказаних країн немає державної мови. З 12 країн Східної Європи лише одна використовує в конституції поняття «державна мова», 9 – «офіційна», а дві формально не встановлювали в своїх конституціях статус мов. У 5 країнах мови меншин мають офіційний статус в регіонах їх компактного проживання [141, с. 7].

У деяких країнах існує практика регіональної двомовності – надання мові етносу, що компактно проживає на певній території, рівних прав нарівні із загальнодержавною офіційною мовою. Найбільш відома іспанська модель регіональної двомовності. Згідно із статтею 151 іспанської конституції, «історичні області», тобто Каталонія, Країна басків, Галісія і Андалузія, мають особливе право на офіційну двомовність. На території цих регіонів поряд з іспанською офіційно використовується каталонська, баскська і галісійська мови. Регіональні мови існують також в Бельгії, Франції, Індії, Ефіопії і деяких інших державах [265].

При цьому, наприклад, у Франції офіційною мовою визнана французька, Великобританії – англійська, Італії – італійська, Польщі – польська, хоча довгий час свого історичного розвитку всі ці держави користувалися у

спілкуванні та веденні офіційної документації латинською мовою. Втім бажання побудувати єдину і незалежну державу стало поштовхом до впровадження саме національної мовної політики [279, с. 18-19]. В той же час в світовій практиці є й країни, які надали статус державної (офіційної) мові колишніх колонізаторів. Наприклад, громадяни Аргентини користуються іспанською мовою, Гваделупи – французькою, Австрії – німецькою. При цьому питання унітарності цих держав не ставиться під сумнів [149, с. 20-21].

Пострадянські країни не сформували єдиної моделі мовної політики. Втім, за основу було прийнято ставлення до російської мови, а вірніше визнання її статусу офіційною, державною чи мовою національної меншини. Так, країни Прибалтики в своїй мовній політиці відмовилися від російської мови, визнавши її нелегальною. Тут державною мовою стала мова корінного населення (естонська в Естонії, латвійська в Латвії, литовська в Литві).

Другу групу становлять держави, які визначають єдину державну мову, яка є корінною для даної території, не вилучаючи російську мову зі свого спілкування. При цьому не надаючи їй ніякого окремого статусу. Серед таких країн Казахстан, Азербайджан, Узбекистан. До цієї групи сьогодні належить і Україна, проте ратифікація міжнародних документів, зокрема, європейської Хартії регіональних мов та мов національних меншин, змушує деяких політиків замислитись над моделлю формування мовної політики держави по відношенню до російської мови.

Третя група пострадянських країн надала російській мові статусу другої державної (Білорусь), офіційної (Киргизія, Молдова) чи мови міжнаціонального спілкування (Таджикистан), що було зафіксовано в чинному законодавстві країни [265].

Мотиваційний аналіз вибудовування тієї або іншої мовної політики в різних державах дозволяє виділити такі основні типи [141, с. 12]:

Тип А. Статус державної, національної або офіційної надається всім мовам основних етнічних груп (наприклад, в Швейцарії, Бельгії, Сінгапурі). У основі цієї політики, на думку ряду дослідників, лежить консенсус

національних еліт щодо відсутності «Великої традиції», на яку можна було б спертися з метою об'єднання нації. Тому більш дієвим інтегратором визнається досягнення державної ефективності, а не етнічній автентичності.

Тип Б. Деякі мови національних меншин вводяться як офіційні. Мовна політика даного типу, як правило, вибирається суспільствами, «обтяженими» «Великою традицією», яка є надійним фундаментом для підтримки соціально-культурної і політичної єдності. При цьому мовна політика може орієнтуватися одночасно на обидві мети – «націоналізм» і «державність». Чисті приклади такої політики зустрічаються в Португалії, Ефіопії та ін.

Тип С. Припускається офіційний статус для мов деяких національних меншин лише на регіональному рівні. Політика цього типу є результатом присутності в соціокультурній і політичній тканині держави одночасно двох або декількох конкуруючих «Великих традицій». Основною проблемою подібних ситуацій стає збалансування загальнонаціонального запиту на сильну «державність» з потребами регіональних і мовних груп в збереженні власної ідентичності. У такій ситуації суперництво еліт, що відстоюють протилежні інтереси, є неминучим. Очевидний перекис політики на користь інтересів мовної більшості завжди чреватий підйомом сепаратистських настроїв серед меншості.

Окрім концепту «Великої традиції» [265], дослідники пропонують аналізувати вибір державами тієї або іншої моделі мовної політики через поняття ефективних і неефективних мов. На Землі існує більше 2000 мов, з яких лише 259 є державними. Більше 90% населення світу використовують всього 12 мов, кожен з яких має від 100 мільйонів до 1,2 мільярдів носіїв. Спираючись в своїй політиці на переважний розвиток ефективних мов (а це в першу чергу світові мови), держави роблять вибір на користь активнішої і продуктивнішої участі в міжнародних процесах і світовому розподілі праці. В той же час культури з локальним або маргінальним статусом, роблячи ставку на підтримку власної мовної автентичності і жертвуючи конкурентоспроможністю зараз, зберігають за собою право бути носієм

культурної альтернативи, яка завжди має шанс стати основою нової моделі конкурентоспроможності в майбутньому [141, с. 25].

Крім того, для визначення моделі мовної політики можуть бути застосовані три основні підходи, які впливають на визначення статусу державної чи офіційної однієї мови чи одразу декількох мов. В цій класифікації не враховуються держави, які надали статусу державної мові колишніх метрополій [149, с. 15].

Так, перший підхід спирається на визначення однієї державної мови відповідно до переважної більшості громадян за національністю в державі (наприклад, в Іспанії 75 % іспаномовних громадян, тому й державна мова тут іспанська, у Швеції 95 % шведсько мовних – відповідно державною мовою визнана шведська). Другий підхід розрахований на країни, в яких проживає декілька етносів. Такі держави зазвичай мають декілька офіційних мов (наприклад, в Люксембурзі офіційними визнані французька і німецька, в Швейцарії – німецька, французька, італійська, романська), які мають однаковий статус. Третій підхід передбачає розмежування поняття «державна» та «офіційна», при цьому законодавчо регламентуючи обидві мови, при цьому надаючи державній більше повноважень. Така ситуація спостерігається в Індії, Ірландії та інших постколоніальних державах [149, с. 16].

Україна на сьогоднішній день відповідає моделі формування мовної політики за першим підходом, оскільки в ній офіційно проголошена на конституційному рівні єдина державна мова – українська. Втім, проживання на території країни великої кількості етносів часто підіймає питання щодо зміни обраного підходу, що й зумовлює проголошення регіональних мов, а також ініціативи введення другої державної мови, що буде розглянуто у роботі.

Аналіз доробок зарубіжних та українських вчених у напрямку дослідження мовних моделей світу в країнах є поліетнічним населенням дає змогу виокремити наступні варіанти протікання політичних подій у ставленні до державної мови [141]:

1. Модель єдиної державної (офіційної) мови (Польща, Україна).

2. Модель соофіційної (спільної офіційної) мови (Бельгія, Канада, Білорусь).
3. Модель коофіційної (регіональної офіційної) мови (в Молдові гагаузька мова).
4. Модель заохочувальної (законодавчо не закріпленої, але підтримуваної державними програмами) мови (датська мова в Німеччині).
5. Модель мови метрополії (Аргентина, Австрія).
6. Модель терпимої мови (іммігрантів – Австралія).
7. Модель стримуваної (забороненої) мови (Естонія, Латвія, Литва).

Відповідно до норм Конституції Україна вибрала для себе модель єдиної державної мови, що було обумовлено в першу чергу політичною потребою консолідації суспільства та національною складовою. При цьому практика реалізації даної моделі показує недостатню її ефективність, що обумовлено етнонаціональним складом населення, а також історичними і правовими чинниками. Тому питання мовної політики на сьогоднішній день набувають особливої актуальності при виборі шляху формування подальших заходів, які повинні врахувати інтереси як самої держави, так і громадян, що утворюють її.

Процес впровадження мовної політики в Україні, а також залучення різних верств населення до нього має історичні корені, що буде висвітлено в наступному розділі. Тут хотілося б лише зазначити, що витoki проблеми мовної ідентичності та формування мовної політики багато дослідників розглядають з часів Київської Русі, зокрема, з виокремлення української народності і державності. Ці питання висвітлюються, зокрема, у роботах С. Арутюнова [11], В. Балущка [17], В. Барана [18], А. Генсьорського [43-44], М. Грушевського [50-51], О. Данилевської [52], Я. Дашкевича [53 - 54], Д. Дорошенка [69] В. Дякина [71], Л. Залізняка [106], Я. Ісаєвича [111], Н. Полонської-Василенко [208], Ф. Потебні [228 - 229], Е. Сміта [298], О. Шахматова [340-341], О. Шумилова [343] та інших.

На думку С. Арутюнова „український етнос постає не лише повністю сформованим, а й сконсолідованим» з часів Київської Русі [11, с. 87]

Я. Дашкевич навіть твердить про існування в Давній Русі української нації [53, с. 48-52] .

Досліджуючи праці Я. Шашкевича, В. Балусок вказує на той факт, що термін «українці» як самоназва всього українського народу утверджується лише в кінці XIX – середині XX ст., а до XVIII ст. включно побутувала перша загальноукраїнська самоназва «русин», «русь», а пізніше – «русини» [17.с. 56]

Процес поширення назви «Русь» на різні території й населення Давньої Русі і відображення його в джерелах детально аналізує А. Генсьорський у працях, що вийшли друком ще у 1950–1960-х роках. Він зазначає, що у кінці XII – на поч. XIII ст. у джерелах чітко фіксується поширення з Середнього Подніпров'я на всю південноруську територію (Чернігів з округою, Галицько-Волинські землі, Закарпаття) топоніма «Русь» як власної назви й етноніма «русь» / «русин» [44, с. 32].

Питанню виявлення етнокультурних відмінностей між різними давньослов'янськими угрупованнями присвятив ряд праць В. Баран. Зроблені ним на основі власних досліджень і підкріплені конкретним матеріалом висновки про те, що різні східнослов'янські народи сформувалися на базі різних племінних груп давніх слов'ян, яким були властиві дуже значні етнокультурні відмінності [18, с. 45].

М. Грушевський у праці «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» опублікував «сміливий і ґрунтовний нарис розмежування великоруського та українського історичних процесів» [51, с. 78].

У своїй розвідці М. Грушевський піддав аналізу традиційну «звичайну схему» історії Росії, або, точніше, історії Східної Європи, яку на початку XIX ст. систематизував літератор, журналіст і офіційно придворний історіограф М. Карамзін.

Схема М. Карамзіна значною мірою спиралася на уявлення московських церковних книжників XV–XVI ст. [117, с. 105].

Майже двісті років основні її догми через белетристику, пресу, а головне — через школу, церкву, армію втовкмачувалися у свідомість як росіян, так і українців і білорусів. «До цієї схеми через довге уживання звикли, а шкільна традиція її скріпила». М. Карамзін виробив дійовий міф російської державної ідеології. Фактичний бік справи не привертав його особливої уваги — М. Карамзіна цікавив лише заданий загальний хід подій. Княжу Русь М. Карамзін, не вагаючись, декларативно оголосив першою російською державою, не визнаючи ані українців, ані білорусів окремими народами [117, с. 105].

Крім того, довгий час популярною була гіпотеза І. Погодіна-Соболевського [204, с. 55], яка визначала великоруську народність першими заселенцями Київської Русі. На противагу цій теорії висловили свої думки провідні науковці та історики того часу, серед яких О. Шахматов, який дав цій гіпотезі нищівну оцінку: «Ми повинні якнайрішучіше відкинути думку, ніби Київщина була в старовину заселена не предками сучасних малоросів, а предками сучасних представників інших руських народностей. Шукати в X–XI сторіччях над Дніпром великорусів цілком даремне, бо великоруська народність — нового походження» [341, с. 588].

Однією з перших праць щодо мовної проблематики доби тоталітаризму стала праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яка була написана в 1965р. і друкувалася лише за кордоном, а в Україні легально з'явилась лише під час перебудови [64]. Це дослідження полемічно спростовувало суто пропагандистське твердження радянських науковців про відсутність русифікації в СРСР, що стало першим кроком на шляху до самовизначення.

Визначаючи основні напрями мовної політики незалежної України, думки науковців та дослідження ними питань в цій сфері можна поділити на декілька груп: 1) науковці, що звертають увагу на необхідність впровадження офіційної російської мови, виступають за двомовність в країні, підкріплюючи своє бачення проблеми не лише історичними, а й сучасними статистичними даними; 2) вчені, зокрема політологи, які відстоюють інтереси лише державної

мови, наголошуючи на необхідності винищення білінгвізму з мовного простору України; 3) ті, що виступають за розвиток мовної політики в державі не зазначаючи первинності будь-якої мови, не висловлюючи своєї позиції щодо окремої мови. Однак, всі вони вказують на державні механізми впровадження мовної політики та соціальні важелі цього процесу.

Якщо досліджувати проблему з точки зору вивчення історичних чинників, а також аналізу сучасних політичних процесів, адже саме ці дві складові є основою реалізації мовної політики, то тут варто зупинитися на дослідженні історіографії, в якій на сьогоднішній день намітилося дві лінії: русофонів і українофонів. Перші виступають за двомовність, другі – за українізацію.

Основна теза русофонів сформульована в працях В. Гриніва, де завуальовано проведена теза про необхідність домінування російської мови. Вона звучить так: «Примусова «українізація» суспільного життя, особливо в сфері мовної політики – відхід від демократичного мислення» [49, с. 205].

Ці ідеї у своїх публікаціях висловлюють Л. Міссонова [167, с. 79-82], С. Савоскул [288] та інші.

Таке тлумачення, на думку дисертанта, варто поставити під сумнів, адже воно іде в розріз з Конституцією України та іншими чинними законодавчими актами, які визначають для української мови державний статус, але не заперечують захист інших мов національних меншин, що не суперечить демократичним принципам. Тому положення про примусову українізацію в Україні на сучасному етапі є принаймні недоречним

Сучасною мовною ситуацією на Україні незадоволені і українофони. Вони вважають, що в основу розвитку України повинні бути покладені цінності культури титульної нації. Так, І. Дзюба зауважує: «Очевидним є те, що в Україні українська мова – мова так званої титульної, корінної і найчисельнішої нації не є повноприсутньою в суспільному житті. Вона витіснена на периферію засобів масової інформації, наукового життя, зрештою і міського побуту – за винятком міст Західної України» [65, с. 205].

Важко не погодитись з тим фактом, що російська мова є переважною в багатьох сферах сучасного життя, адже кожен з нас щоденно чує її у повсякденному вжитку, по телебаченню, читає російською мовою періодичні видання, проглядає новини в Інтернеті. При цьому не можна не зазначити, що не сама держава змушує нас вибирати російськомовні джерела інформації та спілкуватись російською мовою, а скоріше недостатня визначеність в програмі мовної політики країни, а також свідомість самих громадян.

Саме тому, на думку дисертанта, політичні сили мають більш чітко сформулювати в першу чергу свою власну позицію щодо мовного питання, привести у відповідність до цієї позиції чинне законодавство. В вирішенні цієї ділеми варто було б врахувати думку громадян України, при цьому не протиставляючи мови одна одній і не забороняючи якусь із них, а обираючи одну із моделей мовної світової практики, про які мова йшла раніше.

Тривалий час питання мовної політики підіймалися в контексті розгляду білінгвізму та суржику на теренах держави, а також витісненню російською мовою української. Саме необхідність активізації мовної політики щодо державної мови розглядають: С. Андрусів [6], Д. Арель [10], Н. Бабиш [13] М. Багмет [14-15], Л. Біланюк [19], В. Вітовський [37], Т. Возняк [389], Ю. Гнаткевич [46], Л. Залізник [106], І. Лопушинський [146-149], Л. Ляпіна [150-155], О. Негребецький [180], Л. Нагорна [172-174], Н. Партач [194], Л. Панасюк [189], М. Стріха [301], О. Ткаченко [308 - 310], І. Фаріон [327] та багато інших науковців і політиків.

Так, наприклад, В. Пасько зазначає: «У незалежній Україні серед власне українського народу виростає і безперешкодно поширюється, як бур'ян у занедбаному полі, новий його різновид – людей, які є українцями генетично й географічно, але не духовно, українців за походженням, однак з незрозуміло якою мовою і культурою» [195].

О. Медведєв знаходить причину неефективності та нечіткості мовної політики щодо державної мови у тому, що: «Українці говорять обома мовами. Росіяни лише своєю... Мовні права етнічних росіян, тих, хто вважає рідну

мову російською та в цілому російськомовних громадян України в цілому забезпечені значно краще, ніж мовні права етнічних українців, тих, хто вважає українську мову рідною, та україномовних. Якщо виходити з того, що в Україні все ж таки існує дискримінація за мовною ознакою, то статистика дає значно більше підстав твердити про дискримінацію україномовних громадян, ніж російськомовних» [163, с. 4-5].

На його думку, «в основі мовної політики має лежати державна підтримка української мови, утвердження її державності у всіх сферах публічного життя, забезпечення виконання нею всіх функцій, властивих мові як соціальному явищу – з одночасними гарантіями вільного розвитку російської та решти мов. Водночас держава повинна роз'яснювати громадянам, що державна підтримка української мови, рівно як і саме втручання держави в мовну сферу, має за мету виправити ті деформації в мовній сфері, які склалися через тривалу відсутність незалежної української держави та через колоніальну політику мовної уніфікації. Йдеться про те, щоб забезпечити рівність прав мовних спільнот, довести рівень поширеності української мови до рівня принаймні не нижчого, ніж масштаби поширення російської мови» [163, с. 4-5].

Дослідник пропонує і свій шлях вирішення цієї проблеми: «Для України є важливим досягнення компромісу між двома найбільшими мовними спільнотами. Україномовні повинні погодитися з широкою присутністю в Україні російської мови й усвідомити, що демократичного шляху до одномовної України немає, втім як і недемократичного також. Російськомовні мають зрозуміти, що час безроздільного панування російської мови минув, що жити в Україні й бути вільним від української мови неможливо, а державна підтримка української мови та втручання держави в мовну сферу необхідні для того, щоб компенсувати негативні наслідки багатовікової дискримінації української мови та урівняти її у фактичних правах з російською» [163, с. 5].

Основною проблемою неефективності мовної політики М. Рябчук бачить слабку активність серед населення щодо мовних питань. Він говорить: «Свідоме українство становить, на жаль, приблизно 20 відсотків населення (це

видно за всіма опитуваннями, виборами, референдумами). Але йому протистоїть не якась там свідоме російство чи свідоме советство (свідомих русофілів є теж десь 20 відсотків), йому протистоїть величезна маса аморфного населення, яка має дуже розмиту ідентичність. Свідомі українці намагаються його навернути в свою віру, а русофіли – в свою. Це не просто вибір між українською культурою і російською, а точніше, українською і советською (тобто примітивним варіантом російської культури). Це вибір між майбутнім і минулим. Це вибір між тим, чи приєднається Україна до першого світу, вскочить у той вагон – чи опиниться у Євразії серед якихось там сумнівних «товаришів» [286, с. 50-70.].

Погоджується з цією думкою і Л. Масенко, яка в порівняльному дослідженні мовної політики Латвії, Білорусі й України робить висновок не лише про недостатню свідомість з боку населення, а й про індефірентне ставлення самої держави: «Якщо Латвія, висловлюючись образно, каже російській мові «ні», Білорусь – «так», то Україна каже «не знаю» [159, с. 8]. Ці слова окреслюють ставлення української влади до розв'язання мовних проблем, змушують замислитись над сучасною мовною ситуацією, що склалася в країні.

Адже, як вже зазначалося, проблема формування чіткої мовної політики часто постає перед державою, яка набуває незалежності після довготривалого перебування у складі іншої країни. При цьому від поміркованості державного регулювання, вдосконалення законодавчої бази та чіткої позиції в цьому питанні залежить, наскільки швидко проблема буде вирішена. Достатньо показовим є приклад країн Прибалтики (Латвії, Естонії), які відмовилися від вживання російської мови, захищаючи тим самим інтереси титульної нації та формуючи національні позиції шляхом утвердження рідної державної мови [36].

Інший шлях обрала Білорусь, яка визначила офіційними дві державні мови – російську і білоруську, тим самим вирішивши питання протистояння двох політичних сил, кожна з яких відстоювала свої позиції [4, с. 135-142].

Подібна ситуація склалася й в Україні, саме тому необхідно узгодити дії держави з думкою всього народу України, слід враховувати етнічні, політичні та культурні інтереси кожного громадянина. Це допоможе розвивати державну мову, а не відстоювати її.

Вирішення проблеми мовного протистояння на законодавчому рівні дозволить і уникнути мовних спекуляцій, які виникають під час проведення політичних заходів. Так, В. Хмелько відзначає, що проблеми мовної політики стають актуальними лише під час виборчих кампаній, учасники яких іноді надмірно загострюють увагу саме на мовних питаннях, зводячи вибір громадян для вирішення своєї позиції щодо мови [333]. При цьому недостатня увага звертається до самої Програми кандидата, а це носить достатньо негативну окрасу в демократичному суспільстві. Саме тому проблема мовної політики є досить актуально.

Не слід також забувати і про міжнародну інтеграцію, якої прагне Україна, і на шляху до якої робить суттєві шляхи, в тому числі ратифікує міжнародні документи та підпорядковує чинне законодавство цим нормам. Про нормативно-правовий захист і реалізацію мовної політики буде сказано в наступному розділі, а зараз хотілося б звернути увагу лише на те, що мовна складова в програмах Європейського Союзу, до якого планує вступити Україна, займає вагомe місце [196].

Крім того, змін у чинному законодавстві вимагає і ратифікована Україною Хартія регіональних мов та мов національних меншин. Без вирішення цих питань остаточне приєднання до ЄС не можливе.

В контексті дослідження мовної політики варто зазначити, що російська мова відповідно до чинного законодавства є мовою національної меншини, саме через це, мабуть і виникають поставлені вище питання необхідності визначення статусу цієї мови з метою, з одного боку, відокремлення поняття «державна мова», а з іншого, – реалізації в однаковій мірі мовних прав всіх національних меншин, що мешкають на території України. Саме питанням мовних інтересів та прав національних меншин на теренах держави

присвячують свої дослідження Л. Бойко [20], Л. Брудницька [24], С. Яновский [346], І. Сідей [297] та інші.

Названі науковці розглядають проблему мовних питань національних меншин України в контексті дотримання положень Конституції України. А саме, в захисті прав громадян на використання материнської мови. Вони детально досліджують національний склад країни, визначають нормативно-законодавчу базу регулювання цього питання, визначають проблеми, які постають перед представниками національних меншин при реалізації своїх прав. Так, В. Фадєєв досліджує законодавчо-нормативне забезпечення питань етнонаціональної мовної політики, вказуючи на ряд не доопрацьовань та перспективи в напрямку цього питання [326], Т. Пилипенко зазначає, що обов'язковою умовою забезпечення рівноправності представників різних національностей між собою, а також титульної нації і національних меншин є попередження та подолання дискримінації передусім за ознаками мови, національного, расового та етнічного походження [203, с. 80].

Ряд науковців звертає увагу на розгляд перекладу та тлумачення Європейської Хартії регіональних мов та мов національних меншин. Так, В. Кравченко та О. Приходько досліджують проблему відповідності даного документа чинному законодавству України та правомірності тієї ситуації в Україні, що виникла у зв'язку з «мовними суверенітетами». В своєму інтерв'ю з високопоставленим співробітником секретаріату Ради Європи з питань імплементації Європейської хартії регіональних або міноритарних мов Хасаном Бермеком вони визначають саме державний рівень імплементації положень Хартії (тобто правомірність таких рішень лише центральними органами влади країни) [131].

Таким чином, в питаннях регулювання та реалізації мовної політики вирішення потребують не лише проблеми функціонування державної мови, а й захист мовних інтересів національних меншин. Тут в першу чергу варто звернути увагу на визначення основних питань, а також шляхів їх

впровадження, на що в аспекті розгляду мовної політики часто недостатньо висвітлюється.

Підсумки до підрозділу 1.1.

1. Зважаючи на визначення Енциклопедій та словників, а також власну позицію автора щодо обраного питання, можна зазначити, що мовна політика – це сукупність заходів забезпечення мовних інтересів всіх громадян, що мешкають на території країни. Вона виражається в державному регулюванні та діяльності громадських організацій по формуванню мовного вибору, а також впровадженню в життя планів та програм щодо самовизначеності кожного громадянина у пріоритетності мови спілкування. Вона реалізується шляхом затвердження та виконання нормативно-правових актів, загальнодержавних та регіональних документів, формуванням свідомого ставлення щодо мовного вибору кожного громадянина. Ефективність мовної політики залежить від системності та комплексності проведення розроблених заходів. Основними її інструментами виступають: чинне законодавство, засоби масової інформації, галузь освіти, науки, техніки, мовний вибір владних політичних сил тощо.

2. Як свідчать зарубіжні та вітчизняні вчені, мовна політика – це важлива складова державного становлення. Саме тому Україні важливо визначитися з позицією щодо співіснування української і російської мов. Варто виробити модель мовної політики, яка б відповідала внутрішньодержавним нормам, міжнародним стандартам, а також враховувала інтереси всіх громадян.

Таким чином, актуальність дослідження формування та розвитку мовної політики пов'язана з домінантною роллю мови в становленні державності, адже мова є одним із атрибутів держави, що допомагає консолідувати суспільство в країні, а також впливає на формування іміджу держави в міжнародних відносинах. Власне від послідовної і продуманої мовної політики залежить, наскільки Україна зможе побудувати державу з національною ідеєю та національною відповідальністю, а також, яке місце

держава зможе зайняти у світовому співтоваристві. Адже нація починається з мови.

1.2. Джерельна база та методологічні основи дослідження

Робота над дисертаційним дослідженням виявила необхідність залучення широкого кола джерел, що дозволило уникнути однобічної оцінки політичних подій, науково обґрунтувати положення, які виносяться на захист, зробити відповідні висновки та узагальнення.

Для усвідомлення специфіки джерельної бази дисертаційної роботи необхідно виділити декілька її рівнів.

Перший рівень складають матеріали чинного законодавства України.

Їх можна поділити на декілька груп.

Першу групу становлять закони України, які регулюють питання мовної політики в цілому та у різних галузях життєдіяльності. До них належать: Конституція України [127], Декларація про державний суверенітет України [55], Закон України «Про мови в Українській РСР» [97], Рішення Конституційного Суду України від 14.12.99 щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України [277], Закони України «Про національні меншини в Україні» [98], «Про освіту» [99], «Про інформацію» [94], «Про телебачення і радіомовлення» [103], «Про видавничу справу» [85], «Про рекламу» [101], «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [91], «Про кінематографію» [95], «Про місцеве самоврядування в Україні» [96] тощо.

Зазначені закони встановлюють порядок впровадження мовної політики в державі, роз'яснюють сфери її застосування, зазначають галузі та суб'єктів її реалізації.

Другу групу складають закони України, які регулюють мовну політику держави у забезпеченні прав національних меншин. Це - Декларація прав

національностей України [55], Закон України «Про національні меншини в Україні» [98], «Про громадянство України» [98], Закон України «Щодо ратифікації Європейської хартії регіональних мов або мов меншостей» [105] та ін.

Ця група законодавчих актів дає змогу проаналізувати основу реалізації мовної політики в напрямку захисту прав національних меншин, а також визначити шляхи цієї політики.

До третьої групи належать нормативні акти та програми розвитку країни у мовній сфері: укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Уряду, інші нормативні акти [212 - 227; 277 – 285; 312 - 319]

Ця частина чинного законодавства України дає змогу проаналізувати дії законодавчих органів в напрямку реалізації мовної політики в хронологічному контексті, побачити зміни та поправки, які вносились, а також забезпечує більш детальний аналіз законодавчої бази, якому присвячена частина другого розділу дисертаційного дослідження.

Четверту групу становлять державні програми, які відображають зміст заходів, спрямованих на реалізацію мовної політики в Україні, а також стан їхнього виконання. До них належать: Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI ст.») [58], Державна програма розвитку національного книговидання і преси на період до 2000 року [59], Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року [60], Комплексні заходи щодо розвитку і функціонування української мови. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 року [122], Концепція державної мовної політики [128], Парламентські слухання «Українська культура: стан та перспективи розвитку» [192], «Про функціонування української мови в Україні» [193], «Духовна криза суспільства і шляхи її подолання» [190], «Національна кінематографія: стан, проблеми та шляхи їх вирішення» [191], Рекомендації парламентських слухань «Про функціонування української мови в Україні» [275], Рекомендації

парламентських слухань «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації» [274].

П'яту групу дослідження чинного законодавства становлять міжнародні закони, зокрема, Рамкова конвенція про захист національних меншин [273], Європейська хартія регіональних мов або мов меншин [78], що обумовлюють узгодження вітчизняного чинного законодавства з міжнародними правовими нормами.

З розвитком держави змінюються і норми чинного законодавства, вони постійно поновлюються та доповнюються, тому другий рівень дослідження становлять законопроекти, які відображають ці напрями шляхів розвитку і діяльності щодо мовної політики країни.

В цьому контексті законопроекти можна поділити на дві великі групи: щодо мовної політики в цілому та захисту мовних інтересів національних меншин, що мешкають на території України.

До першої групи належать: Проект «Концепції державної мовної політики України» [258], Проект урядової постанови «Про додаткові заходи з розширення функціонування української мови як державної [234], проекти нового Закону про мови [235 - 253].

Ця група документів дозволяє провести ґрунтовний аналіз становлення політичного чинника формування заходів мовної політики в Україні на сучасному етапі. По-перше, очевидним є факт роботи над проблемою оновлення чинного законодавства. По-друге, аналізуючи ці документи, можна побачити, що спірні питання в нормах статей залишаються не вирішеними. По-третє, постає проблема недоопрацювання розпочатої справи, оскільки законопроекти розглядаються в декілька етапів і немає чітко визначеного остаточного варіанту.

До другої групи належать: проекти законів про захист мовно-культурних інтересів національних меншин, що мешкають на території України [255 - 257], Проект Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» [254].

Третій рівень дослідження джерельної бази становлять фундаментальні праці вітчизняних та світових дослідників, в яких висвітлюються питання мовної політики та розвитку факторів, які впливають на неї. Зокрема, в монографіях М. Арутюнова [11], В. Балущка [17], В. Барана [18], І. Лопушинського [146 - 149], Л. Масенко [156 - 160], Я. Радевича-Винницького [268 - 270], та інших висвітлюються історичні питання становлення мовної політики в Україні, аналізуються фактори впливу на неї, виокремлюються соціальні, психологічні та політичні аспекти формування мовної політики. Ця група джерел дає змогу визначити ставлення науковців до проблеми, що виникла в сучасних умовах щодо мовної політики, окреслити основні шляхи її вирішення, запропонувати нові підходи до тлумачення питання, що вивчається.

Четвертий рівень становлять матеріали науково-практичних конференцій та круглих столів, присвячених питанням мовної політики, зокрема, та національним питанням в Україні, в цілому.[5; 61; 70; 168; 169; 301; 303; 329; 349].

Вивчені матеріали дають змогу ознайомитися із різними позиціями вчених і знайти сучасне тлумачення проблеми.

П'ятий рівень становлять матеріали періодичних видань, як загальноукраїнських, так і регіональних.

Так, були опрацьовані матеріали всеукраїнських видань: «Віче», «Голос України», «День», «Дзеркало тижня», «Київська старовина», «Международная жизнь», «Мовознавство», «Общественные науки и современность», «Політика і час», «Політична думка», «Розбудова держави», «Слово Просвіти», «Українське слово», «Урядовий кур'єр», «Этнографическое обозрение» та інші.

Крім того, були досліджені матеріали видань південного регіону, що обумовлено завданнями даної дисертаційної роботи. Зокрема, були вивчені статті щодо мовної політики в наступних виданнях: 1) Запорізької області газети «Запорізька правда», «Запорозька Січ», «МІГ», «Мрія», «Субота плюс»,

«Мелітопольські відомості» і додатки до газети «Місцевий час» та «Місце зустрічі», «Діловий Бердянськ».

2) Миколаївської області газети «Південна правда» («Южная правда»), «Вечерний Николаев», щотижневик «Скіф», «Горожанин».

3) Одеської області газети «Одеські вісті», «Вечерня Одесса», «Чорноморські новини», «Юг», «Слово», «Деловая Одесса», болгаромовні газети «Роден край», «Україна: болгарський огляд», «Родолюбіє».

4) Херсонської області газети «Вісник Олешшя», «Придніпровська зірка», «Слава праці», «Нова Каховка», «Каховська зоря», «Трудова слава», «Голопристанський вісник», «Наддніпрянська правда», «Поле», «Гривна», «Новий день», «Новий погляд», «Булава», «Ефір», «Херсонський вісник», «Такі справи».

Ця група джерел дозволила дослідити проблеми мовної політики на регіональному рівні. В першу чергу визначити напрями сучасного мовного процесу, а також проаналізувати проблему, що виникла під час прийняття «мовних суверенітетів».

Крім того, на ряду із джерелами друкованих засобів масової інформації автором були залучені ресурси Internet-мережі, що надало змогу більш різнобічно та об'єктивно висвітлити досліджувані проблеми.

Під час дослідження були опрацьовані матеріали таких Internet-ресурсів:

1) Державних органів влади; 2) Академічних установ, науково-дослідних інститутів та інформаційно-аналітичних центрів. 3) Інформаційних агентств: 4) Бібліотек, архівів, журналів: 5) Інтернет-ЗМІ:

Використання матеріалів даних сайтів сприяло більш системному аналізу мовної політики, надало можливість отримати більше інформації, а також можливість порівнянь різних думок науковців, політиків та політологів. Так, зокрема, матеріали офіційного сайту Верховної Ради України надали можливість, по-перше, ознайомитися із текстами чинних законів та законопроектів; по-друге, з'ясувати процес обговорення ряду законопроектів; по-третє, дослідити програмні документи політичних партій та громадських

організацій; по-четверте, оперативно дізнатися про новини в галузі, що цікавить дисертанта.

За сучасних умов інформатизації суспільства велика кількість електронних сайтів, що висвітлюють проблеми мовної політики, на думку автора дисертаційного дослідження, є позитивним фактором. Оскільки більше людей можуть ознайомитись із інформацією з цього питання. В той же час необхідно критично ставитись до інформації, отриманої з електронної мережі, вивіряти її достовірність. Тому під час дисертаційного дослідження використовувались переважно сайти державних структур країни.

Використана джерельна база дозволяє всебічно дослідити та проаналізувати мовну політику періоду незалежності в Україні шляхом порівняння думок вчених, критичного аналізу та синтезу наведених груп документів, визначити основні проблеми та перспективи розвитку питання.

Специфіка дисертаційного дослідження обумовила застосування відповідної методології та наукових методів.

Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи є система наукових методів і принципів пізнання, що ґрунтуються на здобутках вітчизняної та зарубіжної науки, на неупередженій інтерпретації політичних процесів та явищ. Аналізуючи їх, дисертант дотримувався вимог загальнодослідницьких принципів історизму та об'єктивізму, що досягається максимальним використанням джерельних матеріалів для забезпечення наукових підходів до вирішення поставлених завдань. Поєднання цих підходів зумовлено необхідністю, з одного боку, детального та поглибленого, тобто диференційованого вивчення окремих явищ, процесів, з іншого – їх узагальненого та цілісного висвітлення.

Для розв'язання поставлених завдань необхідно мати тверду методологічну базу, яка ґрунтується на принципі історизму, що є підходом до історичних явищ і процесів з позицій діалектики, вивчення взаємозв'язків між ними.

В першу чергу виникає необхідність типологізації об'єкта дослідження у

часовій послідовності, що забезпечує можливість визначення окремих періодів, протягом яких зміни відбувалися більш або менш інтенсивно, з'ясувати природу цих змін і шляхом порівняльного аналізу встановити їх причинну обумовленість.

Мовна політика незалежної України формувалася з часів заснування держави, а тому в процесі свого розвитку пройшла не один етап розвитку та занепаду. В роботі методом хронологічного викладення матеріалу розкриваються саме ті етапи, які на сучасному етапі стали історичними чинниками не лише формування і впровадження державними інститутами мовної політики, а й ставлення до цих заходів населення України.

Використання історико-типологічного та історико-системного методів дає підстави для порівняння. Історико-порівняльний метод дозволяє розкрити зміст політичних процесів та явищ, що вивчаються, за схожістю або відмінністю притаманних їм ознак. Наприклад, порівняння змісту офіційних документів, які визначали напрями мовної політики, запропонованих діями різних політичних партій, або ставлення органів місцевого самоврядування до мовних проблем.

Історико-типологічний і синхронний методи дають змогу охарактеризувати різні течії сучасної суспільно-політичної думки і регіональної специфіки. Порівняння, наприклад, історичного розвитку різних регіонів України дає відповіді на протиріччя та неузгодженість Сходу та Заходу країни у мовних питаннях.

Диференційоване вивчення еволюції мовної політики в Україні доцільно проводити як з'ясування зв'язку між окремими компонентами певної системи. На наш погляд, цією системою може бути така сукупність елементів політичної реальності, яка розкриває зміст понять «мовна ідентифікація», «мовна політика», «регіональна мовна політика». Розглядаючи побудову запропонованої системи, необхідно зауважити, що вона складається з багатьох компонентів. Системою найвищого рівня виступає самоідентифікація мовного вибору українців. Підсистемами у цій системі є історичний аспект формування

мовного вибору, створення так званого «іміджу» української мови, напрями формування мовної культури серед населення України з боку держави, усвідомлення необхідності єдиної мовної політики та статусу державної мови.

Другою системою вивчення варто визначити державні заходи щодо формування мовної політики. Підсистемами цього рівня є, в першу чергу, регулювання мовної політики чинним законодавством, по-друге, - розглядом та прийняттям нових законопроектів, по-третє, - цілеспрямованим впровадженням у реалії українського суспільства затверджених програм тощо.

Третьою системою виступає діяльність політичних партій і громадських організацій, як провідних суб'єктів політичних відносин, у напрямках формування і впровадження мовної політики. Тут варто звернути увагу на теоретичне осмислення їхнього мовного курсу, який зафіксований у програмних документах, дослідити напрями діяльності у мовній сфері, визначити перспективні зрушення у створенні стабільної мовної ситуації в країні.

Четвертою системою є реалізація мовної політики у досліджуваному регіоні. Це, зокрема, і специфіка регіонального менталітету, і діяльність органів місцевого самоврядування, і значний внесок у розробку мовних питань місцевих осередків політичних партій та громадських організацій.

Крім того, системного дослідження потребують галузі, що безпосередньо впливають на впровадження мовної політики, а саме: культурна, освітня, наукова, правова, політична та соціальна. Саме вони становлять спектр дослідження і є підґрунтям для застосування комплексного підходу у розгляді обраного дисертантом питання. Адже саме їхня взаємодія дає об'єктивне та реальне уявлення про сучасний стан мовних проблем в країні та шляхів їхнього розв'язання. Ці галузі поєднують проблеми мовної політики в єдине ціле, надають змогу визначити причинно-наслідкові зв'язки між ними.

Системний підхід допомагає зрозуміти здатність системи до змін, внаслідок чого стара система (білінгвізм в Україні) може трансформуватися у нову (усвідомлення необхідності провадження чіткої позиції щодо державної

мови на ряду із захистом інтересів не лише титульної нації, а й національних меншин). На сьогоднішній день зміцнюються позиції в системі мовної політики національних меншин, розростається система державних заходів з мовних питань. Разом з тим, визнання внутрішнього розвитку системи не виключає наявності серед її структурних компонентів й таких, що слабо піддаються змінам впродовж тривалого часу і тому мають високу сталість. Ці структури пов'язані з національними інтересами титульної нації, занепокоєння викликає і система мовних відносин в ряді регіонів, зокрема, південному.

Отже, принцип системності забезпечує дослідження еволюції мовної політики як єдиного цілого, як системи.

Але, системний підхід у вивченні значення «мовної проблеми» у структурі регіональних відносин дає важливі, але неповні знання про об'єкт дослідження. Адже він спрямований на вивчення лише системної сторони політичної реальності. Вивчення її як цілісності можливе на основі комплексного підходу, що передбачає багатофакторність об'єкта дослідження. Цей метод дозволяє досліднику поєднати різні засоби дослідження, не порушуючи принципів об'єктивного пізнання, тенденцій політичного розвитку, що визначили трансформацію шляхів мовної політики і у той же час не використовувати монофакторні погляди на політичний процес в цілому.

У межах цього підходу мовну проблему можна водночас розглядати і як складову частину культурної, освітньої, наукової та соціальної політики, і як важливий чинник процесу політичного протистояння між Сходом, Заходом, Центром, Півднем та Північю країни, і як структурний елемент всієї політичної системи України (мається на увазі комплекс заходів таких інститутів, як держава, політичні партії, громадські організації, органи місцевого самоврядування тощо), і як об'єкт історичного формування менталітету населення країни тощо.

У рамках комплексного підходу функціональний аналіз проводиться для з'ясування характеру зв'язків не тільки між окремими системами, а й між функціональними системами (соціальна структура суспільства, політична

система) та подіями, ситуаціями, політичними діячами та лідерами.

Проблематика дисертаційного дослідження вимагає використання структурно-функціонального аналізу як методу дослідження. Структурний аналіз передбачає найпростішу кількісну обробку даних (підрахунки абсолютних величин, складання таблиць та ін.). Проте структурні ознаки є недостатніми для отримання нових знань про об'єкт дослідження. Розкрити суть структури, що аналізується через структуру системи більш високого рівня і таким чином розширити склад тих ознак, на підставі яких проводиться системний аналіз, дозволяє функціональний аналіз.

Використання великого за обсягом статистичного матеріалу, зокрема показників виконання державних програм, обробки емпіричних даних, зумовили необхідність використання кількісних методів, які у поєднанні з історико-порівняльним методом дозволяють простежити вплив як в цілому державної, так і регіональної політичної ситуації на розв'язання мовних питань.

Для висвітлення тематики дослідження дисертант використовував також хронологічний принцип та логічно-аналітичний метод, що дозволило викласти матеріал у чіткій послідовності та логічній завершеності. Матеріал дисертаційного дослідження викладений у хронологічній послідовності за роками впровадження заходів щодо досліджуваного питання. Проблеми політики щодо державної мови логічно продовжуються розглядом проблем мов національних меншин.

При вивченні мовної політики в Україні періоду незалежності на думку автора доцільно також використати порівняльний метод, який відобразить ставлення різних політичних сил до мовного питання. Крім того, надасть змогу визначити суперечності у заходах, покликаних врегулювати мовну ситуацію в країні, а значить, сприятиме виробленню єдиної стратегії.

Аналізуючи роль мови у суспільстві, не можна поза увагою залишати людський фактор. Адже, саме людина, громадянин, є носієм мови своєї країни, саме людина, політичний діяч, сприятиме впровадженню та поширенню цієї

мови, саме людина, політичний лідер, є прикладом мовного вибору. Саме тому під час дослідження досить корисно застосувати біхевіористський метод дослідження, який передбачає вплив особи на розвиток політичних подій. Цей метод на ряду з емпіричними методами (зокрема, анкетування) дозволяє визначити реальну поведінку суб'єктів політики незалежно від тієї інформації, яку вони подають про себе або яка надходить від інших. Тут аналізується поведінка, обумовлена ситуацією, що дає змогу не лише визначити заплановані події, а й дати оцінку конкретних дій.

Методом символічного інтеракціонізму у роботі визначаються стереотипні уявлення населення України про значення державної мови в країні, про можливість і доцільність вживання її у повсякденному житті, розкривається модель державної мовної політики у цьому напрямі, зосереджується увага на формування мовної культури, як суперечливого і невнормованого процесу, зокрема у південному регіоні. Так, застосовуючи цей метод, можна прийти до певного висновку, що питання мовної політики у населення зводиться до протидії російської та української мов. У південному регіоні таке протистояння обумовлюється створенням престижу саме російської мови протягом попередніх століть, українська мова набуває символу мови малоосвіченого чи сільського населення.

За допомогою цього методу розкривається також нерозуміння важливості взаємодії державних та місцевих інститутів із населенням України на шляху до визначення спільної мети формування єдиної мовної політики в країні. Через невідповідність деяких законів у цій галузі, наприклад, у громадян виникає хибне уявлення про примусове насадження української мови, що в свою чергу викликає протидію. З прийняттям незалежності в Україні змінилась політична ситуація. Політичний плюралізм, який прийшов на зміну тоталітаризма, спричинив конфлікт у мовній політиці країни, створивши своєрідну настанову впровадження державної (української) мови у всі сфери життєдіяльності. На думку автора, необхідно, в першу чергу, на базі теоретичних знань та вже набутого досвіду сформувати патріотичне ставлення

до державного розвитку мови, розтлумачити необхідність формування єдності нації на ряду із забезпеченням інтересів інших народностей. Цей процес має бути поступовим, але й цілеспрямованим.

Необхідно зазначити, що дисертант у своєму дослідженні широко використовував принцип плюралізму. Плюралізм наукового пізнання є універсальним поняттям, оскільки при цьому враховуються не тільки протилежні погляди на одні і ті ж політичні процеси та напрямки реалізації політичного курсу, а й неоднакові уявлення про їхнє походження, зміст та перспективи розвитку. Внаслідок застосування плюралістичного підходу до пізнання закономірностей генезису мовної політики, зокрема, південного регіону України визначена проблема створює цілісну систему знань, у якій відображаються об'єктивні дані про сучасний процес в країні.

Застосовуючи вищезазначені принципи та методи наукового дослідження, дисертант намагався викласти матеріал у послідовній і логічно завершій формі та найбільш адекватно відобразити політичні процеси, що визначали процеси впровадження мовної політики в Україні періоду незалежності. Дисертаційне дослідження побудоване на загальнонаукових методах пізнання, із застосуванням науково-критичного аналізу джерельної бази. Як уявляється, поєднання означених принципів та методів дало можливість дисертанту уникнути суб'єктивних оцінок, залишитися на об'єктивно-науковій точці зору і забезпечило наукову достовірність дослідження.

Висновки до підрозділу 1.2.

1. Дослідження питань мовної політики потребує залучення великої кількості джерел, серед яких роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, що допомогли визначити стан розробки проблеми, а також послужили джерелом інформації висвітлюваних в дисертації питань. Аналіз законодавчої бази дозволив визначити основні пріоритетні напрями мовної політики, а також виокремити існуючі в цій галузі проблеми, на що буде звернена увага в наступних розділах. Матеріали Інтернет-ресурсів дозволили скласти повну картину про доступність інформації з досліджуваного питання широкому колу

громадян, а також допомогли отримати актуальні відомості з існуючих в мовній галузі проблем, як на загальнодержавному рівні, так і на регіональному.

2. Застосування загальнонаукових та спеціальних методів дослідження дало змогу всебічно вивчити проблему, уникаючи суб'єктивізму в тлумаченні виокремлених проблем і шляхах їх вирішення. Це дозволило визначити причинно-наслідкові зв'язки в розвитку мовної політики незалежної України, а також дало змогу сформулювати основні положення щодо можливих варіантів покращення ситуації, що склалася в цій сфері.

Висновки до розділу 1.

Вивчення теоретико-методологічної бази щодо мовної політики дало змогу сформулювати основні поняття та визначення, виокремити моделі можливого розвитку мови в державі, а також дозволило дослідити основні набутки вітчизняних і зарубіжних вчених у розгляді даного питання. Зокрема, можна зробити наступні висновки.

1. Мовна політика є комплексом заходів органів державної влади, а також громадських організацій у напрямку формування, захисту та розвитку державної мови та мов національних меншин. На цьому шляху саме представники влади, зважаючи на думку народу України, мають визначити модель формування мовної політики в державі, що неодмінно вимагає прийняття змін до чинного законодавства. Зокрема, варто звернути увагу на відповідність положень нормативних актів існуючій державній моделі мовної політики.
2. Дослідження проблем мовної політики можна поділити на кілька етапів, що відображаються у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, питання мовної політики досліджуються з часів Київської Русі, вивчаються на історичних етапах становлення української державності, визначаються на

сучасному етапі, порівнюються з вирішенням подібних питань в інших державах.

3. З метою всебічного вивчення питань формування і розвитку мовної політики в незалежній Україні були залучені дослідження українських та вітчизняних вчених, проаналізована законодавча база, розглянуті матеріали конференцій, семінарів, вивчені Інтернет-ресурси. Все це дало змогу визначити різні сторони проблеми, виокремити тенденції розвитку та сформувані необхідні шляхи вдосконалення даної сфери.
4. Всебічному і ґрунтовному дослідженню сприяло застосування загальнонаукових та спеціальних методів. Саме такий підхід дав змогу уникнути суб'єктивності у висвітленні питань розвитку мовної політики в Україні, а також проблем, які виникають на шляху впровадження основних програм і планів, що і потребує подальшого розгляду, якому будуть присвячені наступні розділи роботи.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

2.1. Витоки формування мовної політики незалежної України.

Мова є продовженням, відображенням і способом вияву національної ідеології її носіїв.

Згідно з даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, в Україні проживає 48 240 902 особи 134 різних етнічних груп, які ідентифікують себе як громадяни України. З них більшість складають етнічні українці – 37 541 693 особи (77,8 %). Крім того, в країні проживає 21,4 тис. гуцулів, а також 672 особи, що називають себе «лемками», 131 – «бойками», 22 – «литвинами», 9 – «поліщуками». 10,2 тис. осіб назвалися «русинами» Поліетнічність населення, яка утворилася в Україні, має виразну специфіку: з-поміж усіх етнічних неукраїнців майже 80% становлять етнічні росіяни (8 334 141 особа, або 17,3 від усього населення України). Характерною особливістю української поліетнічності є питання стосовно визначення мовної ідентичності. Зокрема згідно з даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року 14,8 етнічних українців вважають рідною російську мову. Власне, сьогодні в Україні існує 3 національні мегагрупи — україномовні українці, російськомовні українці та російськомовні росіяни. 4,9 населення припадає на інші національні меншини. В результаті міграційних процесів останніх років в Україні зросла кількість румунів, вірменів та азербайджанців. Чисельність більшості інших національних груп, зокрема болгар, молдаван, білорусів, євреїв, татар, ромів, німців скоротилася. В Україні також зафіксовано 6,6 тис. арабів, 2,9 тис. естонців, 1,2 тис. караїмів, 2,9 тис. чеченців [311, с. 8]. /Наочно ці дані представлені у Додатку № 1/.

Наведені факти пояснюються історичними процесами переселення різних народів, а також захоплення української території різними державами,

які впроваджували свою політику щодо сприяння реалізації і захисту мовних інтересів корінного населення.

Так, ключовою проблемою історії Східної Європи, взагалі, та України і Росії, зокрема, є культурно-історична спадщина Київської Русі. Саме звідси мовна політика України як предмет дослідження науковців хронологічно розпочинає свій відлік.

Стосовно цієї проблеми ґрунтовними є розвідки С. Арутюнова [11], Я. Дашкевича [53 - 54], А. Генсорського [44], М. Грушевського [50 - 51], М. Карамзіна [117] та інших науковців, які визначають виокремлення українського етносу на території Давньої Русі. Висвітлення цих думок автором дисертації проводилось у попередньому розділі.

Ці дослідження мали суттєвий вплив на державну політику періоду СРСР. Так, підписаний у 1934 р. Й. Сталіном, С. Кіровим, А. Ждановим документ «Замечаниями по поводу конспекта учебника по «Истории СССР», спираючись на «схему» М. Карамзіна, зауважував, що історичні події варто розглядати через призму єднання Росії, України і Білорусії. Через це українська мовна ідентичність втрачала своєї самобутності і переходила в розряд вторинних культурних відносин [188, с. 380].

Опубліковані в 1954 р. «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954)» стали фактично подальшою партійною ідеологією, яка розглядала українську народність, як частину російської спільноти, обґрунтовуючи це історичними витоками братніх народів (росіян, українців, білорусів) з єдиної держави – Київської Русі [144, с. 220].

Цю ідею наполегливо розповсюджували через засоби масової інформації, школу, наукову, популярну і художню літератури, щоб перетворити її у невід'ємний елемент історичної свідомості.

На початку 70-х років ХХ ст. секретар ЦК Компартії України В.Маланчук заборонив згадувати термін «Київська Русь», замінивши його поняттям «давньоруська народність» [188, с. 382].

Крім того, як історичний термін було запроваджено поняття «радянський народ», що передбачало єдність розгляду його історії. В усіх підручниках впроваджувалась російська ідеологія, побудована на підкреслюванні вторинності української нації. Відповідно до цього, ставка була зроблена не лише на державне регулювання питань мовної політики, зокрема, та історії, в цілому, скільки на психологічне усвідомлення переваги визнання саме російської приналежності.

Таким чином, ідеологічне тлумачення історичних факторів розвитку Київської Русі стало підґрунтям для впровадження мовної політики цілої епохи періоду Радянського Союзу. Тут також варто додати сформовану в цей час думку, що українська мова є лише певним мовним койне (спільним діалектом деяких верств населення), що розвивалося окремо від писемної (давньоруської) мови. І хоча в дослідженнях О. Потебні та А. Кримського вже з'являються зауваження про відокремлення саме української літературної мови ще в XI ст., в свідомості багатьох радянських людей формується чітке усвідомлення престижності саме російської мови [229].

Отже, питання важливості української мови в державотворчій справі (зокрема, визнання її державною), а також проблеми білінгвізму, що постали перед сучасним суспільством, беруть свої витoki саме з розуміння протиріч в дослідженнях політичних процесів Київської Русі (в тому числі в виокремленні незалежного історичного розвитку росіян, українців і білорусів).

Суто історичне підґрунтя проблема мовної політики незалежної України має і зважаючи на державне втручання в цю сферу влади різних епох. Адже будь яка політична культура формується під впливом державного регулювання актуальних процесів. А оскільки мовна політика постійно змінювалась, а іноді просто замовчувалась, то в громадян України не сформувалось стійке відчуття державності саме української мови, не окреслилось єдиної думки щодо мовного вибору. І це стало серйозною політичною проблемою з переходом до демократичних відносин в незалежній Україні.

З цього приводу хотілось би звернутись до дослідження політологічних чинників формування ставлення щодо мовного питання І.Василишина та Я.Радевича-Винницького, які у своїй монографії «Мова і нація»[268] визначають ряд лінгвоцитів, які стали причиною сучасної мовної ситуації в Україні.

Так, вони виділяють лінгвоцид через заборону мови чужою державою (Церквою), лінгвоцид через приниження статусу й престижу мови, лінгвоцид через оголошення мови неприродною, лінгвоцид через оголошення мови не автохтонною, лінгвоцид через «зближення» і уподібнення, лінгвоцид через ставлення до носіїв мови, лінгвоцид через освіту, лінгвоцид через демографічну політику, лінгвоцид через привілеї для панівної мови і її носіїв, лінгвоцид через «свободу вибору» мови, лінгвоцид через звуження соціальної приналежності мови, лінгвоцид через «розквіт» мови, лінгвоцид через боротьбу із «засиллям української мови» та інші [268, с. 56-78].

Всі зазначені причини зниження статусу української мови можна пояснити рядом історичних та політичних причин.

Для доби литовсько-польського панування характерним було протиборство тенденцій розвитку й одночасно занепаду української («руської») мови. Найсприятливіші умови для її становлення спостерігалися на землях, що, починаючи з XIV ст. 14 ст., перебували під владою Великого князівства Литовського. Мовна політика Литви мала переважно характер звичаєвого права і визначалася принципом «Ми старини не рушаємо, а новини не уводимо». На цих теренах західноруська писемна мова стає мовою великокняжої канцелярії, урядових актів, князівського листування, перекладів.

На захоплених Польщею територіях України (Галичина, Холмщина) українська мова через цілеспрямовану зміну урядовців уже в 15 XV ст. була витіснена. З прийняттям Люблінської унії (1569) всі землі України опинились під пануванням польського уряду, що призвело до неможливості отримувати освіту та здійснювати книгодрук українською мовою. Ці позиції укріпились в 1596 р. з підписанням Берестейської унії, а далі набули ґрунтового правового

затвердження з підписанням Зборівського і Білоцерківського договорів в 1649 р. та 1651 р. відповідно. Осередками захисту мовних інтересів українського населення залишались братські школи. Втім, вони не мали державного впливу, а тому не могли вплинути на формування мовної політики в напрямку розвитку власне української мови і культури [204, с. 94]. Ще однією неоднозначною подією став Переяславсько-Московський договір 1654 р., який, на думку М. Грушевського, став формою васальної залежності, за якою цар погоджувався захищати інтереси України, не втручаючись в її внутрішні справи. Українські історики В.Липинський, О. Оглобін, В. Мороз та інші вбачають в цьому договорі союз України з Москвою, а М. Брайчевський вважав це фактичним загарбанням України Росією [23, с. 47].

Мовна політика поступово змінюється у напрямі насильницького звуження функцій української мови і в Східній Україні, яка опинилася під владою Росії. Тут в XVIII ст. за часів Петра I вона вилучається з усіх сфер офіційного вживання. Така тенденція простежується в цей час у Галичині, Північній Буковині та на Закарпатті (на землях під владою Австро-Угорщини). Промовним є той факт, що навіть назву Україна було замінено на Малоросія. Скасування Магдебурського права в 1831 р. і Литовського статуту в 1840 р. «поклато край всьому неросійському» [188, с. 240].

Варіант національної мови залишався неушкодженим в мові села. Однак, в Україні природний процес взаємодії мови села й міста було перервано у приєднаних до Росії областях ще у XVIII ст. Тому розвиток української мови фактивно був унеможливлений і переведений до статусу суто мови селян.

Отже, у XVIII-XIX ст., слід шукати витoki сучасного протистояння української і російської мов, які в політиці сьогодення стали предметом не лише обговорення, а й певного маніпулювання. Саме тут зароджується позиція невизначеності власнеукраїнської мовної політики і неможливість (а часом і небажання) прийти до єдиної точки зору, що державна мова повинна бути мовою тієї країни, до якої належать її громадяни, а розвиток інших мов – це невідемне право кожного громадянина. Саме в історичній площині і

формується політична свідомість і позиція сучасників до проблем мовної політики.

XIX – початок XX ст. в історії дістав назву українського національного відродження. Його початок пов'язують із виходом «Енеїди» І. Котляревського, написаної живою народною мовою. Саме в I пол.XIXст на українських землях почали діяти перші університети – у Харкові (1805 р.) і Києві (1834 р.), які стали провідниками української історії і культури, осередками української мови. В XIX ст. висувається концепція нації, яка ґрунтується на цілісності території, на спільності мови і культури [188, с. 276].

У складному процесі національного відродження початку XIX ст. велику роль відіграло видання таких перших альманахів, як «Украинский вестник», «Украинский альманах», «Украинский сборник», «Харьковский еженедельник», «Харьковские известия», «Запорожская старина» тощо. Суперечливим для визначення їхньої ролі щодо мовного питання є той факт, що, висвітлюючи проблеми української історії, вони виходять лише російською мовою. В цей же час створюються перші громадські та наукові товариства, культурно-освітні та наукові інституції, громадсько-політичні організацій, засновуються чисельні видання, в Україні виникають таємні товариства і формуються масонські ложі. Найбільшу масонську ложу було засновано під назвою «Любов до істини» в Полтаві. Членами її були відомий український письменник І. Котляревський та історик В. Лукашевич. Другий намагався утворити Малоросійське товариство з метою боротьби за політичну незалежність України. Водночас у Києві виникла ложа «Об'єднаних слов'ян», членами якої були здебільше польські поміщики та російські інтелігенти. Менші ложі діяли в Житомирі, Кременці, Рафалівці на Волині.

Необхідно зауважити, що весь цей громадсько-політичний масив спрямовувався на поширення ідеї національної ідентичності на значно ширші верстви населення, на створення наукового і культурно-освітнього фундаменту українського національного відродження, на перетворення його в масовий

демократичний, національно-визвольний рух, на утворення інституційних підвалин української нації.

Втім, ввійшовши до складу декабристських товариств, представники масонських лож в Україні, хоча і продовжували цілеспрямовані дії на захист політичних свобод і соціальної рівності всім громадянам, проте відкидали ідею створення самостійної і незалежної української держави. Ними була висунута думка про необхідність об'єднаних слов'ян (підтвердженням тому є й утворення однойменного товариства). На сьогоднішній день даний факт можна тлумачити по різному. З одного боку, національна політика не була заборонена і навіть відстоювалась. З іншого, - вона мало підтримувалась і розвивалася. А ідея про об'єднання фактично зводила на нівець можливість становлення суто української мовної політики.

В XIX ст. національне відродження почало набирати сили. Виникали громади, які займалися в основному культурно-просвітницькою діяльністю: несли в народ знання, пропагували українську національну ідею, ставили перед владою різні культурницькі вимоги. За сприяння таких громад І. Могильницьким була видана перша в Галичині «Граматики української мови» (1822 р.) і науковий трактат «Відомість о руськім язиці», у якому аргументовано доводилося, що українська мова є окремою реальною східнослов'янською мовою [23, с. 153].

Визначну роль у національному відродженні в цей час відігравав гурток прогресивної молоді «Руська праця»(1833-1837 рр.), який своє основне завдання вбачав в тому, щоб за допомогою друкованого слова та літературної творчості рідною мовою «підняти дух народний, просвітити народ», допомогти йому усвідомити «гідність свою і свою силу». Члени гуртка збирали історичні, обрядові, весільні й колискові народні пісні та думи, а також рукописи. Їхній перший рукописний фольклорно-літературний збірник «Зоря» (1834 р.) проголошував ідею єдності всіх українських земель і національно-культурного відродження. У 1837 р. в Будапешті було видано альманах «Русалка Дністрова», який закликав до єднання всіх слов'ян,

оспівував боротьбу українського народу, його героїв, козацтво, гайдамаччину [188, с. 287].

2 травня 1848 р. у Львові було засновано V Головну Руську Раду – першу українську політичну організацію, котра взяла на себе роль представника інтересів українців Галичини перед центральним урядом. У відозві до українського народу, опублікованій у першому номері газети «Зоря Галицька» (15 травня 1848 р.), Головна Руська Рада заявила: «Ми, русини галицькі, належимо до великого руського (українського) народу, котрий одним говорить язиком». То була перша в Галичині офіційна заява про те, що наддніпрянські й галицькі українці – одна нація. У жовтні 1848 р. Головна Руська Рада скликала з'їзд українських учених — перший з'їзд діячів української науки і культури, в якому взяли участь 118 осіб. Було вирішено, що основою для літературної норми має служити розмовна українська мова. Влітку 1848 р. Головна Руська Рада заснувала просвітницько-видавниче товариство «Галицько-руська матиця», яке мало видавати підручники для шкіл і взагалі бути осередком письменництва й просвіти рідною мовою [188, с. 301].

Ігноруючи більшість вимог українських народних мас, правлячі кола Австрії все ж погодилися на запровадження 1848 р. навчання українською мовою в народних школах та викладання цієї мови як обов'язкового предмета в гімназіях. Наприкінці 1848 р. було відкрито кафедру української мови і літератури у Львівському університеті, її професором призначили Я. Головацького, котрий незабаром видав граматику української мови.

Проте, влітку 1851 р. розпущено Головну Руську Раду. Вводилися деякі обмеження щодо української мови. Хвиля ударів на українську мову посипалася і на частину України, яка перебувала під владою Росії - з'явився таємний Валуєвський циркуляр 1863 року та Емський акт 1876 року. Валуєв твердив, що «ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може» [133, с. 315].

Не дозволялося випускати українською мовою букварі, навчальні посібники, періодичну пресу, наукові видання. Виняток робився лише для

художніх творів, проте існувала жорстка цензура, яка майже повністю гальмувала друкування. Наступним кроком до русифікації українського народу став Емський акт. За ним заборонявся друк і ввезення з-за кордону до Росії без спеціального дозволу українських оригінальних та перекладних книжок, припинялися театральні вистави українською мовою, а також заборонялося друкувати українські тексти до музичних нот. Маленьке виключення було для друку історичних пам'яток та художніх творів, але на основі російського алфавіту. Незначні послаблення були 1881 року в указі Олександра III, наприклад було дозволено ставити на сцені драматичні твори українською мовою, а після 1905 р. – видавати окремі україномовні книги [188, с. 318].

У другій половині XIX ст. український національний рух на західних землях переходить від «дворянського» до «народницького» стану, що характеризується діяльністю народників і представників різночинної інтелігенції, в поглядах яких поєднувалися радикально-демократичні ідеї з ідеями соціалізму. У кінці XIX ст. посилилась боротьба за політичні та національні права українців Галичини, Буковини і Закарпаття стали русофіли (москвофіли) і народовці (українофіли). Політична течія русофілів об'єднувала частину греко-католицького духовенства й консервативної інтелігенції, зневірених наслідками реформ та наляканих польськими впливами.

У своїй діяльності вони орієнтувалися на реакційні кола царської Росії. У газеті «Слово» представники русофілів 1866 р. заявили: «Ми більше не є русини 1848 року, ми справжні росіяни». Вище галицьке духовенство почало очищати греко-католицьку обрядовість від римського впливу, взявши за взірць православ'я [136, с. 87].

Проти цієї консервативної течії старої інтелігенції виступила молода інтелігенція — письменники, вчителі, студенти, котрі належали до політичної течії народовців. Засновані гуртки-громади, ставши важливими осередками національного руху в Галичині, сприяли пробудженню свідомості широких мас. За підтримки наддніпрянських громадівців народовці видали україно-

мовні журнали «Вечорниці», «Мета», «Нива», «Русалка» та газети «Діло», «Буковина» [188, с. 345].

У 1868 р. у Львові з ініціативи народовців було утворено культурно-освітнє товариство "Просвіта", яке підтримувало тісні зв'язки з провідними діячами Київської громади. У містах і містечках краю діяли філії товариства, які ідейно та організаційно об'єднували чисельні місцеві осередки. Вони сприяли виданню україномовних книг і газет, засновували установи клубного типу з бібліотеками та читальнями, організовували лекції з українознавства, музичні вечори, благодійні концерти, що виступали важливими чинниками консолідації українських народних мас. За прикладом галичан буковинські народовці 1869 р. створили таке саме товариство під назвою «Руська бесіда» в Чернівцях [23, с. 98].

У 70-90-х роках ХІХ ст. унаслідок переслідувань царизмом українофілів-громадівців у Наддніпрянській Україні центром національно-визвольного руху стають західноукраїнські землі. У 1873 р. у Львові було утворено літературно-наукове товариство ім. Тараса Шевченка, яке в 1892 р. реорганізувалося в Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) і стало фактично першою новітньою всеукраїнською академією наук. НТШ мало бібліотеку, музей, друкарню, видавало «Записки Наукового товариства імені Шевченка», а також перші україномовні журнали у галузі історії, філософії, права, демографії, математико-природничих наук. За всіма ознаками народовський рух 60-80-х років відповідав організаційній (культурній) стадії національного відродження з історичною домішкою елементів стадії політичної [188, с. 372].

У 90-х роках ХІХ ст. національний рух на західноукраїнських землях вступив у політичну стадію розвитку. Саме там, значно раніше ніж в підросійській Україні, на ґрунті діючих суспільно-політичних течій почалася політизація українського національного руху, створення перших політичних партій, формування їхніх програм, ідеї самостійної України.

Боротьба проти царського самодержавства, що посилилася на початку ХХ ст., спричинила певні позитивні зміни в українському національному

житті. Так, було скасовано Емський указ 1876 р., відкрито нові кафедри українознавства в Новоросійському і Харківському університетах. В українських містах та містечках розгортається мережа філій товариства «Просвіта». У 1905 р. вийшла перша в Росії україномовна газета «Хлібороб», а з 1906 р. почала виходити щоденна газета «Рада». У 1907 р. в Києві утворилося Українське наукове товариство. У 1908 р. частина активних діячів українських політичних партій об'єднуються в Товариство українських поступовців (ТУП), яке мало широку мережу місцевих громад, що займалися переважно культурно-освітньою діяльністю. Політичною платформою ТУП була вимога української автономії та конституційного парламентаризму в Російській імперії. Необхідно зауважити, що на відміну від українських партій у Галичині, більшість українських партій підросійської України, за винятком УНП на чолі з М. Міхновським, стояли не на самостійницьких, а на автономістських позиціях з умовою перетворення Російської імперії на федерацію вільних народів [138, с. 215].

Проте піднесення української мови після 1905 року було наслідком не кардинальної зміни національно-мовної політики офіційного Петербурга, а її нетривкої лібералізації, про що свідчить заява нових заборон і переслідувань національного руху в Україні, особливо під час Першої світової війни. У цілому ж царська політика мала незмінний характер: в Україні не було українських шкіл, українська мова не допускалася до офіційно-ділових сфер, масово насаджувалася думка про її нібито нерозвиненість, чим обґрунтовувалося відсторонення її від офіційних, наукових і освітніх, економічних, військових, релігійних сфер життя. Україномовна інтелігенція становила лише вузький прошарок суспільства, великі міста й промислові центри дедалі більше ставали російськомовними, наука, освіта, церква використовували виключно російську мову [136, с. 145].

Перша світова війна стала справжньою трагедією для українського народу. Окупанти нищили все, що було українським: гімназії, культурно-освітні установи, господарські й спортивні організації, які створювалися

десятиріччями. Натомість почала здійснюватися насильницька русифікація. Тисячі борців за національне відродження було депортовано до Сибіру.

Після першої світової війни Україну знову було поділено між різними державами, які провадили різну мовну політику.

Так, на Закарпатті, яке входило до складу Австро-Угорської імперії, українська мова не мала конституційного захисту перед тиском державної угорської мови. Розвиток рідної мови відбувався на рівні діалектів. На поч. 20 ст. тут посилювався москвофільський рух [188, с. 380].

Польща гарантувала для західноукраїнських земель мовний розвиток національних меншин, право використання рідної мови у торгівлі, суді, релігійних справах, пресі, у шкільній справі, роботі громад. організацій тощо. За спеціальними законами, прийнятими 1924 року, польська мова проголошувалася єдиною державною мовою. У 5 воєводствах (Львівському, Станіславському, Тернопільському, Волинському та Поліському) українській мові законодавчо надавалися певні права: можливість її вживання населенням у звертанні до воєводських і повітових органів та судів при складанні нотаріальних заяв, зобов'язань, заповненні поштових пересилань, що не виходили за межі зазначених воєводств [138, с. 265].

На Буковині та в українській Бессарабії українська мова залишалася у вжитку переважно в селах, у побутовому спілкуванні частини міського населення, у національних товариствах, в одному театрі і православній церкві.

Після Лютневої революції 1917 року політика щодо української мови помітно змінилася. Українська Центральна Рада, Гетьманат, а потім Директорія докорінно переглянули статус української мови: вона стала офіційною у сфері законодавства, судочинства, військової справи тощо. Мовна політика цього часу не мала законодавчого закріплення і базувалася переважно на розпорядженнях центральної адміністрації.

Основними напрямками мовної політики цього часу стали: запровадження української мови як державної в діяльності органів влади та управління (широка українізація), розвиток освіти українською мовою (українізація

освіти), впровадження української мови у сферу культури (розвиток українськомовної періодики, українського книговидавництва, театрального та кіномистецтва, діяльність церкви тощо), унормування мови (кодифікація правопису та нормативно-стилістичної сфери), створення національних терміносистем, розгортання мовознавчих досліджень. Українізацію освіти українські уряди вважали пріоритетним напрямом своєї мовної політики, пов'язуючи саме з ним перспективи розбудови національної школи. Запровадження української мови як навчальної дисципліни засвідчене низкою законів, постанов, розпоряджень. Важливе місце серед них займають законопроект «Про возстановлення окремої штатної посади вчителя української мови та літератури по середніх та вищих початкових школах всіх відомств, а також учительських і духовних семінаріях та інститутах»(1917 р.), закон «Про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України по всіх середніх школах»(1918 р.), обіжники «В справі українізації учительських інститутів та семінарій», «Про обов'язкове введення предметів українознавства в програми іспитів на титул учителів початкових шкіл»(1918 р.), закон «Про заснування в усіх вищих школах Української Народньої Республіки лектури української мови»(1919 р.) тощо [138, с. 312].

Мовнореформаторські заходи українських урядів відзначалися поміркованістю й коректністю, а серед методів впливу на суспільну свідомість найголовнішими були переконання, роз'яснення, просвіта. Зважаючи на реальну політичну ситуацію й послідовно додержуючи демократичних переконань, діячі Центральної Ради прагнули втілити в мовній політиці принцип національно-персональної автономії. Йшлося про те, що кожна з національностей України має право на реалізацію своїх національно-культурних потреб, серед яких головне – право користуватися рідною мовою. Для сфери освіти це означало, що кожна з націй (українці, росіяни, поляки, євреї та інші, що вирішать скористатися правом національно-персональної автономії) розбудовуватиме свою національну школу.

Поміркованість, певною мірою навіть нерішучість були властиві мовній політиці Гетьманату. Власне, через це мовнореформаторські заходи уряду П. Скоропадського наражалися на гостру критику опозиціонерів з українського табору. Проте основні тенденції мовної політики не змінювалися.

Не порушували засад демократизму й мовно-реформаторські заходи Директорії УНР, які ґрунтувалися на законах «Про державну мову в Українській Народній Республіці», «Про відновлення національно-персональної автономії», «Про карну відповідальність за образу національної чести й гідності»(1919 р.). Уряд Директорії прагнув подолати негативні тенденції в суспільній свідомості (переконання пересічних громадян про недосконалість української мови, комплекс меншовартості тощо), а також врегулювати функціонування мов української як державної і як мови української нації та мов національних меншин [188, с. 398].

В історії мовної політики радянського режиму на теренах України доба українізації 20-х – початку 30-х років посідає особливе місце. Розпочата як поступка українському національному рухові, що зміцнів у добу Визвольних Змагань, українізація за короткий час досягла великих успіхів. Цьому сприяло те, що мовна політика 20-х рр. не обмежувалася адміністративними заходами впровадження української мови, а охоплювала всю сферу культури.

Якщо 1919 р. «всі місцеві мови проголошуються рівноправними», 1920 р. говориться про те, що «українська мова повинна вживатися нарівні з великоруською», то 1923 р. перевага надається українській мові: «Формальна рівність, що визнавалася до цього часу між двома найбільш поширеними на Україні мовами – українською та російською – недостатня» [141, с. 205].

До 1 січня 1926 р. всіх урядовців зобов'язано перейти на українську мову, без знання української мови не дозволялося приймати на працю, у навчальних закладах вищої освіти вводиться обов'язковий вступний іспит з української мови. 15 лютого 1921 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення «Про українську мову». Члени політбюро Х. Раковський, Д. Мануїльський, В. Чубар та інші вирішили: «Поручить тов. В. Чубарю и А. Шумському написати

циркуляр к членам организации об использовании украинского языка как средства распространения коммунистических идей среди трудящихся масс Украины [23, с. 145].

Як нарком освіти цього часу М. Скрипник керував усією мовно-культурною політикою і, безперечно, обстоював національні інтереси України. Найгрунтовніше його програма мовно-культурного будівництва викладена в доповіді «Перебудовними шляхами». Головною настановою зазначеної програми була теза про УСРР як моноетнічну країну, в якій титульний етнос становить абсолютну більшість. Водночас згідно з принципом більшовицької національної політики 20-х років, що проголошувала рівноправність усіх національних мов і впроваджувала цей принцип у життя, М. Скрипник наполягав на потребі рідномовної початкової освіти. В УСРР тоді було створено національні райони – російські, болгарські, німецькі, єврейські, грецькі, польські, на території яких діяли національні школи, національні театри, національними мовами велося діловодство, виходили газети. У зв'язку з цим важливо те, що М. Скрипник послідовно домагався захування до групи національних меншостей на території України і росіян, і при цьому йому доводилося долати ще міцно вкорінену на той час у масовій свідомості імперську ідеологему про «триєдиний» російський народ, відповідно до якої українці й білоруси утворювали спільний з росіянами етнос, а їхні мови становили місцеві діалекти загальноросійської мови [188, с. 401].

Наявність серед українців численної групи носіїв мішаної говірки давала підстави М. Скрипникові розрізняти у процесах упровадження української мови два завдання — українізації й дерусифікації.

Голодомор 1933 року, масові репресії серед української інтелігенції стали своєрідним рубежем у зміні мовної політики у бік так званої деукраїнізації, тотального зросійщення, зокрема в освітній сфері. Серед частини українців з'явилася тенденція вважати російську мову за рідну. Для тих же, що вважали рідною українську мову, ставала характерною тенденція втрати навичок її використання у виробничій і суспільно-політичній діяльності, у сфері

споживання, культури та обслуговування. З'являлося таке явище, яке дуже поширене й нині: суржик. Російську мову добре не знали, от і виходило, що невідомі слова російської мови, заміняли відповідниками з української. Як результат, з'являвся українсько-російський перевертень – суржик.

В боротьбі між радянським керівництвом, що плекало ідею створення нового радянського народу, та українцями, котрі виступали за збереження власної національної тотожності, основна «лінія фронту» проходила через питання мови. В роки діяльності Л. Брежнєва проводилась систематична кампанія розширення вживання російської мови на Україні та обмеження української.

Влада мала в своєму розпорядженні цілий ряд прямих і непрямих засобів, щоб змусити людей користуватися російською мовою. Швидко зростало використання її в українських школах, а успішність у навчанні ставилася в залежність від доброго володіння російською мовою. Те ж саме стосувалося можливостей зробити кар'єру. Найцікавіші й найважливіші публікації на Україні виходили російською мовою. В той час як українські журнали нерідко переповідали нудні й нецікаві теми.

Спостерігався сильний соціальний тиск у містах, спрямований на використання російської мови, а з української знущалися. У ставленні до рідної культури та мови режим послідовно виховував в українцях комплекс неповноцінності. Якщо людина розмовляла виключно українською мовою, то це навіть могло поставити під сумнів її політичну лояльність.

Інший метод, що його використовував режим для проведення русифікації на Україні, полягав у заохоченні переселення сюди росіян і виселенні українців. Ця політика проводилася під вивіскою «плідного обміну спеціалістами» між республіками. Відтак коли на Україну прибували величезні маси росіян, які мали збагатити її своєю майстерністю, такі ж великі маси освічених українців виряджались на роботу в інші частини СРСР (де вони нерідко ототожнювалися з росіянами). Ці гігантські демографічні зрушення

мали за мету перемішувати народи СРСР і сприяти зростанню серед них спільної ідентичності [188, с. 405].

В 50-80 рр. ХХ ст. виникає опозиційний рух в Україні – самостійницька течія, рух шістдесятників та релігійна опозиція. Представники самостійницької течії, які входили до таких політичних об'єднань, як Об'єднана партія визволення України (1953-1958 рр.), Український національний комітет (1957-1961 рр.) та ін., боролися за державну незалежність України шляхом агітації за вихід її зі складу СРСР. Прихильники національно-культурницької течії вимагали духовного і культурного відродження народу, зокрема його національної гідності та самосвідомості, збереження і примноження традицій, мови, правдивого висвітлення історичного минулого. Вони виступали проти переслідування за переконання, проти незаконних арештів, за надання українській мові статусу державної в республіці. Прихильники правозахисної течії вимагали дотримання Конституції та законів, ідей гуманізму і демократії, свобод і прав людини. На чільне місце вони висували примат особи і другорядність держави, захист прав національних меншин (кримських татар, євреїв та інших). Релігійна опозиція головним своїм завданням ставила боротьбу за реабілітацію та легалізацію Української греко-католицької церкви, протестантських церков і течій, за свободу совісті та вільне здійснення релігійних обрядів, повернення відібраних державою храмів та відбудову зруйнованих, звільнення засуджених за віру, реабілітацію страчених служителів культу тощо.

В 70-х роках у Комуністичній партії України, об'єктом так званих «чисток», очолюваних П. Шелестом, стали національні письменники, культурні діячі тощо. У часи В.Щербицького, історикам забороняли не тільки читати, хвалити чи критикувати істориків минулого, а навіть згадувати їхні імена. Дорадянські історики та їхні дослідження були стерті з пам'яті, табу було накладене на ім'я М. Грушевського. В опублікованій АН УРСР у 1970 р. восьмитомній історії України навіть у бібліографії, не кажучи вже про цитування, не було жодної згадки про праці М. Грушевського,

найвизначнішого історика України. У спробах українців відновити свою історію та історичну пам'ять допомагала та обставина, що відбувалася реабілітація більшості російських істориків, навіть немарксистських. 70-80-ті роки ознаменувались нещадним нищенням української преси.

Після обрання Генеральним секретарем ЦК КПРС в 1985 р. М. Горбачова політика щодо утисків україномовної преси та впровадження української культури змінилася. З 1 серпня 1990 р. було введено свободу друку та заборонено цензуру [145, с. 315].

М. Горбачов узяв курс на демократизацію суспільного життя, розширення гласності, на реформування політичної системи. Зміни торкнулись і реалізації шляхів мовної політики. Так, 28 жовтня 1989 р. було прийнято перший в історії України Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» [97], яким українській мові надано статус державної в Україні. Наступні кроки вдосконалення чинного законодавства щодо мовної політики відбулися вже в період Незалежності, про що піде мова в тексті наступного розділу.

Нагадаємо, що 1 грудня 1991 р. відбувся референдум, на якому український народ підтвердив Акт незалежності України (90,35 % населення висловилися «за»). Водночас проходили вибори Президента України. Перемогу серед 7 претендентів здобув Л. Кравчук, який став другим в історії України Президентом. 7-8 грудня 1991 р. президенти Л. Кравчук і Б. Єльцин і голова Верховної Ради Білорусі С. Шушкевич під час зустрічі на білоруській землі у Біловезькій пущі зробили заяву про те, що СРСР припиняє своє існування, і про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). 21 грудня в Алма-Аті про приєднання до СНД заявили інші республіки колишнього СРСР (крім країн Балтії та Грузії). 25 грудня 1991 р. М. Горбачов заявив про свою відставку з поста президента СРСР. А 30 грудня того ж року на зустрічі глав СНД у Мінську було вирішено ліквідувати державні структури колишнього СРСР, утвореного в 1922 р. також 30 грудня [188, с. 412].

Підсумовуючи, можна зробити наступні висновки:

Наведені факти історичного розвитку Української держави виокремили проблему співіснування двох мов – української і російської, - які реально конкурують між собою за вирішальний вплив на суспільне життя. На сьогоднішній день саме вживання та офіційний статус російської мови все частіше стає серйозною політичною проблемою, яка потребує вирішення. З цього приводу відкритим залишається і питання про мовно-культурне ядро народу України. Українці вважають себе титульною нацією і наполягають на пріоритизації української мови як єдиної державної, в той же час росіяни-громадяни України, відстоюючи права російської мови як державної в Україні.

Лише за 20 років незалежності українська мова отримала статус державної переважно на рівні оформлення документів і ділового спілкування. На соціальному (побутовому) рівні вона не знайшла свого належного виявлення і сприйняття, що пояснюється саме історичними чинниками. На це також вплинула поліетнічність населення, яке прагне захистити інтереси своєї нації.

Таким чином, проблема мовної політики та її державного регулювання залишається не вирішеною. І причини цього треба шукати в історичному становленні країни, в особливостях можливостей розвитку її культури, освіти. Щоб вирішити це питання, необхідно в першу чергу сформувані в свідомості громадян почуття гідності і відповідальності за майбутнє української держави, показати, що саме вони є на сьогоднішній день тією рушійною силою, яка може побудувати нову державу. Що саме вони є основними учасниками політичного процесу. Втім, не можна розпочати нову незалежну історію і політику без удосконалення чинного законодавства, яке б регулювало кожен галузь суспільної життєдіяльності. Наскільки цей процес знайшов впровадження в напрямку регулювання мовної політики і наскільки сама держава готова сформувані чітку позицію щодо мовного питання, спробуємо розібратись в наступному розділі.

2.2. Правові засади регулювання мовної політики незалежної України.

Регулювання мовної політики, як було вже зазначено раніше, спирається на чинне законодавство, яке має ряд проблем, що потребують вирішення. По-перше, це – відсутність чіткого правового тлумачення статусу мов; по-друге – невизначеність правового статусу державної мови; по-третє – державний протекціонізм щодо державної мови; по-четверте, - нечітке уявлення про межі статусу мов нацменшин та державної мови.

Саме правовий статус мов в Україні зумовлює розмитість меж практичного використання принципів надання рівних і сприятливих умов для розвитку мов нацменшин, реалізації базових положень статусу державної мови та інших аспектів. У свою чергу, ця варіативність практичної реалізації статусу мов, власне, визначення цього статусу ситуативно, за критеріями, нерідко далекими від доцільності, призводить до труднощів у визначенні правового статусу мов.

Ще раз нагадаємо, що правовою основою здійснення державної мовної політики в Україні є Конституція України [127], Декларація про державний суверенітет України [55], Закон України «Про мови в Українській РСР» [97], Закони України «Про національні меншини в Україні» [98], «Про інформацію» [94], «Про освіту» [91], «Про телебачення і радіомовлення» [103], «Про рекламу» [101], «Про місцеве самоврядування в Україні» [96], «Про громадянство України» [89], Закон України «Щодо ратифікації Європейської хартії регіональних мов або мов меншостей» [100] укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Уряду, інші нормативні акти [212 - 227; 277 – 285; 312 - 319].

Слід звернути увагу, що в Конституції України міститься два положення, які, за певних обставин, можуть взаємовиключати одне одного. Це стаття 5, в якій зафіксовано, що державною мовою в Україні є українська і стаття 10, якою в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України [127, ст. 5]. Причому російська мова у даній статті виділена окремо. Виходить, що з-поміж мов нацменшин (до яких, природно, має належати російська відтоді, як державною

мовою стала українська) російська мова отримала особливий статус, оскільки вказівки на неї (можна розцінювати як такі виділення у переліку) існують в Основному законі, положення якого мають отримати продовження і розвиток у нормативних актах. Отже, особливий статус російської мови зафіксовано на високому законодавчому рівні. Але досі конкретизації не відбулося, оскільки у своїх діях щодо мов в Україні соціум має керуватися законом «Про мови в УРСР» від 1989 року з останніми поправками, здійсненими у 2003 році [97].

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 14.12.99 № 10-рп/99, українська мова, як державна, є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом. Згідно із статтями 12 і 23 Конституції України, держава дбає про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців за етнічним походженням, які проживають за межами України і не є громадянами України, а кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості [277].

На думку автора роботи, говорячи про зазначене Рішення Конституційного Суду, варто звернути увагу на окрему думку судді Конституційного Суду України О.Мироненка, який вказує по-перше, на безпідставність відкриття конституційного провадження у справі, що взагалі не підлягала розгляду у Конституційному Суді України, оскільки подання «умоглядні та галаслівні», без зазначення фактів порушення статті 10 Конституції України. По-друге, «Вимоги народних депутатів України дати офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України «щодо обов'язковості використання державної мови у навчальному процесі навчальних закладів України» і «щодо виконання її вимог державними посадовими особами й органами державної влади» сформульовані юридично некоректно, не відповідають дійсному тексту самих конституційних норм. До того ж, проблеми «свідомого ігнорування державної мови» чи її «нехтування»,

як і «невиконання Статті 10 Конституції України» виходять за межі повноважень Конституційного Суду України (стаття 14 Закону України «Про Конституційний Суд України») і мають бути адресованими чи то Президенту України як гаранту додержання Конституції України, чи то Генеральному прокурору України, чи то судам загальної юрисдикції, чи то самій Верховній Раді України, до компетенції якої ці питання віднесені частинами четвертою та шостою статті 92 Конституції України [127]. Отже, справа є порушенням статті 6 Конституції України [127].

Крім того, держава не зобов'язує, а лише забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови. І будь-який закон чи рішення Конституційного Суду України щодо обов'язковості, примусового нав'язування громадянському суспільству якоїсь однієї мови не відповідатиме Конституції України. Суд своїм рішенням фактично спростував і скасував конституційні гарантії, закріплені у статтях 10 і 53 Конституції України [127].

Варто нагадати, що ще 27 жовтня 1989 року Верховна Рада УРСР ухвалила Закон УРСР «Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР»[93] (цей закон став підґрунтям Закону України «Про мови в Українській РСР» [97], який є правовою базою сучасної мовної політики). Всі мовні обґрунтування базуються на статті 73 Конституції УРСР, де зазначено що: «Державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР. В роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей, можуть використовуватися поряд з державною мовою і інші національні мови. Українська РСР виявляє державну турботу про вільний розвиток і вживання усіх національних мов, якими користується населення республіки» [97].

Як бачимо, Закон визнає українську мову державною, але одночасно в статті 4 виокремлює з-поміж мов меншин російську мову, ніби-то надаючи їй особливого значення. Принаймні, саае так це положення сприймають деякі громадяни, а подекуди і політики. Це зрозуміло з огляду на те, що більшість населення Української РСР було російськомовне. Крім того, Українська РСР входила до складу Радянського Союзу, в якому російська мова була спільною для всіх союзних республік. Але з проголошенням Незалежності Україна стає самостійною державою. Тому і мова має розвиватися державна – українська. Принаймні законодавство має сприяти цьому розвитку.

Стаття 8 Закону України «Про мови в Українській РСР» підкреслює неприпустимість дискримінації будь-якої мови. Ця позиція підтримується і Конституцією України, зокрема статтями 10-11. Однак, захищаючи інтереси національних меншин, держава не повинна забувати і про інтереси титульної нації. Мається на увазі не дискримінація за мовним принципом, а реальна оцінка політичних, соціальних, історичних та психологічних чинників мовної ситуації. Адже за тодішнім переписом на території України, особливо в південному та східному регіоні, 84% населення російськомовне (і не лише через незнання української мови, а й через небажання спілкуватися нею). Тому закономірно, що українська мова мусить знаходитись у своєму іманентному стані, навіть маючи статус державної [97, ст. 8, 10-11].

Тогочасна тенденція на усталення двомовності в Україні відзеркалюється в характеризованому Законі таким чином:

По-перше, акти найвищих органів державної влади та управління (згідно зі статтею 10) офіційні документи (відповідно до статті 14), проектну і технічну документацію (стаття 130) пропонується виконувати українською і російською мовами. В той же час статтею 11 цього Закону передбачено, що в Україні мовою роботи, діловодства і документації, а також взаємовідносин державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, є українська мова [97, ст. 130].

По-друге, статті 25-32 визначають використання державної та інших мов у дошкільних закладах, у середній школі, у вищій освіті, в сфері науки, культури та інформатики: «Вільний вибір мови навчання дітей є невід’ємним правом громадян Української РСР. Українська РСР гарантує кожній дитині право на виховання та одержання освіти національною мовою. Це право забезпечується створенням мережі дошкільних установ і шкіл з вихованням і навчанням українською та іншими національними мовами». Застосування державної мови не є обов’язковим і у сфері науки та інформатики. Адже, за Законом: «Інформатика в УРСР здійснюється на основі української та російської мов», “результати науково-дослідних робіт оформлюються українською або російською мовами”. Щоправда, на користь державної мови сформульована стаття 29, в якій зазначена вимога складання вступного іспиту з української мови абітурієнтами, які вступають до вищих та середніх спеціальних навчальних закладів. Хоча й тут зроблено суттєві застереження на користь тих, хто не вивчав української мови в середній школі [97, ст. 25-32]. По-третє, мовою інформації та зв’язку у статті 33-36 проголошується українська, а разом з тим мови інших національностей [179, ст. 33-36]. По-четверте, мовою назв, відзначається у статтях 37-39, є українська, а в разі потреби й інша; громадяни користуються правом іменуватися згідно з національними традиціями [97, ст. 37-39].

Однозначніше захист української мови передбачається в Законі України «Про телебачення і радіомовлення»(від 21 грудня 1993 року). Саме про це свідчить стаття 9, де відзначається: «Телерадіоорганізації ведуть мовлення державною мовою. Мовлення на певні регіони може також здійснюватися мовою національних меншин, що компактно проживають на даній території. Мовлення на зарубіжну аудиторію ведеться українською та відповідною іноземною мовою» [103].

Функціонування мови в сфері культури також визначається законодавством України про мови. Так в статті 4 Закону проголошується, що «держава дбає про розвиток україномовних форм культурного життя, гарантує

рівні права і можливості використання в сфері культури мов усіх національних меншин, які проживають на території України» [97, ст. 4].

Крім зазначених вище законів, на виконання розвитку мовної політики Верховна Рада Української РСР в постанові «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» доручила Раді Міністрів Української РСР розробити і до 1 липня 1990 року прийняти Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року, в якій, зокрема, конкретизувати строки впровадження статей Закону, передбачених пунктом 2 цієї постанови, по окремих регіонах республіки.

На виконання зазначеного доручення була розроблена Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року [60].

Пунктом 2 цієї постанови доручалося виконавчим комітетам і відомствам здійснити організаційну й практичну роботу щодо реалізації в установлені строки положень Закону УРСР «Про мови в Українській РСР». Для цього організувати широке роз'яснення, пропаганду та вивчення серед усіх верств населення чинного законодавства про мови. Вжити заходів до запровадження в стислі строки вимог Закону УРСР про мови щодо прийняття та публікації актів республіканських органів державного управління, мови роботи, діловодства й документації, проведення з'їздів, сесій, конференцій, пленумів, засідань, зборів, нарад, інших зібрань республіканських органів управління та громадських органів, а також обов'язку службових осіб володіти видами роботи цих органів.

Крім того, Програма зазначала необхідність доповнення кваліфікаційних вимог до посад положенням про обов'язок службових осіб володіти мовами роботи цих органів й організацій, а також визначення строків й відповідних форм оволодіння ними українською мовою, а в разі необхідності – й іншою національною мовою в обсязі, потрібному для виконання службових обов'язків.

Положеннями Програми було передбачено створення необхідних умов для вивчення української, інших національних мов або поглибленого оволодіння ними, забезпечення належного рівня навчання фахівців із діловодства для вивчення ними української літературної мови, а в разі необхідності й мов інших національностей, що компактно проживають на відповідній території, а також відповідно сприяти їм у офіційній діяльності.

Згідно з Програмою, були проведені реформи в сфері освіти, культури та мистецтва, науки, техніки відповідно до Закону УРСР «Про мови з Українській РСР», який буде аналізуватися в наступному розділі.

Безсумнівно, прийняття Державної програми стало значним кроком у розвитку мовної політики, значним стимулом та орієнтиром вивчення державної мови. Аргументованим є й факт захисту національних мов меншин. Питання виникає щодо окремої ролі російської мови, адже Програма надає їй особливого статусу – ставить в один ряд з українською, а значить – державною.

Крім розглянутої Державної програми у 1997 році Кабінет Міністрів України постановою від 08.09.97 № 998 затвердив Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови. Метою Комплексних заходів стало відшкодування втрат, яких зазнала українська мова у сфері суспільного функціонування внаслідок заборон і переслідувань у минулому; культурне відродження, збереження та оновлення духовного генофонду Українського народу; розвиток, підтримка і захист державної мови в Україні; утвердження української мови як основного засобу спілкування в Україні; розширення функцій і сфери застосування української мови [224].

Комплексні заходи спрямовувалися на реалізацію статей 10 і 11 Конституції України, створення належних умов для всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, використання її як основного засобу спілкування на всій території України.

Основними напрямками мовної політики відповідно до Комплексних заходів стали:

- українська мова як державна;
- українська мова як мова української нації, основа її духовної та художньої культури, науки, освіти;
- українська мова в засобах масової інформації;
- українська мова у світі [122].

У той же час, в даному документі не передбачалось проведення заходів, спрямованих на утвердження української мови у побуті (особливо міському), бізнесі, сфері обслуговування, рекламі, транспорті, функціонуванні громадських організацій, що не повною мірою охоплювало всі сфери суспільної діяльності і звужувало функціонування української мови, як державної.

Виконання заходів покладалося на Міністерство освіти і науки України (нині Міністерство освіти, науки, молоді та спорту), Національну академію наук України, Міністерство культури і мистецтв України, Державний комітет телебачення та радіомовлення України [122].

Отже, протягом 1997-2000 років в Україні одночасно діяли Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року та Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови.

Варто зазначити, що значна увага приділялась і формуванню апарата, який повинен займатися проблемами мовної політики. Так, згідно з Розпорядженням Президента України від 21.01.2000 № 19/2000-рп створено Комісію з розробки Концепції розвитку гуманітарної сфери України [285]. Проте, Постановою Уряду від 20.06.2001 № 660 «Про внесення змін до структури Секретаріату Кабінету Міністрів України та структури Служби Прем'єр-міністра України» [227] в структурі Секретаріату Кабінету Міністрів України було ліквідовано мовний сектор і наказом Кабінету Міністрів України функції із забезпечення реалізації мовної політики передано в сектор розвитку

засобів масової інформації, інформаційної та мовної політики Управління зв'язків з громадськістю Департаменту внутрішньої політики Секретаріату Кабінету Міністрів України.

Надалі, Указом Президента України від 05.04.2001 № 233/2001 «Про вдосконалення забезпечення реалізації державної мовної політики» [312] функції із забезпечення реалізації державної мовної політики покладено на Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, у якому створено відділ мовної політики.

Проголошена стратегія загалом була спрямована на розширення сфер функціонування української мови в засобах масової інформації, книговидавництві, шкільній освіті за рахунок витіснення мови російської. Вже в перших заявах голови Держкомінформу було проголошено намір «зробити ... інформаційну сферу настільки українською, наскільки це буде можливим», не зупиняючись навіть перед порушенням принципів демократії [175].

І хоча віце-прем'єр з гуманітарних питань висловився проти насильницької українізації, пообіцявши, що українізація, зокрема, офіційної сфери носитиме характер «не тиску з боку держави, а допомоги» [344], він був не менш рішучим: «У ситуації з мовною політикою в Україні прийшов час без фанатизму розставити крапки над «і» ... Влада має достатньо політичної волі, щоб остаточно визначитись, якого типу національну державу ми будемо» [350].

У діях (а точніше, у намірах) «гуманітарного блоку» тодішнього уряду в галузі мовної політики можна вирізнити наміри закріплення правового статусу та розширення сфер функціонування української мови; зміни співвідношення української та російської мов в інформаційній сфері.

Першим публічним кроком в галузі мовної політики було оприлюднення проекту урядової постанови «Про додаткові заходи з розширення функціонування української мови як державної» [234].

Цим проектом, зокрема, передбачалися такі заходи:

1. Переатестація службовців з урахуванням рівня володіння ними державною мовою та застосування її при виконанні службових обов'язків.
2. Остаточне приведення мережі навчальних закладів у відповідність до етнічного складу населення.
3. Перевірка відповідності мовного режиму теле- та радіокомпаній до вимог виданих їм ліцензій.
4. Дерусифікація спорту та туризму.
5. Регулювання гастрольної діяльності зарубіжних співаків.
6. Приведення репертуарів театрів у відповідність до їхнього статусу.
7. Застосування податкових важелів до друкованої продукції, яка надходить до України з-за кордону [110, с. 42.].

Оприлюднення проекту урядової постанови спричинило реакцію Росії. В результаті Уряд так і не ухвалив нової постанови. Натомість вирішив внести всі принципові пункти проекту до «Комплексних заходів щодо всебічного розвитку та функціонування української мови», схваленого Кабінетом Міністрів ще у 1997 р. [110, с. 13].

Однак, внесення змін до постанови було названо опозиційними силами «черговим наступом на права людини та порушенням європейських правових норм у культурно-мовній сфері» [323].

Мабуть, через це жодної волі виконувати постанову (крім згаданих далі заяв) уряд не оприлюднив.

Другим кроком уряду в царині законодавчого регулювання мовних відносин була розробка проекту нового Закону про мови [263].

Проект було затверджено на засіданні Кабінету Міністрів 30 червня 2000 р. У пояснювальній записці до проекту зазначалося, що він «покликаний забезпечити реальне застосування державної мови як основного засобу спілкування в усіх сферах суспільного життя на всій території України" за умов забезпечення вільного розвитку, використання та захисту "російської та інших мов національних меншин» [187].

Урядовий проект передбачав використання державної мови як єдиного засобу ведення діловодства, документації та інформації в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах усіх форм власності, в об'єднаннях громадян (стаття 6), у сфері обслуговування (стаття 7), у судочинстві та нотаріаті (статті 11-15), в освіті та дошкільних закладах (стаття 17), у науковій, культурній, спортивній сферах (статті 19-20) та Збройних Силах (стаття 25). Окрім того, для недержавних теле- та радіоканалів планувалося встановити мінімальний обсяг українськомовної інформації – 70 відсотків, що мало обумовлюватись при наданні відповідної ліцензії (стаття 21). У новому мовному законі планувалося також законодавчо закріпити пільги видавцям українськомовних газет, журналів і книжок та запровадити спеціальне регулювання державними органами ввезення іншомовної аудіо-, відео- та друкованої продукції (стаття 21) [263].

На відміну від Закону про мови 1989 р. законопроект Кабінету Міністрів не передбачав механізму введення в дію, отже, новий акт мав набути сили в день його опублікування. І хоча в пояснювальній записці до законопроекту і йшлося про те, що «запровадження окремих положень статей Закону передбачається здійснити протягом одного-двох років з моменту набрання ним чинності» [263], перелік цих пунктів був відсутній. Натомість проект встановлював дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення Закону. Як порушення, зокрема, розглядалися незастосування державної мови або незабезпечення перекладу в передбачених випадках, «публічне приниження чи зневажання, умисне спотворення державної мови», «умисний відступ від нормативної форми державної мови, недодержання встановленого законодавством України про мови порядку вживання інших мов поряд з державною» [263]. Причому, якою має бути відповідальність за конкретне правопорушення, не зазначалось. Виконання Закону покладалося на центральні й регіональні органи влади, органи місцевого самоврядування, керівників установ, організацій та підприємств України [68].

Розгляд урядового законопроекту у Верховній Раді (одночасно з альтернативними законопроектами О. Кучеренка, О. Костусєва, В. Коновалюка, С. Кіяшка та Є. Краснякова, кожен з яких передбачав надання російській мові статусу державної або офіційної) було заплановано на квітень 2001 року, проте він так і не відбувся [259, с. 248].

Часті зміни положень законодавчих актів щодо покладення відповідальності за виконання завдань, пов'язаних з формуванням мовної політики на рівні органів центральної виконавчої влади, призвели до майже повного руйнування державного механізму управління всебічним розвитком і функціонуванням української мови. Фактично в державі був відсутній орган, який би на постійній основі займався організацією, координацією та контролем за функціонуванням та розвитком української мови.

Важливим кроком на шляху регулювання мовної політики стали парламентські слухання «Про функціонування української мови в Україні», які відбулися 12 березня 2003 р. в Верховній Раді України. За результатами цих слухань Верховна Рада України постановою від 22.05.2003 № 886 схвалила Рекомендації парламентських слухань [275].

На думку учасників парламентських слухань, мовна ситуація в державі свідчить про те, що лише задекларованості державного статусу української мови для повноцінного та незворотнього утвердження її в усіх сферах суспільного життя недостатньо – необхідні механізми реалізації вищезазначених правових документів щодо функціонування української мови, а також врегулювання питань, пов'язаних з удосконаленням юридичної відповідальності за порушення законів, які регулюють питання використання державної мови. Останнім часом відбувається процес звуження сфери застосування державної мови, що спричиняє соціальну напругу в суспільстві, породжує сепаратистські настрої, суперечить інтересам національної безпеки України та ставить під загрозу її суверенітет і державне самовизначення [217].

В результаті були розроблені Рекомендації учасників парламентських слухань, які передбачили відповідальність Верховної Ради України за розгляд

проектів законів щодо захисту суспільної моралі, національної інформаційної політики, охорону культурної спадщини, підтримки розвитку національної кінематографії, а також затвердження загальнодержавної програму збереження та використання об'єктів культурної спадщини, сприяння приведенню законодавства України з питань культури і духовності у відповідність із міжнародними угодами та конвенціями, рекомендаціями ЮНЕСКО та Ради Європи [275].

На Кабінет Міністрів України покладалися обов'язки фінансування запланованих заходів, а також затвердження програм культурного розвитку і функціонування української мови, а також затвердження інших заходів, спрямованих на відродження національної свідомості і розвиток формування національних інтересів.

Міністерство освіти і науки України мало спрямувати роботу органів управління освітою і наукових установ на створення системи виховної роботи, що базується на традиціях, звичаях українського народу, переорієнтувати навчальні заклади на здійснення потужного виховного впливу на особистість, на формування її державницького світогляду, свідомості та на виховання в учнівської та студентської молоді духовної культури. Міністерство культури і мистецтв України повинно було забезпечувати реалізацію державної культурної політики, зміцнення духовних основ українського суспільства, використовуючи культурну спадщину українського народу, кращі народні звичаї, традиції, здобутки українського мистецтва, забезпечити підтримку української кінематографії як важливого чинника процесу виховання, зокрема, тиражування та закупівлі вітчизняних фільмів національно-патріотичного спрямування; створити належні умови для кінообслуговування населення тощо. Державний комітет телебачення і радіомовлення України з метою поширення української мови мав здійснювати переклад (синхронний) державною мовою передач, фільмів іноземного походження, пропагувати творчість обдарованих і талановитих дітей шляхом трансляції різних

конкурсів, фестивалів, які проводяться в Україні, пропагувати кращі здобутки національної культурної спадщини.

На жаль, не всі із зазначених рекомендацій знайшли своє реальне втілення. Наступним кроком у здійсненні мовної політики стала Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. N 1546 «Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004 - 2010 роки» та відповідно до змін і доповнень, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. N 676, затверджена „Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки» [224].

Реалізація Програми покладалася на центральні органи виконавчої влади, які відповідають за її забезпечення шляхом фінансування заходів в межах видатків, передбачених на цю мету у державному бюджеті на відповідний рік. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям були поставлені задачі розробити і затвердити у тримісячний строк регіональні програми розвитку і функціонування української мови та під час складання проектів місцевих бюджетів на 2004-2010 роки передбачати кошти для їх виконання.

В програмі зазначалося, що у державотворчому процесі українській мові відводиться провідна роль. Разом з тим у останні роки не забезпечується її належний розвиток. Складною є ситуація з дотриманням норм українського правопису. Існує гостра потреба в активізації цілеспрямованої роботи над забезпеченням використання української мови у засобах масової інформації, сфері культури, освіти та науки, в інформаційних технологіях, рекламі тощо.

Метою Програми стало створення належних умов для розвитку і розширення сфери функціонування української мови, виховання шанобливого ставлення до неї, формування патріотизму у громадян України.

Основними завданнями Програми стали такі напрями [224]:

1. Зміцнення статусу української мови як державної;

2. Всебічний розвиток і розширення функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя;
3. Визначення та здійснення заходів для стимулювання глибокого вивчення української мови;
4. Створення належних умов для вивчення української мови громадянами України з числа національних меншин;
5. Оптимізація мережі навчальних закладів для безперервного виховання і навчання українською мовою;
6. Проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень у галузі лінгвістичної технології, створення інтелектуальних мовно-інформаційних систем нового покоління;
7. Розширення словникової бази, створення і видання нової енциклопедичної та лінгвістичної літератури, навчальних підручників українською мовою, у тому числі їх електронних варіантів;
8. Сприяння національно-культурному розвитку українців, які проживають за межами України.

Координація роботи з виконання Програми покладалося на Міністерство освіти і науки, Центральні органи виконавчої влади, Національну академію наук, Академію педагогічних наук, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, обласні та міські держадміністрації.

Досить важливим кроком у регулюванні питань мовної політики, сприянні її розвитку стала Постанова Верховної Ради України від 20 лютого 2004 року, якою були схвалені Рекомендації парламентських слухань «Духовна криза суспільства і шляхи її подолання» [215].

Учасники цих слухань, які відбулися 5 листопада 2003 р., обговоривши питання державної політики у галузі культури, науки, освіти, охорони здоров'я, інформаційної та молодіжної політики, прав людини на працю і соціальне забезпечення, мовну ситуацію в Україні відзначають, що на дванадцятому році незалежності наше суспільство перебуває в стані глибокої системної кризи у всіх сферах життєдіяльності: політичній, економічній,

соціальної, екологічної, духовної. В Україні як не було, так і немає єдиної всеукраїнської ідеї побудови та розвитку держави, яка повинна стати ядром гуманітарного розвитку, духовною і морально-етичною квінтесенцією національної самосвідомості українців та поріднених з ними історичною долею етносів.

В цілому вірно зазначалося, що для формування гуманістично орієнтованого суспільства, в якому визначальними будуть свобода, соціальна справедливість, духовний розвиток, вільна праця необхідно забезпечити інтенсифікацію духовно-інтелектуального потенціалу суспільства, пріоритетність розвитку культури, мови, науки, освіти.

Серед інших шляхів розвитку визначено необхідність створення системи безперервної мовної освіти, що забезпечуватиме обов'язкове володіння громадянами України державною мовою та надаватиме можливість опанувати рідну (національну) і хоча б одну іноземну мову; сприяння розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур; реалізації мовної політики за допомогою комплексного і послідовного впровадження просвітницьких, науково-методичних, роз'яснювальних заходів [215].

З метою подолання системної кризи в усіх сферах учасники парламентських слухань розробили ряд рекомендацій щодо покращення мовного середовища в країні та сформували важливі пропозиції з метою розв'язання проблем мовної політики.

Розвиткові державної мови в цей період сприяли також:

1. Загальнодержавна Програма розвитку національної кіноіндустрії на 2003-2007 рр., покликана сприянню національного кінематографу в Україні, а значить і впровадженню державної мови у суспільне середовище [80].
2. Програма діяльності Кабінету Міністрів України (затверджена у 2001 році та із внесенням змін і доповнень у 2004 р.), серед задач якої була реалізація мовної політики, розбудова загальнонаціонального культурного та

інформаційного середовища, забезпечення гармонійного розвитку та задоволення етнокультурних потреб українського етносу і етнічних груп; створення передумов для забезпечення єдності українства як етнонаціональної цілісності, формування і розвитку його національної самосвідомості; створення нормативно-правової бази розвитку етнонаціональних процесів у напрямі консолідації українського суспільства; реабілітація та забезпечення прав осіб, депортованих за національною ознакою за межі України, сприяння їх інтеграції та адаптації в українське суспільство; якнайповніше задоволення мовних потреб усіх етнонаціональних спільнот України, гармонізація мовних відносин на засадах створення умов для вільного розвитку мов національних меншин і консолідуючої ролі української мови як державної [232].

3. Постанова Верховної Ради України Про Рекомендації парламентських слухань «Українська культура: стан та перспективи розвитку» [411] та Рекомендації парламентських слухань «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації» [274].

Варто зазначити, що проблеми у сфері культури, мовної політики, українського кінематографа та шляхи подолання духовної кризи в суспільстві обговорювалися на парламентських слуханнях «Українська культура: стан та перспективи розвитку», «Про функціонування української мови в Україні», «Духовна криза суспільства і шляхи її подолання», «Національна кінематографія: стан, проблеми та шляхи їх вирішення» [475].

Крім того, 26 листопада 2005 р. на розгляд урядових та наукових установ Державним комітетом телебачення і радіомовлення України за № 5428/23/5-1 був поданий проект «Концепції державної мовної політики України» [128], який викликав значний інтерес та багато дискусій.

Основною метою Проекту було: «Культурно-мовне відродження, піднесення престижу, авторитету, гуманітарного та технологічного статусу української мови, забезпечення її застосування у всіх сферах суспільного життя, утвердження її державності, захист та розвиток мов національних меншин». В «Загальних положеннях» мова йде про «природну мову, яка є

основною комунікаційною системою людини, функції якої набувають все більшого значення, оскільки інтенсивність комунікацій в сучасному світі зростає випереджаючими темпами у порівнянні з іншими ділянками суспільної практики, набуваючи все більшої ваги у забезпеченні життєдіяльності глобалізованої міжнародної спільноти» [128].

На підставі Експертних висновків І. Вихованця, В. Радчука, В. Німчука, які визначають ряд неточностей щодо тексту та структури запропонованого документа, Концепція державної мовної політики в Україні не була прийнята.

Так, член-кореспондент НАН України І. Р. Вихованець назвав «Концепцію державної мовної політики України» черговим декларативним документом, надто загальним, абстрактним і неаргументованим. В ньому, як зазначив науковець, спостерігається плутанина в датах, немає системності викладу. Крім того, немає державницької національної ідеї, а також не визначені основні шляхи і завдання формування мовної політики щодо мови титульної нації і мов національних меншин. Слабко і неповно схарактеризовано мовну ситуацію в Україні і світі. Не вказано на категорії мовців: 1) носіїв української мови; 2) носіїв суржикомовності, яких не можна зарахувати ні до українськомовних, ні до російськомовних громадян; 3) носіїв російської мови, які є інерційною силою Російської імперії, що розпалася; 4) носіїв мови національних меншин [32].

Також І. Вихованець вказав на той факт, що в Концепції не висвітлені причини гальмування впровадження української мови як державної, а також не зазначена важливість формування національної духовності. Науковець наголошує на необхідності створити контролюючий орган, який би вивчав й контролював виконання державотворчих завдань щодо функціонування української мови як державної і як мови міжнаціонального спілкування, впровадження української мови в усі сфери суспільного життя [32]. Член-кореспондент НАН України В. В. Німчук також висловився проти прийняття Концепції, аргументуючи це тим, що в документі немає достатньої аргументації наведених фактів, а також є посилання на лінгвістичні проблеми,

в той час, як серед розробників Проекту немає фахівців цієї сфери. Також експерт звертає увагу на недостатню систематизованість матеріалу. Він наводить приклади з тексту Концепції, що містять докази недостатності вивчення проблеми. Наприклад, автори документа звертають увагу на історичні чинники питання мовної самоідентифікації українців, аналізуючи стан справ на сході і півдні України, зовсім не висвітлюючи проблеми інших регіонів [32].

В. В. Німчук вважає Концепцію дещо однобічною. Оскільки її розробники не підкреслюють основних проблем регулювання мовної політики, в той час як звертають увагу на необхідність удосконалення словникової бази і норм правопису. Також в Проекті немає посилання на повноваження Інституту української мови і Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, які також мали б грати не останню роль у вдосконаленні і впровадженні мовної політики.

Третій експерт кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу соціолінгвістики В. Д. Радчук зауважив, що Концепція є значним кроком в порівнянні з попередніми подібними пропозиціями в галузі мовної політики. Втім, їй не вистачає концептуальності та аргументованості. Немає чітких параметрів, на які слід орієнтуватися і до яких прагнути.

Як слушно зауважив В. Радчук, автори Проекту посилаються на те, що жодних зсувів у мовнобудівництві немає. Однак, як довело попереднє дисертаційне дослідження, держава зробила значні кроки до стабілізації і розвитку мовної політики.

Основним же недоліком проекту, на думку трьох експертів, є недостатнє визначення шляхів впровадження нових мовних заходів, немає самого розуміння «розвитку», а є лише задекларовані гасла, не підтверджені і не аргументовані. Саме через це Концепція і не отримала подальшої підтримки і не була винесена на подальші обговорення.

Втім, текст документа був доопрацьований, і в новій редакції був схвалений Урядом в 2008 році [324].

Відповідно до цього нормативного документа перед законодавчими та виконавчими органами було поставлено завдання привести до 2010 року всі нормативні і законодавчі документи у відповідність до Конституції України, а до 2015 року створити оптимальний мовний простір для реалізації Державної програми розвитку і функціонування української мови. Для цього були визначені основні завдання мовної політики по реалізації затвердженої Концепції. При цьому в документі були враховані інтереси україномовного населення, а також представників національних меншин. Затверджена Указом Президента Концепція мовної політики була лише в лютому 2010 року [330].

Відповідно до Указу було поставлено завдання розробити Державну програму розвитку і функціонування української мови і мов національних меншин на 2011-2015 рр. До 2012 року загальнонаціональна Програма функціонування і розвитку мов розроблена не була.

Наступним суттєвим кроком у формуванні мовної політики стала програма діяльності «Український прорив: для людей, а не політиків», затверджена у січні 2008 р. Кабінетом Міністрів України, яка ґрунтувалася на положеннях Програми Президента України В. Ющенка «10 кроків назустріч людям» та виборчих програм блоків політичних партій, що утворили Коаліцію демократичних сил у тодішній Верховній Раді України VI скликання. Програма містила конкретні шляхи та механізм проведення соціально-економічних і політичних реформ, реалізації культурних і міжнародних ініціатив держави. Планувався розвиток і захист національного інформаційного простору; розроблення сучасних навчальних програм та їх українознавче наповнення; оновлення навчально-методичного забезпечення навчальних закладів; розвиток національного мовно-культурного простору [303].

Втім, питання мовної політики так і залишилось відкритим, оскільки продовжував розширюватися російськомовний культурний та інформаційний простір, і в першу чергу, не було унормоване чинне законодавство в цій царині.

Розглядаючи основні питання правового регулювання мовної політики, не можна не звернути увагу на законодавчі акти, що забезпечують реалізацію мовних інтересів мовних меншин. Тут варто зазначити Декларацію прав національностей України (1991 р.), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), які спираючись на конституційні положення стверджують, що громадяни всіх національностей становлять народ України; яким передбачається рівність перед законом незалежно від походження, расової та національної належності, вживаної мови тощо; гарантується проживання на території республіки, право вільного національно-культурного розвитку та можливість утворення національно-адміністративних одиниць.

Забезпечення інтересів національних меншин було передбачено Постановою Кабінета Міністрів України від 1 березня 1999 р. N 299 «Про затвердження Комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 року» [219] та Постановою Кабінета Міністрів України від 6 травня 2005 р. N 324 «Задоволення освітніх та культурних потреб національних меншин України, створення належних умов для відродження, збереження і всебічного розвитку етнічних спільнот, їх національно-культурних традицій» [218], якою передбачено, зокрема, підготовка і затвердження постанов Кабінету Міністрів України Про обрання мови навчання [221].

В цих документах унормовано функціонування української мови як державної, вільний розвиток російської та інших мов згідно із законом про мови і Європейською хартією регіональних мов та мов меншин, передбачене завершення розробки проекту Закону України «Про внесення змін до законів України з питань фінансової підтримки випуску друкованих видань українською мовою та встановлення відповідальності за порушення законодавства про мови» [86] щодо забезпечення державного протекціонізму україномовним засобам масової інформації, збільшення випуску друкованої продукції українською мовою.

Особливу увагу варто звернути на те, що своєю нормативно-правову базу у сфері мовної політики Українська держава формує з врахуванням положень основних міжнародних актів. Зокрема, 15 вересня 1995 р. Україна підписала Рамкову конвенцію про захист національних меншин [273], а 9 грудня 1997 р. Верховна Рада прийняла закон про її ратифікації [100].

Україна – перша і єдина держава-член Ради Європи, яка виступила з пропозицією підтримати переклад Рамкової конвенції і Пояснювальної доповіді до неї на 15 мовах національних меншин, зокрема, румунською, польською, угорською, словацькою, молдовською, білоруською, гагаузькою, кримськотатарською, болгарською, російською, іврит, грецькою, вірменською, німецькою і ромською.

На розгляд Консультативного комітету Ради Європи Україною подано Другу доповідь України про стан імплементації положень Рамкової конвенції про захист національних меншин, на яку була отримана відповідь Ради Європи, в якій підкреслювалась необхідність прийняття Концепції державної етнонаціональної політики в Україні, а також реформування Закону України «Про національні меншини в Україн» [55]. Законопроект Концепції державної етнонаціональної політики в Україні був поданий до Верховної Ради лише в березні 2012 року [254], до цього часу не було й оновлено Закону про національні меншини, хоча певні законопроекти і були розглянуті.

З червня 2001 р. в Україні працює відділ культури етносів України Управління культури етносів України та української діаспори в складі Міністерства культури і мистецтв України. Робота відділу спрямована на виконання указів Президента України, зокрема, «Про День української писемності і мови» [313], «Про вдосконалення забезпечення реалізації державної мовної політики» [312] тощо.

З метою зміцнення та наповнення належним змістом роботи з національно-культурними товариствами, радами, асоціаціями, запропоновано затвердити при Міністерстві культури і мистецтв України Раду з питань культур національних меншин України та української діаспори [316].

З метою запровадження постійного механізму консультацій з громадськістю у 2009 році при Міністерстві освіти, науки, молоді та спорту створено як дорадчо-консультативний орган громадську раду керівників освітніх програм всеукраїнських громадських об'єднань національних меншин України, у 2010 році відбулося 3 засідання ради [109].

Говорячи про мовну політику щодо мовних меншин, варто звернути увагу на основні положення та суперечки Закону України «Щодо ратифікації Європейської хартії регіональних мов або мов меншостей» [105].

Цей Законодавчий документ досить важливий тому, що при вступі до Ради Європи, Україна заявила про себе як про Європейську державу, розширивши тим самим не лише свій політичний, але й економічний, соціальний, культурний простір. Проте, як сам процес затвердження та прийняття цього законопроекту, так і ухвалені остаточні положення в ньому є досить суперечливими для України.

Досить цікавим щодо розуміння положень Європейської хартії 1992 р. є дослідження С. Пілюк «Поняття регіональної мови та меншинної мови» [206, с. 160-169], де розкривається зміст перекладу документа українською з мови оригіналу. Зокрема, С. Пілюк вказує на досить вагомій розбіжності, які, зокрема, витлумачують „меншинну мову” на „мову меншин”, що не є тотожним поняттям. Мабуть, через це і виникають проблеми, про які мова ведеться в даній дисертації. Період розробки Європейської хартії регіональних мов або мов меншин тривав майже 35 років (з 1957 по 1992 рр.). Це засвідчує складний процес узгодження концептуальних засад документу між різними сторонами. Про неоднозначність процесу сприйняття документу свідчить той факт, що Хартія була відкрита для підписання 5 листопада 1992 року, а набрала чинності лише 1 березня 1998 року після приєднання до неї п'ятої країни відповідно до вимог ст. 19 документу. Станом на 2010 р. лише 17 країн із 44 країн-членів Ради Європи ратифікували цей документ [206, с. 169].

З Преамбули Хартії випливає, що основною метою документу насамперед є збереження культурної та історичної спадщини, «охорона

історичних регіональних мов або мов меншин Європи», як невід’ємної частини культурного багатства і традицій континенту. В документі наголошується на врахуванні важливості міжкультурного діалогу і багатомовності, та підкреслюється, що «охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх». Питання «розвитку регіональних мов або мов меншин у різних країнах та регіонах Європи», – як слідує з Хартії, – «є важливим внеском у розбудову Європи, що ґрунтується на принципах демократії та культурного розмаїття в рамках національного суверенітету і територіальної цілісності» [77].

Україна підписала Хартію 2 травня 1996 р. Верховна Рада України 24 грудня 1999 року прийняла закон про ратифікацію Хартії. Згідно із законом про міжнародні договори, закон про ратифікацію підписував і оприлюднював не Президент, а голова Верховної Ради, тоді Олександр Ткаченко. Оскільки даний закон був ухвалений раніше, ніж Конституція України, то чинним він був лише остільки, оскільки їй не суперечив. На цій підставі Конституційний суд на подання групи депутатів визнав 12 липня 2000 року закон про ратифікацію хартії неконституційним. А доки це сталося, МЗС під усілякими приводами відмовлявся надіслати ратифікаційну грамоту до Страсбурга. У Раді Європи, втім, на цей зигзаг зреагували досить спокійно: ніщо не заважає Верховній Раді ратифікувати хартію заново, з дотриманням усіх норм [330, с. 4].

15 травня 2003 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Щодо ратифікації Європейської хартії регіональних мов або мов меншостей» з послідуочим підписанням Президентом України Л. Кучмою Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншостей» [105]. Положення Хартії, прийнятою Верховною Радою України, поширюються на наступні мови (стаття 2 Закону про ратифікацію) за ступенем їхнього вживання (стосовно всього населення України): білоруська – 0,11 %, болгарська – 0,27, угорська – 0,31, гагаузька – 0,05, грецька – 0,01, єврейська –

менш 0,01, кримсько-татарська – 0,47, молдавська – 0,37, німецька – менш 0,01, польська – 0,04, румунська – 0,29, російська – 29,64, словацька – менш 0,01 відсотка. До кожної з названих мов в Україні застосовуються положення Хартії (III частина) у сфері освіти (стаття 8), діяльності адміністративних органів і сфері надання публічних послуг (стаття 11), транскордонних обмінів (стаття 14), у діяльності засобів масової інформації (стаття 11), культурної діяльності і засобах її здійснення (стаття 12). Крім того, положення Хартії застосовуються в сфері судової влади, зокрема, у кримінальному, цивільному чи судочинстві при розгляді справ, що стосуються адміністративних питань використання регіональних мов або мов меншостей [118].

Певною мірою цей крок з боку України є досить необачним, адже, ратифікувавши Хартію, Україна береться за виконання непосильних зобов'язань, які не звалюють на себе навіть набагато розвинутіші і, безсумнівно, демократичніші країни Європи. Закон, ухвалений Верховною Радою 15 травня 2003 р., заклав вкрай високі вимоги до держави, оскільки фінансові витрати, за оцінками фахівців, перевищать держбюджет у 2,5 рази. Ще одним недоліком виявилось те, що після ратифікації Хартії (на дванадцятому році незалежності України), оголилася гірка правда, що мови зберігати будемо не вимираючі – караїмів, кримчаків, гагаузів і ромів, а російську, яка в Україні є переважною в спілкуванні більшості населення [137].

Отже, найбільший парадокс Хартії в її українській інтерпретації, за влучною оцінкою публіцистів, полягає в тому, що вона водночас захищає як мови багатьох меншин, так і ту мову, від якої ті потерпають, тобто – російську. Дана теза цілком вірно відбиває ситуацію в Україні. Адже етнічні мови зникають зовсім не тому, що введено державну українську мову, а передусім через те, що носії цих етнічних мов десятиліттями використовують замість рідної мову так званого “міжнаціонального спілкування”, а саме – російську.

Маємо на сьогодні таку ситуацію, коли російська мова одержала додатковий потужний міжнародно-правовий захист з боку Європейської

Хартії. Українська ж мова захищається тільки внутрішнім законодавством, яке до того ж є досить суперечливим.

Таким чином у мовній політиці створено прийнятне нормативно-правове поле, однак, на практиці положення Конституції України не виконуються, нехтуються інші закони, нормативно-правова база не є досконалою і відлагодженою, чинне законодавство має багато протиріч та недоліків.

Отже, мовна політика потребує невідкладних заходів передусім в подальшому вдосконаленні чинного законодавства з контролю за дотриманням відповідних внутрішніх та міжнародних правових актів щодо застосування і захисту мов. Крім того, слід створити повноцінний і дієвий загальнонаціональний механізм мовного розвитку – із спеціалізованим державним органом, розгалуженою системою регулювання мовних потреб громадян, забезпечення нагляду за дотриманням конституційних гарантій функціонування державної та інших діючих у державі мов, здійснення постійного моніторингу мовної ситуації насамперед з метою запобігання тенденціям до її загострення.

Тільки за таких умов можливе дотримання стабільності в утвердженні української мови як державної, справді, в усіх сферах суспільного життя в Україні, як і зафіксовано в Конституції – Основному Законі нашої держави. Цим буде гарантовано також належний захист і створені сприятливі умови для розвитку тих мов, які мають у нас статус мов національних меншин. Тоді, слід сподіватися, припиняться, нарешті, політичні суперечки навколо мовного питання в Україні.

Результатом «гнучкої» мовної політики держави є нехтування українською мовою в багатьох сферах суспільного життя. Так приватний бізнес України орієнтується лише на російську та англійську мови. Повільно впроваджується українська мова у судочинстві, силових структурах. Переважна більшість керівників і чиновників усіх рівнів (особливо в східних і південних регіонах України) не вважають за потрібне розширювати сферу застосування державної мови, навіть знаючи її. Не користується державною

мовою і певна частина депутатів, хоча складання ними присяги (згідно зі статтею 79 Конституції України) передбачає визнання державної мови та її вживання. Водночас стаття 76 Конституції України не передбачає знання державної мови народними депутатами України. Та чи не вони мають бути прикладом для народу? Чи не вони мають своїм прикладом впроваджувати державну мову в життя?

Переважає більшість секторів суспільного життя не забезпечені словниками, довідниками, програмами. Українській друк (книжки, журнали, газети) становить 4 відсотки від загальної кількості видань країни. Мовою комунікації в Україні є російська, а в системі комп'ютерних комунікацій переважає англійська. Невтішним є й стан справ в освіті, культурі. Російськомовним залишається і український спорт, який часто представляє країну за кордоном. А це шкодить авторитетові не лише української мови, а й держави в цілому.

Тут варто згадати незаперечну істину, що рахуються з тією нацією, яка має розвинену самоповагу. І виникає питання, з яким висловом треба погодитись: «чия влада, того й мова» чи «чия мова, того й влада»? [270].

Як зазначає О. Тимошевський: «Нація, котра втрачає свою рідну мову і приймає чужу не спроможна утвердити свого права на життя поміж інших націй і через те ходом самого життя засуджена на смерть» [306, с. 13]. Хіба такої участі ми хочемо для себе?

Хоча не слід забувати й те, що володіння двома або кількома мовами збагачує людину додатковими знаннями інших культур і можливістю вільно спілкуватися з іноземцями.

Мабуть, саме це твердження та повага до людей інших національностей має стати підґрунтям до трактування законів України, що регулюють мовні явища. Але не слід уникати й утвердження державності української мови і розширення сфер її функціонування як основного засобу суспільного спілкування в країні. Для цього треба перш за все сформуванню національно орієнтоване та свідоме ставлення до державної мови; прискорити процес

реального перетворення освітньо-наукової системи; сприяти становленню українського державного апарату, усіх його гілок (законодавчої, правової, дипломатичної, адміністративно-управлінської).

Втім, виокремлення чіткої позиції щодо мовної політики в Україні потребує формування єдиного законодавства, яке б мало єдине тлумачення застосування. При цьому норми закону мають врахувати конституційні положення, а також реалії сьогодення. Проте, на жаль, в Україні так і не прийнятий новий закон про мови, що йде в розбіжність з положеннями Європейської Хартії регіональних мов і мов національних меншин, яка була ратифікована в 2006 р. [78].

Саме тому хотілося б приділити окрему увагу питанню пропозицій в напрямку нового мовного законодавства.

Так, розгляд законопроектів був розпочатий Верховною Радою ще з 1997 р., коли до порядку денного засідань Уряду були запропоновані два законопроекти народних депутатів В. Алексєєва «Про мови в Україні та про особливий порядок застосування російської мови на території України» та П. Мовчана «Про державну мову». Зважаючи на ряд обставин, їх слухання було перенесено на дев'яту сесію у лютому 1998 р. Зважаючи на порушення пунктів діючої Конституції України та неврахування тлумачень деяких чинних законодавчих актів держави, ці проекти так і не були розглянуті на пленарних засіданнях Верховної Ради України [259, с. 35].

У грудні 1998 р. та лютому 1999 р. представлені були законопроекти С. Кіяшко (Проект «Закону про мови») [244] та О. Кучеренка (Закон «Про розвиток і застосування мов в Україні») [257], які розглядались на третій, четвертій та п'ятій сесіях Верховної Ради у лютому 1999 р., у вересні 1999 р., та березні 2000 р. В квітні 1999 р. на розгляд було подано ще й законопроект О. Коктусєва «Про розвиток і застосування мов в Україні» [259, с. 56], в жовтні 1999 р. законопроект В. Коновалюка [251] та внесено зміни у законопроект С. Кіяшко [244]. Крім того, 30 червня 2000 р. був запропонований законопроект від Уряду № 28-2371/4 [263] та законопроект Є. Краснякова [240,

с. 57], розгляд яких було внесено до порядку денного восьмої сесії третього скликання, яка відбулася восени 2001 року [240, с. 58].

В грудні 2001 р. Верховна Рада України розглянула зазначені законопроекти про мови в Україні. Це посилило увагу до питання про надання російській мові статусу офіційної. Під час розгляду законопроектів комуністи заблокували парламентську трибуну, протестуючи проти рішення профільного комітету. У результаті парламент вже вкотре розділився на два табори – за і проти надання російській мові вищого статусу.

Все ж таки, Верховна Рада України розглянула 3 із запланованих 6-ти проектів законів про мови в Україні: два депутатських і один урядовий. У двох законопроектах, запропонованих депутатами С. Кіяшко [244] та Є. Красняковим [240, с. 57], передбачається, що державною мовою в Україні є українська, але російській мові надається статус офіційної.

Під час розгляду мовного питання парламент розділився на два табори. Частина депутатів виступали за надання російській мові статусу другої офіційної, інші висловлювали думку, що в Україні може бути тільки одна державна мова – українська.

Як відомо, новий закон про мови в Україні не був прийнятий, а його розгляд відкладений. Здивування викликає той факт, що розгляд цих законопроектів, як і саме їх подання, поновилось лише у 2003 році. Як зазначає М. Хоменко, «Є у вітчизняній політиці така прикмета: актуальність законопроектів про мови різко зростає напередодні виборчих кампаній. Саме тоді кандидати в депутати чи президенти, які ніколи раніше не виказували своєї пристрасті до мовознавства, роблять страшні очі й розповідають про важке життя представників національних і мовних меншин або ж плачуть над долею «калинової та солов'їної», якій із дня на день загрожує забуття»[334].

І з цим важко не погодитись, адже саме за кілька місяців до парламентської виборчої кампанії на розгляд четвертої сесії Верховної Ради, яка розпочалася восени 2003 р., було представлено п'ять законопроектів: В. Мироненка від 01.07.03 «Про розвиток і застосування мов в Україні»,

П. Мовчана від 13.05.03, Н. Шуфрича від 02.09.03, В. Горбачова від 02.09.03 (який був поданий на зміну законопроекту В. Горбачова, С. Матвієнкова, С. Іванова «Проект Закону про мови в Україні» від 11.07.2003) та І. Юхновського від 02.09.03. «Про мови в Україні», які також не знайшли свого офіційного законотлумачення.

У 2004 р. свої законопроекти запропонували М. Круглов та В. Наконечний (Проект Закону про надання в Україні російській мові статусу офіційної від 10.11.2004), Н. Шуфрич, М. Шульга, І. Гайдош (Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про мови в Українській РСР» від 11.02.2004), Я. Сухий, Г. Дашутін, Ю. Іоффе (Проект Закону про мови в Україні від 05.10.2004), Л. Черновецький (Проект Закону про мови в Україні від 05.10.2004).

У 2005 році були також подані законопроекти М. Комара, І. Вернидубова (Проект Закону про надання в Україні російській мові статусу офіційної від 16.11.2005), В. Горбачова (Проект Закону України «Про гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської мови, а також регіональних мов або мов меншин» від 02.12.2005), Є. Фікса, В. Воюша, Н. Шуфрича (Проект Закону про гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської мови, а також регіональних мов або мов меншин в Україні від 25.10.2005), А. Оржаховського, Є. Фікса, В. Воюша, Н. Шуфрича, В. Короля, К. Самойлика, В. Горбачова, С. Матвієнкова, О. Гінзбурга, В. Мазуренка, Ю. Іоффе, Г. Дашутіна, Я. Сухого, Л. Черновецького, О. Царьова (Проект Закону про гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської мови, а також регіональних мов або мов меншин в Україні від 03.11.2005), В. Мироненка (Проект Закону про застосування російської мови в Україні від 04.04.2005), О. Царьова (Проект Закону про внесення змін до Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» від 13.09.2004), О. Мороза (Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про мови в Українській РСР» від 21.01.2005), М. Баграєва, Л. Миримського, В. Хмельницького

(Проект Закону про розвиток та застосування мов в Україні від 30.03.2005) [292, с. 151 - 152].

21–24 червня 2005 р. в сесійній залі Верховної Ради України були розглянути 13 законопроектів про мови В.Мироненка «Про застосування російської мови в Україні», П. Мовчана – К. Ситника «Про мови», Н. Шуфрича – М. Шульги «Про мови в Україні», І. Юхновського «Про розвиток і застосування мов в Україні», В. Горбачова «Про мови в Україні», О. Царьова «Про мови в Україні», Л. Черновецького «Про мови в Україні», О. Мороза «Про мови в Україні», Я. Сухого – Г. Дашутіна – Ю. Йоффе «Про мови», А. Оржаховського «Про гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської мови, а також регіональних мов або мов меншин в Україні», Є. Фікса – В. Воюша – Н. Шуфрича «Про гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської мови, а також регіональних мов або мов меншин в Україні», М. Баграєва – Л. Миримського – В. Хмельницького «Про розвиток і застосування мов в Україні», П. Порошенка «Про мови». За основу, після доопрацювання, прийнятий законопроект І. Юхновського.

Найбільш відверта і лаконічна позиція виражена в законопроекті Л. Черновецького: російська мова, як і українська, є державна, і крапка. А як вони будуть між собою розбиратися – то їхня проблема.

Проте, в законопроектах О. Царьова, О. Мороза (у другому варіанті), П. Порошенка, а також Н. Шуфрича та його співавторів (М. Шульги та І. Гайдаша – законопроект 2004 р.; Є. Фікс та В. Воюш – законопроект 2005 р.) – жодного відкритого твердження про особливий статус російської. Шанобливе визнання української мови єдиною державною. І водночас – вимоги користуватися двома мовами. Тобто російській мові фактично передається частина функцій державної. І водночас – вимоги користуватися двома мовами.

Інші депутати (М. Баграєв, В. Горбачов, О. Мороз) спробували і прихильників особливого статусу для російської мови задовольнити, і

захисників єдиної державної не дуже роздратувати. Для цього вони ввели термін «офіційна мова». Ніби й не державна, та все одно особлива.

Названі законопроекти суттєво полегшували б життя тим, хто не зміг чи не захотів опанувати українську настільки добре, щоб послуговуватися нею в офіційній та професійній сфері. Але це не узгоджується з 10-ю статтею Конституції про те, що державною мовою в Україні є лише українська.

Щодо запропонованих проектів виникає ще й запитання про відповідність їх пунктам Європейської хартії про регіональні мови, які враховані у законопроектах О. Царьова, О. Мороза, Н. Шуфрича – М. Шульги – І. Гайдаша, Я. Сухого – Г. Дашутіна – Ю. Іоффе, П. Порошенка, Н. Шуфрича – Є. Фікса – В. Воюша. Проте, згідно з ними, регіональна мова у своїй місцевості є обов'язковою для вивчення й офіційного спілкування. Така ситуація фактично обмежує можливості українців на пересування, а тим самим їхні громадянські права.

Порушенням чинного законодавства в сфері захисту інтересів національних меншин України були законопроекти П. Мовчана – К. Ситника, І. Юхновського та І. Юхновського – Л. Каденюка – С. Давимуки – Л. Танюка – В. Литвина – Б. Губського – О. Климуша – В. Майстришина – І. Зайця – В. Зубанова – С. Гавриша – О. Білоруса – О. Зарубінського – М. Косіва – І. Сподаренка – І. Бокія – Б. Беспалого – В. Кафарського, які не передбачали захисту мов національних меншин, а захищали лише інтереси державної мови.

Наступний законопроект «Про мови в Україні» був зареєстрований 7 вересня 2010 р. депутатами О. Єфремовим, С. Гриневецьким і П. Симоненком. Документ тривалий час знаходився на розгляді Верховної Ради, але був знятий з порядку денного оскільки на думку членів Наукової ради НаУКМА порушував конституційні норми. На думку науковців та політологів недоліком цього законопроекту є фактичне надання російській мові статусу другої державної в Україні [72].

Негативно оцінив законопроект і Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені Кураса Національної академії наук України. Експерти

розкритикували розуміння авторами законопроекту Європейської хартії регіональних або мов меншин. Проект, на їх думку, «застосовує до розв'язуваної української проблеми міжнародний інструмент, призначений для зовсім інших потреб, тобто для захисту мов, які за ступенем поширення годі порівняти з російською мовою в Україні...». Внаслідок довільного трактування Хартії «російська мова здобуває можливості офіційного вживання майже на всій території країни, стаючи по суті другою державною мовою... Пропонований проект пропонує, з одного боку, надто велику загальну територію офіційного визнання регіональних мов, а з другого, невеликі шанси для реального вживання всіх мов, окрім російської» [72].

Головним механізмом надання російській мові переваги над українською, на думку науковців, є „відмова від регулювання мововжитку в недержавній сфері, що означає згоду держави на вільну конкуренцію мов, у якому, з огляду на кращі стартові умови, неминуче перемагатиме російська... Власники зможуть вільно обирати мови в приватних навчальних закладах, телеканалах, радіостанціях, кінотеатрах тощо. Досвід попередніх років показує, що відсутність такого регулювання призводить до панування російської мови та маргіналізації української. Головною причиною ринкової переваги російської є набагато більша, ніж для української, кількість людей, що воліють чи принаймні готові споживати продукти цією мовою, зокрема через можливість використання російськомовних продуктів на ринках кількох країн, зокрема найбільшому російському. А отже, держава повинна застосовувати певні механізми, що забезпечували б відповідне до чисельності мовців уживання української... Такі механізми «позитивної дискримінації» застосовували й застосовують багато демократичних країн, зокрема й щодо своїх офіційних мов». Натомість автори законопроекту, зазначають науковці, прагнуть не лише забезпечити право частини громадян уживати російську мову, а й «зберегти успадковану від радянських часів практику активного чи принаймні пасивного вживання цієї мови майже всіма громадянами, що її поміркована мовна політика років незалежності не усунула. Водночас

законопроект не містить жодних механізмів подолання характерної нині для українського суспільства асиметрії двомовності, тобто збільшення кількості російськомовних громадян з активним знанням державної мови. Інакше кажучи, замість захисту мовних прав громадян маємо тут намір увічнити наслідки радянської політики русифікації» [72].

Не залишився законопроект і поза увагою закордонних міжнародних експертів. Так, Верховний комісар Організації з безпеки і співпраці в Європі у справах національних меншин Кнут Воллебек, рекомендує українській владі утриматися від розгляду законопроекту «Про мови» в її нинішньому вигляді, та в подальшому Верховна Рада України врахує її оцінки та рекомендації. Зокрема, в листі К. Воллебека зазначається: «Попри те, що я відзначаю кілька позитивних аспектів, законопроект про мови містить також низку суттєвих недоліків. Загалом проект закону не передбачає врегулювання мовного питання в Україні таким чином, щоб це відповідало правам національних меншин згідно з міжнародними стандартами, не передбачає підтримку балансу між інтересами різних суспільних груп та не сприяє інтеграції і стабільності українського суспільства».

На думку К. Воллебека, контрпродуктивний з точки зору стабілізації українського суспільства проект закону, скоріше збільшить, а не зменшить напругу між носіями різних мов та поглибить існуючий поділ у суспільстві. «Як зазначалося в ході наших попередніх зустрічей та листування, на моє переконання, проведення широких та прозорих консультацій за участю представників національних меншин, різних лінгвістичних груп, та громадянського суспільства загалом може сприяти досягненню суспільного компромісу та забезпечити захист і повагу як інтересів держави, так і спільнот», – зауважив К. Воллебек [181].

Доопрацювання законопроекта не було здійснено. Він як і ряд попередніх проектів закону про мови був відкладений авторами на невизначений термін. І хоч проблема не була вирішена – новий закон про мови

не був ухвалений – втім документ зі змінами до Верховної Ради не був поданий.

Подібна ситуація виникла із законопроектом, зареєстрованим в серпні 2011 р. в парламенті – «Про основи державної мовної політики». Його розробили народні депутати від Партії регіонів С. Ківалов та В. Колесніченко. Згідно з проектом закону російська мова стала б регіональною в 13 з 27 областях України [289].

Проект закону викликав резонанс в українському суспільстві, оскільки фактично визначав російську мову другою державною через положення визнання офіційною мови переважної частини населення країни, тобто російськомовного населення. Цей факт став причиною масштабних акцій протесту. В листопаді 2011 року голова Верховної Ради В. Литвин ініціював подання тексту законопроекту до Венеціанської комісії з метою оцінки його ефективності для регулювання мовної політики в Україні.

Для правової оцінки документа була створена робоча група, до якої увійшли члени Венеціанської комісії та експерти Генерального директорату з прав людини та правових питань Ради Європи. У висновку Венеціанської комісії наголошується «складність і специфічність» мовного питання в Україні. «З одного боку, більше 60 % населення відносять себе до українського етносу, з іншого – більше 60 % використовують російську як мову щоденного спілкування. Положення проекту закону щодо російської мови можуть трактуватися як намір авторів поставити російську мову на один рівень з державною, незважаючи на Конституцію» – говориться в документі [26].

російською тому, що не мають «практичних навичок розмови українською мовою». «Згідно з проектом закону, мовою національної меншини повинні говорити не менше 9 % населення в регіоні. Але в такому випадку російська мова буде мовою нацменшин у кожному регіоні», – підкреслюють у Венеціанській комісії і пропонують уточнити кількість мов нацменшин при проведенні наступного перепису населення [26].

Президент Венеціанської комісії Джанні Букіккіо, виступаючи на засіданні комісії, визначив мовне питання як «дуже делікатне питання державного будівництва», у якому має проявлятися спеціальний підхід. Мої сьогоднішні рекомендації до авторів полягають у тому, що мовне питання вимагає, крім фаховості, ще й об'єктивності. Не треба у ньому щось шукати, ділити всіх експертів на «своїх» і «чужих». Україна як незалежна держава, яка претендує на існування і серйозне майбутнє, має зважено підійти до цього питання. Нам, відповідно до Конституції, треба зберегти інтеграційну роль української як єдиної державної мови.

Цей крок серйозний і з погляду юридичної формалізації питань асоціації України з Європейським Союзом. Це також важливий крок і у політичному діалозі між Україною і Європою. Більшість фахівців звертають увагу на те, що є всі підстави сподіватися на найближче парафування угоди між Україною і Євросоюзом, розглядаючи цей саміт як серйозний поштовх вперед в українсько-європейському діалозі [289].

Ситуація, що склалася з питання статусу російської і української мови, викликає занепокоєння фахівців, які передрікають вимирання державної (української) мови з 2060 року, через брак носіїв. Як розповіла директор громадської організації «Не будь байдужим», яка зокрема моніторить мовну ситуацію в українських містах, О. Левкова, останній час соціолінгвісти фіксують звуження функціонування мови. "Темпи русифікації настільки інтенсивні в результаті теперішньої політики діючого Уряду, що в дуже багатьох регіонах 50 % громадян будуть говорити тільки російською. А це буде вже означати, що мова вмирає», – зазначила експерт. Вона нагадала нещодавне дослідження тижневика «Коментарі», в якому прогнозувалося, що українська мова може померти вже у 2060-му році. О. Левкова пояснила, що є комплекс факторів, чому мешканці міст, зокрема, не переходять на українську – це історичні умови, економічні умови, урбанізація. «Річ у тім, що ми, на жаль, все ще маємо постколоніальну свідомість, і молодь її не позбувається чомусь», – додала вона [142].

Фахівець зацитувала дослідження Л. Масенко: за один день активний молодий киянин розмовляє в середньому з 20-ма різними людьми. 10 із них говорять російською, 8 вважають себе двомовними, 2 людини говорять українською. «А далі іде констатація того факту, що 10-х російськомовних киян 5 підтримали б перехід співрозмовника на українську, бо цілком прихильно ставляться до відродження української мови. Ще двом буде байдуже. А три поставляться негативно, бо є принциповими опонентами українізації», – зазначила вона. «З двох україномовних киян тільки один перейшов би на російську, але не зробить цього лише тому, що до нього звернулися українською. Розумієте, на жаль, політкоректними і толерантними є україномовні українці і російськомовні українці, в яких здебільшого фіксуємо мовну стійкість. А російськомовні росіяни не переходять на українську. І все це в результаті дає нам – 80 % населення України, які вважають себе українцями, не є україномовними», – констатувала Левкова [142].

Таким чином, основною проблемою в цілеспрямованій реалізації мовної політики на сьогоднішній день залишається питання правового регулювання даної сфери. В українському суспільстві немає єдиної думки щодо необхідності та можливостей остаточного врегулювання мовного питання. Зважаючи на поліетнічність населення, невизначеність більшої частини в етнічній приналежності, а також ментального сприйняття, сформованого століттями, другорядності і неавторитетності української мови, а також на фоні невизначеного механізму контролю вживання державної мови, українська мова постійно повинна відстоювати своє місце в суспільстві.

При цьому за основу визначення стратегій в мовній політиці дуже часто беруться різні чинні нормативні акти, які дозволяють створювати хибне тлумачення для врегулювання мовних питань. Саме ця проблема потребує нагального вирішення питання прийняття нового закону про мови, який би відповідав Конституції України, а також ратифікованим міжнародним стандартам.

Останній Закон «Про засади державної політики» ухвалений Верховною Радою третього липня. 3 липня 2012 року, на початку вечірнього пленарного засідання Верховної Ради, законопроект ухвалили у другому читанні 248 депутатськими картками. Закон було прийнято із порушеннями регламенту. Стенограма засідання свідчить, що Адам Мартинюк при прийнятті законопроекту ініціював три голосування – за розгляд законопроекту («рішення не прийняте»), за повернення до голосування про розгляд законопроекту («рішення прийняте») та за прийняття законопроекту у другому читанні («рішення прийняте»), і, таким чином, фактично, законопроект був проголосований без прийняття рішення про його розгляд.

Розгляд законопроекту не був у порядку денному, голосування про включення його до порядку денного не відбулося, понад 2000 поправок (така кількість обумовлюється, також, намаганнями опонентів загальмувати процес розгляду законопроекту), зокрема і внесених самими авторами законопроекту, розглянуто не було, а відповідний парламентський комітет не підготував порівняльну таблицю, як вимагає регламент. Відповідно, проект прийняли у редакції першого читання. Представники політичної опозиції стверджували, що у залі засідань на момент розгляду проекту були депутати з Партії регіонів, які часто беруть участь у парламентських силових протистояннях; натомість керівники партії залу покинули.

У знак протесту мовному закону опозиція покинула сесійну залу парламенту до завершення поточної сесії. Того ж дня у знак протесту заяву про відставку написав віце-спікер М. Томенко. П'ятеро народних депутатів від політичної опозиції оголосили безстрокове голодування у Києві біля Українського дому на знак протесту проти ухвалення законопроекту. Через деякий час навколо голодуючих депутатів зорганізувався мітинг на підтримку української мови, серед близько тисячі мітингуючих були присутні лідери опозиції: голова ради «Об'єднаної опозиції» та партії «Фронт Змін» Арсеній Яценюк, чемпіон світу з боксу у важкій ваговій категорії за версією WBC та голова партії «УДАР» Віталій Кличко, голова Всеукраїнського об'єднання

«Свобода» Олег Тягнибок та інші. Під час мітингу міліція та бійці спецпідрозділу «Беркут» декілька разів намагалися деблокувати споруду, але зазнали невдачі. Увечері 6 липня мітинг-акцію протесту біля Українського дому проти ухвалення «мовного» законопроекту було завершено, 11 депутатів та активістів припинили голодуванн. Одночасно, лідерами опозиції була оголошена безстрокова акція протесту «Україна проти Януковича», ціллю якої стали дострокові парламентські вибори та імпічмент президента.

Відкриваючи засідання парламенту наступного дня після голосування Голова Верховної Ради України Володимир Литвин попросив народних депутатів прийняти його відставку і заявив, що голосування по законопроекті «Про основи державної мовної політики» у вівторок проходило в його відсутність. У відкритому листі від 4 липня 2012 року до Президента Віктора Януковича від глав низки Церков і релігійних організацій України висловлюється занепокоєння тим, що «зростає протистояння у суспільстві» навколо щойно прийнятого парламентом закону щодо державної мовної політики: «суперечливий мовний законопроект» депутатів Вадима Колесніченка та Сергія Ківалова, за який вчора проголосувала більша частина депутатів Верховної Ради, «поглиблює суспільний розкол і розхитує основи української державності»

«Мовний» закон викликав акції протесту у Житомирі, Херсоні, Чернігові, Полтаві, Запоріжжі, Харкові, Донецьку, Львові, Рівному, Івано-Франківську, Хмельницькому та інших містах. 4 липня на XX позачерговій сесії Львівської обласної ради після розгляду питання «Про загрозу державності України у зв'язку з ухваленнями Закону України «Про засади державної мовної політики» було прийнято «Звернення до українського народу щодо загрози державності України у зв'язку з ухваленням Верховною Радою Закону України «Про засади державної мовної політики», а також звернення до Президента України щодо вето цього закону. Того ж дня Івано-Франківська обласна рада, у зв'язку із прийняттям Верховною Радою України закону «Про засади державної мовної політики», закликала з усією рішучістю стати на захист

єдиної державної української мови як невід'ємної частини суверенітету Української Держави. Також на сесії було оголошено про початок акції на захист української мови «Національна мобілізація» і створено її штаб.

Спікер парламенту довго заявляв, що не підписуватиме його, проте поставив свій підпис під документом. А восьмого серпня закон підписав Президент Віктор Янукович, попри обіцянки його доопрацювання. Глава держави доручив Кабінету міністрів до 13-го серпня створити робочу групу з удосконалення мовного законодавства.

Згідно зі законом та в контексті Європейської хартії регіональних мов або мов меншин в місцевих органах влади можна використовувати 18 мов: російську, білоруську, болгарську, вірменську, гагаузьку, ідиш, кримськотатарську, молдавську, німецьку, новогрецьку, польську, ромську (циганську), румунську, словацьку, угорську, русинську, караїмську та кримчакську. У документі зазначено, що регіональна мова або мова меншин використовується на відповідній території у роботі місцевих органів державної влади, місцевого самоуправління. Також таку мову можна використовувати та вивчати у державних та комунальних навчальних закладах та використовувати в інших сферах суспільного життя у межах та порядку, визначених законом.

Закон також передбачає можливість використання тієї чи іншої регіональної мови за умови, якщо на відповідній території проживає менше 10% її носіїв. В таких окремих випадках потрібне рішення місцевої влади.

Відтепер, коли закон набрав чинності, акти вищих органів влади прийматимуться українською та офіційно публікуватимуться державною мовою, а також російською та іншими регіональними. Працівники паспортних столів повинні вносити дані у паспорт громадянина України або в документ, що його заміняє, відомості українською мовою та однією з регіональних мов або мов меншин.

Окрім того, якщо батьки бажають, щоб їхня дитина вчилась у комунальному або державному навчальному закладі рідною (регіональною)

мовою, то повинні написати заяву, а влада має забезпечити таке право. За достатньої кількості заяв навчальні заклади мають сформувати окремі класи або групи, де навчання вестиметься обраною мовою.

Також регіональними мовами та мовами меншин за бажання абітурієнтів будуть публікуватись тести для зовнішнього оцінювання, окрім завдань з української мови та літератури [92].

Новий законопроект знайшов протест лише в Київській та Львівській областях. Проте, 18 вересня 2012 було порушено питання щодо законності даного законопроекта відносно Основного Закону України. Скарги були подані до Конституційного Суду України. Хоча тут відіграла свою роль не стільки думка громадськості чи політичних си, скільки заява Ради Європи від 11 вересня 2012 року щодо неправомірності введення нового законопроекту, як такого, що захищає лише російську мову. Але мав він і значну кількість прихильників у Південних та Східних регіонах України, де відразу була проголошена російська мова регіональною, в Закарпатській області такою була проголошена угорська. Але, до прикладу, в м. Ізмаїл, Одеської області станом на 2012 рік місцевій раді не вдалося проголосити болгарську мову – мовою регіону.

Суперечності навколо даного закону є закономірним продовженням подій, що відбувалися у питаннях розроблення мовного законодавства, а також у процесах регулювання мовної політики. Крім того, вони є яскравою ілюстрацією того, що питання мовної політики потребує свого вирішення саме у частині приведення до єдиної системи мовного законодавства, а також до обрання в державі мовної моделі.

Підтвердженням неоднозначного ставлення до даного Закону є соціологічні дані. Так, у період з 9 по 14 серпня 2012 року компанія Research & Branding Group було проведено дослідження громадської думки в Україні з метою вивчення ставлення українців до закону «Про основи державної мовної політики». Збір інформації проводився методом особистого інтерв'ю в 24-х областях України і АР Крим. Респонденти відбиралися за квотною вибіркою,

що репрезентує доросле населення країни за місцем проживання (область), статтю і віком. Обсяг вибіркової сукупності склав 3117 респондентів. Очікувана середня помилка вибірки складає + 2,2%. На сьогоднішній день значна більшість опитаних українців (77 %) знають, що 8 серпня президент України підписав закон «Про основи державної мовної політики», і лише 20 % українців не знають про підписання цього закону. 36 % опитаних респондентів висловили позитивне ставлення і 35 % українців висловили відповідно негативне ставлення до закону і ще 24 % зайняли нейтральну позицію. На сьогоднішній день українці не мають єдиної думки щодо ступеня важливості прийняття даного закону для вирішення мовного питання. Так 38% респондентів вважають, що прийняття закону, в цілому важливо, і 34 % українців вважають в цілому не важливо. 21 % українців зайняли нейтральну позицію щодо важливості прийняття закону. 45 % жителів України в цілому згодні з думкою, що прийняття Закону не несе загрози українській мові, 19 % – не змогли відповісти, 35 % не згодні з таким твердженням. На думку 37 % опитаних в цілому згодні з твердженням, що закон сприятиме національному компромісу в Україні, 32 % – не змогли відповісти, 31 % – не погоджуються з твердженням [300].

Аби не допустити напередодні виборів масових виступів влада вдалася до політичних маніпуляцій. Президент підписав вказаний закон й одночасно видав розпорядження створити робочу групу для вироблення системних змін до мовного законодавства України. Звичайно, даний закон має ряд суперечностей і перші поправки до нього уже внесені. Це закон із змінами, внесеними згідно з Кодексом № 4651-VI від 13.04.2012, ВВР, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88, Законами про Кримінальний процесуальний кодекс України, № 5475-VI від 06.11.2012 Про всеукраїнський референдум, № 245-VII від 16.05.2013 Про державну службу. Але остаточні зміни до даного Закону на думку і провладної більшості і опозиції буде здійснено новим парламентом.

Підсумовуючи, ще раз підкреслимо, що чинне законодавство має сприяти розвиткові державності. А для цього треба створювати сприятливий

соціально-політичний клімат, у якому українська мова розширила б сфери свого функціонування, утвердилася не лише як державна, а мала б історично зумовлений статус, що надало б їй права і можливості стати мовою кожного громадянина України.

Для цього необхідно вирішити ряд першочергових проблем

1. Перш за все удосконалити останній закон про мови із врахуванням інтересів державної мови та мови національних меншостей.

2. Створити Концепцію мовної політики в Україні, а для цього необхідно створити апарат управління та контролю за мовною політикою, який міг би провадити в життя закон прямої дії Конституції, яка зобов'язує саме державу дбати про мову українського громадянства.

3. Слід забезпечити «авторитет» української мови. А для цього слід більш послідовно здійснювати політику впровадження державної мови в офіційне середовище на всіх рівнях, починаючи з мови політиків, урядовців, держслужбовців (як гарантів захисту державності), за допомогою засобів освіти і масової інформації (як провідників державності), залученням кожного українця (як представника власних інтересів, для якого «рідна мова має бути батьківщиною»). Не можна змусити шляхом законодавчих санкцій, що є прямим порушенням конституційних норм, вивчати і використовувати державну мову, слід власним прикладом впроваджувати її у всі сфери діяльності.

4. Не можна забувати про інтереси та права національних меншин в Україні, мова яких є також невід'ємною складовою культури та духовності держави. Захищаючи інтереси не лише українського етносу, держава зміцнить свій авторитет, а значить сприятиме розвитку державності, яка не можлива без власної мовної визначеності.

Висновки до розділу 2.

Дослідивши політичні чинники формування мовної політики Незалежної України, дисертант дійшов таких висновків:

1. Питання мовної політики в незалежній Україні невід'ємно пов'язані із історичним розвитком країни, який має безпосередній вплив на формування сучасних тенденцій. Саме історичні події обумовлюють ставлення громадян України до мовних питань, додаючи психологічного забарвлення цій проблемі. Політика урядів Польщі, Литви, Австроугорщини та Росії на певних історичних етапах сформувала сприйняття української мови як неprestижної і другорядної, зародило конфлікт інтересів використання української і російської мов. Тривалий час українська мова розглядалася як мова села чи похідний діалект, придаток російської мови. Ця думка довгий час обґрунтовувалась та доводилася чисельними теоріями щодо історичного коріння українців ще з часів Київської Русі. Певна річ, українська мова отримувала можливість для свого розвитку, саме завдяки цьому наша країна і змогла відстояти свою незалежність. Проте, цілісного патріотичного розуміння власне державної мови в громадян не склалося саме через історичні передумови формування мовної політики.

2. Мовна політика на сьогоднішній день постає в першу чергу як політична та політологічна проблема, оскільки безпосередньо пов'язана із політичними та державно-правовими аспектами. Протягом становлення незалежності України чинне законодавство зробило значні кроки по розвитку державної мови. Зокрема, реалізація мовних заходів регулюється Конституцією України, Законом «Про мови в УРСР», законом «Про культуру», законом «Про освіту», «Про засобі масової інформації» та цілим рядом інших законодавчих актів.

Крім того, органами державно влади постійно розробляються і реалізуються програми розвитку державної мови та культури, покликані узгодити питання в мовній політиці країни. Втім, проблема правового регулювання мовної політики залишається відкритою, оскільки в ряді положень чинного законодавства немає узгодженості.

3. Питання мовної політики не зводиться лише до проблеми регулювання державної мови, воно охоплює захист мовних інтересів усіх

національностей країни. Саме тому кожен нормативно-правовий акт передбачає врегулювання і врахування етнонаціональних інтересів. Крім того, питання реалізації та захисту мовних інтересів національних меншин в Україні регулюються Європейською Хартією регіональних мов та мов національних меншин. Цей документ передбачає виконання ряду зобов'язань щодо мовної політики в країні преде Радою Європи.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

3.1. Шляхи та напрямки реалізації мовної політики

Як вже зазначалось у попередніх підрозділах, населення України є багатонаціональним. І досить часто виникає проблема самоідентифікації українського народу. Так, за дослідженнями В.Хмелька «лише близько 58 відсотків дорослих є етнічними українцями з українських родин, які є моноетнічними щонайменше у двох колінах, і лише близько 10 відсотків — руськими (етнічними росіянами) з моноетнічних також принаймні у двох колінах руських родин. В той же час, близько 28 відсотків дорослого населення виявилось з етнічно гетерогенних родин, в тому числі, — близько 19 відсотків з русько-українських родин» [333].

За перепису населення 2001 року Київським міжнародним інститутом соціології було виявлено, що серед тих дорослих, які офіційно зараховується за національністю українцями, кожен п'ятий вважає себе за національністю не лише українцем, але й, тією чи іншою мірою, ще і росіянами, а серед тих, які офіційно зараховуються росіянами, кожен двоє з п'яти вважають себе за національністю тою чи іншою мірою, також і українцями. І тому відповідний розподіл населення, що фіксується у переписі, слушно називається у збірниках офіційної статистики розподілом за національністю, а не за етнічною належністю. Власне етнічний склад – той, що має фіксуватися за вільною самоідентифікацією людини, – тут відображується лише у першому наближенні, у певному сенсі, одновимірно. Урахування ж русько-української біетнічної самоідентифікації дало можливість з'ясувати, що у неодновимірному відображенні етнічну структуру України складають приблизно 62 відсотки моноетнічних українців, 23 відсотки біетнічних русько-

українців, 10 відсотків моноетнічних руських і 5 відсотків людей з інших етнічних груп [333].

Моноетнори – ті, хто ідентифікує себе лише з однією етнічною групою і не ідентифікує себе з іншими, – це не завжди люди, у яких батько і мати однієї національності [73, с. 37]. В таких випадках є підстави припускати, що це люди, для яких особливо цінна належність саме до певної етнічної групи. На відміну від цього біетнори – ті, хто ідентифікує себе тою чи іншою мірою з двома етнічними групами, — це люди, котрі або не надають своїй етнічній належності суттєвого значення, або для яких суттєве значення мають обидві етнічні належності (останні ідентифікують себе біетнічно за власною ініціативою, а перші — лише коли ставиться зондуєче запитання) [73, с. 37].

Подальше накопичення відповідних емпіричних даних дозволило у 2004 р. провести аналіз статистичних зв'язків між параметрами етнічних та лінгвістичних структур регіонів України. З'ясувалося, що чим більша в регіоні частка біетнорів, тим більша в ньому і частка російськомовних українців, і що поширеність в регіонах русько-української лінгвоетнічної гетерогенності з усіх складових етнічного складу статистично значуще пов'язана лише з часткою русько-українців [333].

Мабуть, саме через це, як зазначають фахівці, виникає питання визнання російської мови офіційною в ряді регіонів України, про що йтиметься у наступному розділі.

Таким чином, зазначений факт впливає і на ряд соціальних чинників реалізації мовної політики. Так, наприклад, на одне українське видання припадає чотири російськомовних, або з так званими паралельними випусками, коли українською – лише заголовок та вихідні дані редакції. Хоч на вітчизняному газетному ринку склалася ситуація, коли на сто українців припадає близько п'ятдесяти примірників газет рідною мовою, а на сто росіян, які живуть в Україні, – майже чотириста примірників, або увосьмеро більше. У системі вищої освіти, залежно від професійного спрямування студентів, на одну українську книгу існує від 4 до 10 підручників і посібників російською

мовою. Забезпеченість рекомендованою літературою з дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» не перевищує 20%. Дещо краще становище в загальній бібліотечній мережі, де на два україномовних видання припадає «всього лише» три російськомовних. Українською ведуть передачі фактично лише державні телерадіокомпанії, які становлять близько чотирьох відсотків від діючих телерадіокомпаній в Україні [195].

Основні тенденції реалізації мовної політики, а також проблеми, що залишаються невизначеними, можна сформулювати відповідно до існуючих регіональних та загальнодержавних звітів, висновків виконання запланованих програм в галузі мовного питання, а також безпосереднього аналізу ситуації в Україні в період становлення Незалежності.

Так, в Висновках про виконання Комплексних заходів із всебічного розвитку та функціонування української мови (станом на 2004 рік) зазначено, що «на дванадцятому році незалежності українська мова як державна мова в Україні не набула належного поширення в усіх сферах суспільного життя; незважаючи на законодавче закріплення за нею статусу державної, відбувається процес звуження сфери її застосування, що спричиняє соціальну напругу в суспільстві, породжує сепаратистські настрої, суперечить інтересам національної безпеки України та ставить під загрозу її суверенітет і державне самовизначення» [217].

Перш ніж перейти до розгляду напрямів реалізації мовної політики слід зазначити, що мовну політику можливо класифікувати на асиміляційну та мультикультурну. Характеризуючи асиміляційну мовну політику доцільно уточнити, що «асиміляція» – етимологія якого пов'язана з латинською мовою – *assimilatio*. У радянських словниках іншомовних слів воно тлумачиться, як «уподібнення», «ототожнення» [295, с. 164]. Тут же наводяться принаймні три українські застосування слова «асиміляція»: у живій природі, соціальній сфері життя та в орфоепії – розділові лінгвістики, що вивчає літературність вимови. Щодо соціального розуміння, то йдеться про «злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови, звичаїв і т. ін.». Можна зрозуміти «науковість»

цієї радянської дефініції, опрацьованої за умов «добровільного» злиття народів, яке цілеспрямовано проводилося в колишньому Союзі. Це визначення історично відповідає також багатовіковій колоніальній політиці русифікації часів царизму, яку продовжила радянська імперія, особливо за часів правління Брежнєва, щоб створити так званий єдиний радянський народ, мовою спілкування якого мала б стати, звичайно, російська. Хоча цю мову по-фарисейськи пропагували комуністи нібито як засіб «добровільного» міжнаціонального спілкування такого народу, асиміляція та втрата національної ідентичності, а простіше русифікація, зокрема українського народу набувала дедалі більших темпів. У Радянському Союзі асиміляція зводилась не стільки до «злиття одного народу з іншим» чи навіть «всесвітнього злиття націй» (цієї утопічної фантазії кремлівського вождя як наукового складника його ленінського вчення радянські інтернаціоналісти ніколи не заперечували), скільки до мовного зодноріднення, відвертого шовінізму та вивищення мови єдиної панівної нації – російської. Тобто практично асиміляційна політика завивалася в обгортку пролетарського інтернаціоналізму, а насправді зводилася до творення росіянами собі подібних, а відтак до втрати іншими соціумами своєї національної ідентичності, якій ще Російська імперія лишала небагато шансів. Насправді мовну війну, яка мала б розчинити мови інших народів у «російському морі», започаткувала для нас, українців, наша поразка «у перших визвольних змаганнях ще триста п'ятдесят років тому» [157, С. 23.].

Асиміляційний підхід до вирішення мовного питання зовні виглядає більш демократичним. Він не забороняє мовного самовиявлення етнічних груп, мешкаючих на теренах країни. Але можливості використання рідної мови або зведені до мінімуму, або зовсім відсутні в силу пануючих умов, коли офіційна мова визнається єдиною у забезпеченні безперешкодного спілкування та повномірного функціонування держави. Наприклад, асиміляційний підхід широко використовувався в Канаді та Сполучених Штатах Америки до середини ХХ століття. Він порівнювався з «плавильним

котлем», де емігранти мали асимілюватися в англomовне суспільство, його культурний і ментальний простір, повністю адаптуватися до способу життя. Використання національних мов фактично обмежувалося фольклорною практикою. Намагання надати офіційного статусу окремим національним мовам у певній провінції (Канада) або штаті (США) розцінювалося як прояв сепаратизму або загроза національній безпеці країни. Асиміляційний підхід, принаймні в Канаді, викликав гострі протиріччя між англomовною і франкомовною частинами канадського суспільства, які загострювали відносини в середині його, призводили до розбрату, негативно позначувалися на всіх аспектах життя. Асиміляційна мовна політика не сприяла національній консолідації й американського суспільства [336].

Тому громадськість і уряди цих держав звернулися до пошуку більш дієвих засобів впливу на суспільну свідомість, спираючись на більш дієвих засобів впливу на суспільну свідомість, спираючись на більш лояльну мовну політику, якою було визнано мультикультурність.

Мультикультурний напрямок мовної політики в країні виявляється в тому, що існуюче розмаїття національних мов сприймається як позитивне явище, яке сприяє культурному взаємозбагаченню народів, мешкаючих в одній країні, які є не випадковими знайомими, а співвітчизниками, для яких доля країни пов'язується з власною долею, життям.

Мультикультуралізм стає новим орієнтиром для міжнародної політики. Необхідність здійснення мультикультурної політики вже усвідомлюється на рівні міжнародних організацій. Це стосується як мономовними політики держав, так і ситуації у світі в цілому, де також переважають мономовними тенденції.

На відміну від мономовного і монокультурного підходу, лінгвістичний та культурний плюралізм являє собою критичну теоретичну позицію, своєрідну «філософію толерантності», в основі якої лежить ідея про гармонійному

співіснуванні різних народів, культур і мов. У рамках цього підходу розглядаються і проблеми меншин, які знаходяться в несприятливому становищі і права яких часто ущемляються. Відповідно до цього підходу, меншинам повинні бути надані рівні права і можливості. Зрозуміло, що захист і повагу мовних прав кожного мовного співтовариства стають «тестом» на демократичність для сучасного суспільства. Різноманіття пов'язують як з величезними можливостями, так і з серйозними проблемами. На думку прихильників монолінгвізму, різноманіття є загрозою для національної єдності, проте ж воно є, швидше, гідністю, ніж недоліком. Відповідно до думки багатьох прихильників так званого «мультилінгвістичного» і «мультикультурного» підходів, «плюралізм культур і мов» є не стільки причиною розбіжності і конфронтації, скільки позитивним чинником розвитку суспільства, постійним і незамінним джерелом багатства нації і людства в цілому.

Мультикультуралізм а) підвищує дохід і мобільність людини і дає кращі можливості працевлаштування, б) сприяє розвитку поваги та толерантності по відношенню до інших культур, мов, поглядам; с) сприяє інтеграційним процесам; д) створює сприятливі умови для більш активної участі громадян у демократичному процесі. Величезні вигоди такої політики для держави виправдовують фінансові затрати.

У цьому зв'язку головним питанням на порядку денному міжнародних організацій є планування політики, спрямоване на забезпечення мирного співіснування різних мовних груп в рамках світового співтовариства. З цією метою створюються і здійснюються численні багатомовні проекти, здебільшого в освіті.

Основні політичні інститути Європи і ЮНЕСКО активно підтримують політику мовного, культурного та етнічного плюралізму. У Європі мультикультуралізм є офіційно проголошеної політикою поваги прав її численних народів. Мультикультуралізм являє собою особливу цінність з

точки зору європейського культурно-історичної спадщини, і є характерною рисою європейської ідентичності. Рада Європи, Європейська Комісія та Європарламент, а також багато міністрів освіти країн – членів ЄС прийняли за останні кілька років кілька резолюцій на користь «мовного плюралізму» і розвитку навчання мовами ЄС. Розвиток викладання та вивчення мов є основною метою програми «Сократ 2», а також таких програм, як «Еразмус», «Коменський» і «Grundtvig». Нова ініціатива, відома під назвою «Lingua екшн», націлена на розвиток і підтримку різноманіття мов у рамках усього Європейського Союзу. Неодноразово пропонувалося зробити володіння кількома мовами умовою отримання вищої освіти і доступу на ринок праці, заохочувати публікації результатів наукового пошуку на декількох мовах, використання декількох мов в ході конференцій, в газетах і журналах та ін..

В офіційних документах ЄС наголошується, що захист меншин є позитивним фактором миру в Європі і відповідає громадському порядку в ній. Це елемент прогресу, тому що відображає європейське різноманіття етносів і дозволяє висловити різноманіття ідентичностей. Це фактор розвитку особистості і колективу, вираження різних ідентичностей, і те, що робить людину відкритим іншим і світу.

З метою підтримки різноманіття мов і культур та забезпечення стимулів для вивчення останніх, свої сили об'єднали Рада Європи та ЄС, які оголосили 2001 р. «Європейським роком мов», головною датою якого стало 26 вересня Європейський день мов. Мовне різноманіття, згідно з основною концепцією організаторів заходу, є «силою Європи». Люди, що говорять на декількох мовах в сучасній Європі, можуть з вигодою використовувати ці знання. Останні дають європейцям величезні культурні та економічні переваги, так само як і можливість активно брати участь у соціально-політичному житті своєї нації і всієї Європи в цілому.

Основними факторами реалізації і окреслення майбутніх перспектив обраного типу мовної політики є галузі, які безпосередньо впливають на

свідоме становлення громадян країни з цього питання, а також галузі, що потребують безпосереднього втручання держави у формування національної політики щодо мовних аспектів в Україні. В першу чергу основний вплив здійснюється через систему державної освіти, яка включає дошкільну освіту, середню та вищу.

Варто зазначити, що саме дошкільні заклади освіти наряду з сімейним вихованням формують мовний вибір, що є важливою складовою мовної політики. Цікавим в цьому плані є дослідження І. Лопушинського, який визначив кількість та відсоткове відношення дошкільних закладів освіти з українською, російською та іншими мовами виховання. Так, в цілому по Україні 83,3 % становлять україномовні дошкільні заклади, 7,8 % російськомовні, майже 10 % складають дошкільні заклади з іншими мовами національних меншин [149, с. 287-290].

Ці статистичні факти свідчать про те, що реалізації державних програм з впровадження української мови, надається сприяння, створені належні умови і для розвитку мов національних меншин. В той же час залишається проблема активного застосування мовної практики в повсякденному (в першу чергу родинному) середовищі, що й призводить до існуючих на сьогоднішній день проблем мовної політики.

Згідно соціологічних досліджень останніх років (Українське демократичне коло, Юкрейніан соціолоджі сервіс), 38,05 % громадян у родині (саме тут вибір мови спілкування є максимально вільним, позбавленим тиску середовища) спілкуються лише українською мовою, 30,36 % – винятково російською. 30,54 % в залежності від обставин вживають або українську або російську. Таким чином, винятково україномовних на 8 % більше, ніж винятково російськомовних. Якщо ж врахувати 30,54 % людей, які вживають обидві мови, то виходить, що українську мову в цілому практикують 68,6 % громадян України, а російську – 61 %. Захід та Донбас з Кримом є одномовними регіонами, відповідно україномовним та російськомовним, в той час як в макрорегіонах Центр-Північний Схід, а також Південь-Південний

Схід понад 40% є білінгвами, з тією різницею, що в Центрі співвідношення виняткових українфонів та русофонів становить 45 на 11 %, а на Півдні та Південному Сході 21 на 38 % [163].

Наведені вище цифри дають підстави стверджувати, що Україна в мовній політиці наміtilись тенденції двомовності, за яких в державі виокремився масив україномовних громадян, а також масив двомовних та російськомовних громадян. Представники національних меншин, на жаль, змушені в більшості випадків долучатись до одного з цих таборів, не зважаючи на той факт, що їхні інтереси в мовному питанні державою також захищаються. В той же час мовами національних меншин України виховується у дошкільних навчальних закладах 172544 дитини. Це, зокрема, такі мови: кримськотатарська, молдовська, польська, російська, румунська та угорська. Це є суттєвим кроком на шляху до реформування системи освіти до міжнародних стандартів [109].

Формування мовного вибору і реалізація національних прав молодого покоління забезпечується системою середньої освіти. На момент прийняття Україною незалежності в країні налічувалося 20,815 тис. середніх навчальних закладів, з них з українською мовою навчання – 15315 шкіл або 73,6 %, де навчалося 47,9 % загальної кількості учнів. В наступному 1991/1992 н. р. ситуація суттєво не змінилася: налічувалося 20,007 тис. шкіл, з них 73,5 % з українською мовою навчання, які відвідувало 49,3 % загальної кількості учнів. Надалі простежується динаміка зростання кількості учнів, які навчаються українською мовою, та відсоток власне україномовних шкіл. Так, в 2000/2001 н. р. україномовних шкіл налічується 16,757 тис. з загальної кількості 21,226 тис., що становить 78,9 %, а кількість учнів таких шкіл складає 71,8 %. В 2001/2002 в Україні функціонувало 21,100 тис. шкіл, з яких 16,937 (80,2 %) україномовні, де навчалося 73,5 % дітей. У 2002/2003 навчальному році в Україні функціонувало 16937 навчальних закладів з українською мовою навчання, що склало 80,3 %, де навчалося 73,5 % учнів. У 2004/2005 кількість україномовних шкіл зменшилася до 16889, а в 2005/2006 знов зростла до 16924, що пояснюється демографічною ситуацією. Втім, в

зазначені навчальні роки відсотково кількість україномовних шкіл збільшувалася відповідно до 81,5 % і 82,5 %, а також зросло відсоткове відношення учнів в цих школах – 76,8% та 78,2% [149, с. 307].

Тенденція зростання і подальшого спаду кількості україномовних шкіл при динаміці підвищення їх відсоткової кількості та кількості україномовних учнів простежувалася і в наступні навчальні роки. Так, у 2007/2008 налічувалось україномовних шкіл 17117 (83,3 % від загальної кількості), у 2008/2009 – 17044 (83,9 %), у 2009/2010 – 16814 (84,4 %), у 2010/2011 – 16731 (85,1 %). При цьому українською мовою навчання для себе обрали в ці роки 80,2 %, 81,1 %, 81,1 %, 82,2 % учнів відповідно [338]. Варто також зазначити, що в 2004 р. з'явилась україномовна школа в м. Сімферополі, а станом на 2010/2011 н. р. таких шкіл в Автономній Республіці Крим стало 7 [345].

Як бачимо, не можна стверджувати, що державна мова не має належної підтримки, чи не визнається її важливість серед громадян. За двадцять років незалежності кількість україномовних шкіл зросла з 15315 до 19653, це при тому, що загальна кількість шкіл скоротилась з 20815 до 19653. Крім того, відсоток учнів, що обирають україномовні школи значно збільшився: з 47,95 до 82,2 [345].

Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, що затверджена Указом Президента України від 17.04.2002 р. 342/2002 [176], а також до Декларації про державний суверенітет України, Конституції України, законів «Про національні меншини в Україні», «Про мови в Українській РСР», «Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин», «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», інші законодавчі акти України в державі передбачене здобуття освіти мовами національних меншин: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдовської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської.

Так, в Україні у 1999/2000 н. р. діяло 2,5 тис. шкіл з російською мовою навчання, 99 – з румунською, 70 – з угорською, 11 – з молдавською, 10 – з кримськотатарською, 5 – з єврейською, 3 – з польською. Працювало 2363 школи з кількома мовами навчання, зокрема навчалися мовою: румунською – 27478, угорською – 21267, молдавською – 7243, кримськотатарською – 4335, польською – 1169, словацькою – 87, болгарською – 53 учні [345].

У 2004/2005 н. р. діяло 1,411 тис. шкіл з російською мовою навчання (594,329 тис.учнів), 95 – з румунською (23,432 тис. учнів), 69 – з угорською (15,284 тис.учнів), 14 – з кримськотатарською 93,851 тис.учнів), 8 – з молдовською (3,237 тис.учнів), 4 – з польською (981 учень). Працювало 2181 школи з кількома мовами навчання. [149, с. 309].

У 2010/2011 н. р. продовжувалося розширення навчальних закладів для нацменшин. Білоруській мові навчались 100 дітей у 4 культурно-освітніх центрах та недільних школах, заснованих національно-культурними товариствами за сприяння органів управління освітою. Функціонував 1 загальноосвітній навчальний заклад з навчанням українською і болгарською мовами, 1 – з навчанням українською, російською, болгарською мовами, у яких навчались болгарською мовою 65 учнів. Як предмет болгарську мову вивчали 10148 учнів Одеської, Запорізької областей та АР Крим, факультативно – 785 учнів [109].

У 2010/2011 навчальному році гагаузьку мову як предмет вивчали 1418 учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів Одеської області. Новогрецьку мову як предмет вивчали 3379 учнів, факультативно та в гуртках – 610 учнів. Функціонували також 26 культурно-освітніх центрів та недільних шкіл, де вивчалася новогрецька мова. Іврит вивчали як предмет 1915 учнів, факультативно або в гуртках – 13 учнів; у загальноосвітніх приватних навчальних закладах вивчали її як предмет 1159 учнів, факультативно або в гуртках – 142 учні.

Для задоволення освітніх потреб представників кримськотатарського народу в 2010/2011 н. р. функціонували 1 дошкільний та 15 загальноосвітніх

навчальних закладів з кримськотатарською мовою навчання і виховання, 1 загальноосвітній навчальний заклад з кримськотатарською та українською мовами навчання, 39 загальноосвітніх навчальних закладів з кримськотатарською та російською мовами навчання. Загалом кримськотатарською мовою виховувалися 519 дітей та навчається 5399 учнів. Кримськотатарську мову як предмет вивчають 14642 учні, факультативно або в гуртках – 5097 учнів. У вечірніх (змінних) школах кримськотатарською мовою навчалася 91 особа [109].

За роки незалежності простежуються і тенденції зростання відсотка професійно технічних училищ з українською мовою викладання до загальної кількості закладів освіти цього рівня. Так, було збільшено мережу професійно-технічних училищ з українською мовою викладання з 207 або 17,0 % у 1991 р. до 630 або 66 % у 2002 р. Українською мовою в них навчалось 324,6 тис. учнів, або 65 відс. загальної кількості учнів ПТУ. У 2003/2004 н. р. їх кількість зросла до 67 %, а в 2010/2011 н. р. – до 86% [345].

Вивчення української мови та літератури у професійно-технічних закладах здійснюється за навчальною програмою для загальноосвітньої школи. У закладах, де не отримують загальну середню освіту, введено предмет "Українське ділове мовлення". Викладання зазначених предметів здійснюється за підручниками і посібниками, рекомендованими Міністерством освіти, науки, молоді та спорту та відповідно до затверджених програм [345].

У 2010/2011 н. р. навчання у професійно-технічних навчальних закладах відповідно до поданих заяв здійснювалося державною, російською мовою (нею навчалися 16023 учні), українською та російською мовами (37599 учнів). [109].

Тенденції формування культури мовлення кожного громадянина безпосередньо залежать і від впровадження мовної політики у вищій школі. Саме вона постачає кадри (в тому числі керівні, а від керівників насамперед усе залежить) в усі без винятку сфери нашого управлінсько-господарського життя.

За станом на 1990 р. у ВНЗ України навчальний процес на 95 % здійснювався на основі російської мови. І лише з цього часу в усіх вищих навчальних закладах України почали відкриватися кафедри української філології на неспеціальних факультетах. Їх суть і завдання на той час зводилися до того, щоб увести у сферу державної мови кожен спеціальність.

Актуалізувалася при цьому не тільки проблема мови як засобу спілкування, а й проблема викладача – як носія інформації, своєрідного “банку даних”. Відбулося, по суті, методичне й методологічне переозброєння самого акту навчання української мови. Стрижнем процесу вивчення мови ставало усвідомлення її глибинної значущості для самого сприйняття молодої людини як особистості [135].

Нині мовна освіта зорієнтована на виховання особистості, здатної вільно і комунікативно доцільно спілкуватися в різних сферах суспільного життя, створювати комфортні умови для обміну інформацією тощо [45].

Поступово кількість вищих навчальних закладів з українською мовою викладання збільшувалась, як і збільшувалась кількість студентів, які почали отримувати освіту державною мовою. Так, у ВНЗ III-IV рівнів акредитації цей показник ще 1996 р. становив 49,82 % (472311 осіб), в 2002 р. – 77,8 % (1312254 осіб), в 2005 р. – 82,1 % (1810328 осіб) [149, с. 232].

В 2010 році 89,7 % всіх абітурієнтів обрали мовою навчання українську. Щодо виконання Державної програми розвитку і функціонування української мови Лист МОН №1/12-1598 від 25.03.11 року <http://osvita.ua/legislation/other/16661/> Подібна ситуація спостерігається і в вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації: 1995 . – 55,3 %, 2002 р. – 81,1 %, 2005 р. – 85,5 % [149, с. 322], 2010 р. – 90,7 % [345]. Законодавством України передбачено надання університетської або інших форм вищої освіти поряд з державною мовою мовами національних меншин чи створення можливостей для вивчення цих мов як окремих дисциплін університетської або іншої вищої освіти. У 2010/2011 н.р. навчання у вищих навчальних закладах здійснювалося державною, а також російською, румунською та

угорською мовами. Загалом мовами національних меншин України навчалось у вищих навчальних закладах 271440 студентів. У вищих навчальних закладах також вивчалась болгарська, кримськотатарська, молдовська, новогрецька, польська, російська, румунська, словацька, угорська мови [109].

Таким чином, галузь освіти, як складова мовної політики держави і її рушійна сила, розвивається в напрямку формування свідомого ставлення громадян України до державної мови. Крім того, свого розвитку набувають і заклади освіти на збереження і розвиток мов національних меншин, що мешкають в країні. На думку дисертанта, саме галузь освіти має забезпечувати інтеграційно-консолідуючу, організаційну та інформаційну функції. Реалізація цієї вимоги потребує комплексного послідовного вжиття заходів адміністративного, науково-методичного, роз'яснювально-пропагандистського характеру.

Втім, на шляху формування мовної свідомості та впровадження мовної освіти, які є невід'ємною частиною процесу реалізації мовної політики в державі, намітилися проблеми, які, на жаль, не знаходять свого вирішення із року в рік.

Так, варто звернути увагу в першу чергу на забезпеченість навчальних закладів підручниками та навчальними посібниками, які, зокрема, видаються державною мовою та мовами національних меншин. Згідно з офіційними звітами та повідомленнями представників міністерств та відомств ситуація доволі оптимістична – в Україні постійно збільшується фінансування на друк підручників, а отже, школярі та студенти все краще забезпечуються друкованими засобами навчання.

Аналіз реальної ситуації на місцях та повідомлення в ЗМІ подають іншу картину. Для прикладу, в 2009 році в бюджеті на видання підручників було передбачено 160 млн. 400 тис. грн., в той час як для забезпечення системи освіти необхідно було випустити підручників, на друк яких потрібно було б витратити 490 млн. грн. [41].

Сюди також варто додати проблему необхідності повного оновлення підручників в 2009 році для 9 класів, зокрема, з української мови через зміну навчальних програм, затверджених Міністерством освіти і науки (нині Міністерство науки і освіти, молоді та спорту). Тому, за підрахунками експертів, виділеної суми вистачило б лише для випуску 84% підручників тільки для 9 класу [41].

Саме тому звіт про те, що в 2009 році держава виконала зобов'язання щодо фінансування видання підручників (були підписані договори із 29 видавництвами на друкування 167 найменувань підручників для 9-х класів, а також двомовних словників, які потрібні для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання) не дає можливості показати реальну картину справ в цій галузі. І наведені цифри, про те, що: «Тираж цих підручників – майже 10 млн. 400 тис. примірників. Для 9 класу – 147 найменувань, це понад 10 млн. 200 тисяч примірників, шість словників (128 тисяч примірників) і 14 найменувань підручників для дітей з особливими потребами, які навчаються у спецшколах (19 тис. примірників)», – насправді не є фактом стовідсоткової забезпеченості галузі [41].

Зважаючи на недостатнє фінансування, оновлення підручників відбулося на 60-80 %. Ця ж проблема залишається і в 2011 році, коли в залежності від регіону України рівень забезпечення підручниками становить від 50 до 90 % [39].

Щоб вирішити проблему, в 2009 році було розпочато створення мережі електронних підручників з метою доступності їх для всіх учнів. Електронні підручники технічно уможливають переклад книг різними мовами. В умовах полікультурної України та законодавчого гарантування здобування повної загальної середньої освіти рідною мовою уможливило б відмовитися від перекладу і друкування підручників російською, угорською, румунською, молдовською, польською, кримськотатарською та іншими мовами, якими здійснюється навчально-виховний процес в українських школах [209].

Втім, тут з'явилася і нова проблема – можливість доступу всіх учнів та студентів до Інтернет-ресурсів, що є предметом вже іншого дослідження.

Проблема забезпечення процесу навчання україномовними підручниками в першу чергу торкнулась технічних спеціальностей, які змушені сьогодні продовжувати навчання за старими російськомовними виданнями. За статистикою, тільки кожен другий посібник в Україні з інженерно-технічних (це 55 %) та природничо-математичних (62 %) спеціальностей написаний державною мовою [76].

Недостатньо вирішеним залишається питання можливості представників всіх національних, що мешкають на території України, навчатися рідною мовою. З одного боку, немає належної забезпеченості навчальними програмами, планами і підручниками, а часто і не існує необхідних шкіл чи вищих навчальних закладів. З іншого – немає необхідних педагогічних кадрів, які б могли здійснювати навчальний процес з усіх предметів саме мовою національної меншини. Підготовка таких кадрів здійснюється часто регіонально, чи не здійснюється зовсім. В цьому випадку залучаються спеціалісти з-за кордону.

За 2000-2010 рр. у вирішенні цього питання були здійснені суттєві зрушення. За даними Державного комітету з питань національностей і міграції, станом на 2004 рік видано близько 200 підручників і навчальних посібників, розмовників 19 мовами етнічних спільнот. Разом із тим, за оцінками фахівців та експертів, представники національних спільнот відчують гострий брак підручників мовами національних меншин, що пов'язується з нестачею ресурсів [295, с. 265].

Так, створено та видруковано:

– навчальні програми з болгарської мови для 5-11 класів та з болгарської мови і читання для 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням болгарської мови;

– навчальні програми з гагаузької мови та читання для 1-4 та 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням мов національних меншин.

– рукопис навчально-методичного комплексу з гагаузької мови для 1 класу;

– навчальну програму з новогрецької мови для загальноосвітніх навчальних закладів;

– навчальну програму з івриту для 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання.

– навчальні програми, підручники кримськотатарської мови для 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, у 2008 році випущено українсько-кримськотатарський та кримськотатарсько-український шкільний термінологічний словник;

– українсько-російсько-кримськотатарський тематичний словник «Ширше коло» та навчальну програму курсу за вибором «Кримськотатарська література» для 10 класу;

– навчальні програми, підручники молдовської мови для 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, у 2008 році випущено українсько-молдовський та молдовсько-український шкільний термінологічний словник.

– навчальні програми, підручники німецької мови для 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів;

– навчальні програми, підручники польської мови для 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, у 2008 році випущено українсько-польський та польсько-український шкільний термінологічний словник [295, с. 266].

Крім того, здійснюється підготовка фахівців для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням болгарською мовою у Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова, Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського, Ізмаїльському державному гуманітарному університеті, Бердянському

педагогічному університеті, Миколаївському Східнослов'янському інституті Київського славістичного університету. Підготовку фахівців для загальноосвітніх навчальних закладів новогрецькою мовою здійснюють Київський національний лінгвістичний університет, Таврійський національний університет ім. В. Вернадського, Маріупольський університет. Іврит вивчається у Соломоновому університеті, жіночому педагогічному коледжі «Бет-Хана» та культурно-освітніх центрах і недільних школах. Підготовка педагогічних працівників для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою забезпечується Кримським інженерно-педагогічним університетом та Таврійським національним університетом ім. В. І. Вернадського. Систематично проводяться семінари для вчителів німецької мови у тісній співпраці з Гете-Інститутом в цілому ряді навчальних закладів, в тому числі в Чорноморському державному університеті імені Петра Могили [109].

Протягом останніх років на базі Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти проводилися всеукраїнські курси вчителів польської мови і літератури. Підготовка вчителів та викладачів польської мови і літератури здійснюється в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка, Львівському національному університеті імені І. Франка, Прикарпатському національному університеті ім. В. Стуса. Розширюється обмін викладачами української та польської мов і літератур. Так, у 2009/2010 навчальному році у загальноосвітніх навчальних закладах України працювали 22 вчителі польської мови і літератури з Республіки Польща. Міністерством організується проведення Всеукраїнських науково-практичних семінарів методистів та вчителів щодо особливостей викладання польської мови і літератури в загальноосвітніх навчальних закладах [109]. Важливим кроком до формування свідомого мовного ставлення, а також підготовки спеціалістів до його вироблення стало проведення щорічних Всеукраїнських нарад вчителів та викладачів української мови та літератури. До цих заходів Науково-методичний центр вищої освіти щорічно складає план проведення

професорсько-викладацьких конференцій (семінарів) з пріоритетних проблем розвитку і поглиблення мовної культури студентів, національне виховання засобами рідної мови, оновлення змісту освіти майбутніх філологів [220].

У ході реалізації Програми поліпшення вивчення української мови у цих закладах на 2008-2011 роки [233] у м. Севастополі, Одеській, Донецькій, Запорізькій, Херсонській, Харківській, Чернівецькій областях з метою створення умов для забезпечення ефективності процесу вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин і якісної підготовки випускників для участі у зовнішньому незалежному оцінюванні якості знань проведено ретельний моніторинг кадрового складу, в першу чергу педагогів-предметників, та рівня володіння ними українською мовою, розроблено програму курсової та міжкурсової підготовки цієї категорії педагогів; організовано курси з вивчення української мови для учителів початкових класів, математики, хімії, біології, географії, історії. В освітніх округах Донецької області відкрито консультативні пункти з дисциплін, які виносяться на зовнішнє незалежне оцінювання, де, крім підготовки до тестування, компенсуються прогалини в оволодінні предметною термінологією; запроваджено у випускних класах викладання спецкурсів та факультативів історичного та математичного спрямування українською мовою. У Запорізькій, Київській та інших областях створено консультативні пункти для вчителів з методики викладання української мови [28].

Міністерством освіти і науки України розроблено методичні рекомендації щодо реалізації галузевої Програми; проект постанови Уряду щодо безоплатного здобуття вчителями загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин другої вищої освіти за спеціальністю «українська мова і література» [28].

Розроблено методичні рекомендації щодо застосування елементів двомовного навчання при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин. Створенню

цього документу передувала поїздка робочої групи із представників Міністерства освіти і науки України та Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України до Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, де вивчався досвід викладання предметів двома мовами у загальноосвітніх навчальних закладах цих адміністративно-територіальних одиниць [345].

Створено постійну рубрику в журналі «Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях і колегіумах» для висвітлення досвіду роботи вчителів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин.

В Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України створено відділ мов України, одним із завдань якого є розробка наукових принципів і механізмів ефективного моніторингу мовної ситуації в Україні для запобігання міжмовних конфліктів і гармонізації міжмовних відносин. Щорічно готувались методичні матеріали для вчителів українознавчих предметів шкіл зарубіжжя з метою організації відзначення Дня української писемності та мови (9 листопада) та Дня рідних мов (21 лютого), закордонним українським навчальним закладам за їх заявками надсилались підручники та навчальні посібники [345].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновки, що за роки Незалежності в Україні здійснено суттєві кроки по забезпеченню належних педагогічних кадрів по викладанню державної мови та мови національних меншин, здійснюються постійні заходи сфери освіти. Втім не вистачає фінансування та достатнього планування заходів мовної політики в сфері освіти, що і викликає труднощі у реалізації загальних державних програм в цій галузі.

Висвітлена проблема щодо видання належної кількості україномовних підручників, а також навчальних посібників мовами національних меншин для забезпечення навчального процесу, спостерігається і в українському книгодруці, який формує мовну культуру громадян, обумовлює часто вибір мови спілкування і виконання професійних обов'язків.

За даними Української книжкової палати ім. Івана Федорова, в 2009 році в Україні видано українською мовою 14 797 назв книжок або 65,8 % від загальної кількості назв книг, тиражем 27 527 тис. пр., або 56,7 % від загального тиражу. Це близько 1 примірника на українця. Тобто у порівнянні з аналогічними даними 2008 року у 2009 році спостерігається зменшення темпів випуску видань на 1549 друк. од., тиражів на 9643,7 тис. Українською мовою за назвами випущено менше на 1620 друк. од., тиражі знизились на 5079,1 тис. примірників. Держава в складних економічних умовах не належним чином підтримує книговидавців, іноді навіть не розраховується за виконані держзамовлення, зокрема у 2009 році майже на 45 млн гривень, не розраховувались із ними за виконане державне замовлення з підготовки та видання книг у рамках програми «Українська книга» та програми видання підручників для загальноосвітньої школи. Зменшення кількості книжкових видань як за назвами, так і за тиражами в першу чергу пов'язане з наслідками фінансово-економічної кризи в Україні. Але це тільки один із негативних факторів [339].

Серед суттєвих проблем, які стримують розвиток книговидавничої галузі, слід також виділити такі:

– значне переважання на вітчизняному книжковому ринку імпортованих іншомовних, зокрема російськомовних видань, які витісняють україномовну продукцію. За оцінкою ряду російських експертів місткість нинішнього українського ринку оцінюється в 400-420 млн. доларів, а російських книжок на Україні продається десь на 300-320 млн доларів. Звичайно забороняти іншомовну літературу не варто, для зменшення засилля іншомовної літератури потрібно підвищувати конкурентоздатність вітчизняних книжкових видань;

– звуженість асортименту українських книг, відсутність якісного змістовного наповнення вітчизняних книг

– низький рівень забезпечення фондів вітчизняних бібліотек україномовною літературою. В першу чергу потрібно забезпечувати публічні та шкільні

бібліотеки через програм типу «Шкільна бібліотека», «Класики української та зарубіжної літератури» [339].

До проблем книжної галузі, що має безпосередній вплив на впровадження цілеспрямованої мовної політики, належать питання представлення української книги за кордоном, міжнародного книгообігу, скорочення кількості бібліотек в Україні, що має стати темою окремого дослідження.

Досить вагомою проблемою залишається підтримка з боку держави розвитку національної кіноіндустрії та теле- і радіопростору. Так, з одного боку здійснюється постійне вдосконалення системи регулювання вироблення національного кіно продукту, чому сприяє розробка нормативних програм і законодавчих актів. Зокрема, в 2009 році Верховною Радою України прийнятий Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про спільне кінематографічне виробництво». У першому читанні прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про кінематографію» щодо запровадження протекціонізму по відношенню до національного фільму. Зареєстровано ще кілька законопроектів, серед яких – «Про збір на підтримку національної кінематографії» та «Про внесення змін до Законів України щодо створення сприятливих умов для розвитку національної кінематографії». Підготовлено проект Концепції «Про розвиток національної кіноіндустрії на 2011-2015 роки», відповідно внесені пропозиції до Кабінету Міністрів України щодо розмежування державного замовлення і фінансової підтримки виробництва й розповсюдження національних фільмів.

Особлива увага приділялася ствердженню статусу української мови у кіномережі. Від часу введення в дію рішення Конституційного Суду України Державною службою кінематографії України видано для кіно-театрального показу 328 державних посвідчень на право розповсюдження і демонстрування фільмів (у тому числі, 154 фільми, дубльовані державною мовою; 51 фільм, озвучений державною мовою; 94 фільми, субтитровані державною мовою, 29

фільмів артхаузного кіно з синхронним перекладом державною мовою під час демонстрації) [205].

Втім, в галузі залишилась невирішеною низка проблем, пов'язаних, насамперед, з різким скороченням бюджетних асигнувань на створення та розповсюдження національних фільмів. Зберігається і проблема зниження україномовного ефіру на теле– і радіо просторі. При цьому вже не зберігається і 50% баланс україномовного віщання. Субтитри українською мовою наявні лише на центральних каналах телебачення.

Для того, щоб мова сподобалася і з'являлося бажання оволодіти нею й використовувати її у повсякденному житті, потрібно, щоб засобах масової інформації мова була максимально гарною та естетичною. Але, на жаль, мова, яку можна чути в спортивних коментарях, деяких випусках новин насичена елементами суржику та понівечена неправильним наголошенням або зміною закінчень, що робить українську мову непривабливою та створює у громадян стереотип її «несолідності» [220].

На 01.01.2003 в Україні зареєстровано 16176 друкованих ЗМІ, з них: українською мовою зареєстровано 3345 видань або 20,7 відс.; паралельними випусками (українською та іншими мовами) – 3052 або 18,9 відсотка. В 2012 році ця цифра досягла майже 20 тисяч. Крім того сьогодні більшість користувачів Інтернет можуть ознайомитись з інформацією на сторінках онлайн-видань, а також обговорити інформацію на спеціальних форумах.

На сучасному етапі мовами національних меншин друкується близько 60 назв газет. Додатками до парламентської газети «Голос України» видаються 6 газет для національних меншин, зокрема, болгарської – «Роден край», польської – «Дзеннік Кійовскі», єврейської – «Еврейские вести», вірменської – «Арагац», румунської – «Конкордія», кримських татар – «Голос Крима». «Голос України» фінансує 50 % витрат на утримання й випуск цих додатків, організовує матеріально-технічне забезпечення редакційно-видавничого процесу. У місцях компактного проживання національних меншин, зокрема в

Закарпатській і Чернівецькій областях, місцевими органами влади видаються районні газети угорською та румунською мовами [258].

Важливе місце в своїй етнокультурній політиці держава відводить видавничій діяльності, для чого виділяють значні кошти. Так, видавництво «Маяк» (м. Одеса) видає літературу болгарською, гагаузькою та мовою ідиш, «Донбас» у Донецьку – мовою греків Приазов'я, «Січ» у Дніпропетровську – німецькою мовою, «Каменяр» (м. Львів) – польською мовою, «Карпати» (Ужгород) – угорською, словацькою і чеською мовами, а львівське видавництво «Світ» спеціалізується на виданні шкільних підручників мовами національних меншин, зокрема угорською, польською, словацькою [193].

На виконання державного замовлення з випуску соціально значущих видань у Держкомітеті щорічно формується та затверджується «Національна програма випуску соціально значущих видань». Випуск соціально значущих видань за всіма назвами здійснюється українською мовою, а також для національних меншин - мовами меншин. Позитивною тенденцією в розвитку мовної політики слід вважати проведення фестивалів, концертів, етнографічних експедицій, конкурсів української пісні. Здійснюється державна підтримка українських театрів, зокрема, в м. Києві, східних та південних областях, поповнення їх груп висококваліфікованими мистецькими кадрами. В системі Міністерства культури і мистецтв України працює 128 драматичних, музично-драматичних театрів, театрів юного глядача, театрів ляльок, у тому числі 60 українських, 27 російських та 41 двомовних [190].

Важливий вплив на реалізацію мовної політики, а також її впровадження здійснюється громадськими організаціями, з яких сьогодні Україні більше 1200 національно-культурних організацій, з них 37 мають всеукраїнський статус. Сформульовані в більшості з них основні цілі та мета діяльності, визначені лідери, зросла внутрішня солідарність та згуртованість. Серед громадських організацій, які займаються питаннями мовної політики особливе місце посідає «Просвіта», яка постала 8 грудня 1868 року у Львові. 12 жовтня 1991 року Товариство було реорганізоване у Всеукраїнське товариство

«Просвіта» імені Тараса Шевченка. Постали й нові завдання, продиктовані новим, незалежницьким курсом держави, – на її розбудову і зміцнення, на утвердження української мови як державної в усіх ділянках суспільного життя, поширення знань серед населення, формування національної свідомості [210, с. 84-90].

Традиційно «Просвіта» є одним з ініціаторів відзначення загальнодержавних свят – Дня Незалежності, Дня Конституції, Дня Всеукраїнського референдуму; ювілейних дат, присвячених життю та творчості найвидатніших українців – Т. Шевченка і В. Стуса, І. Франка і Л. Українки, юних героїв Крут тощо, а також щорічних Всеукраїнських акцій «Толока», «Чисті джерела» та «Передаймо нащадкам наш скарб – рідну мову» [194].

Ще одна організація була зареєстрована Міністерством юстиції України 8 вересня 2004 р. – це Міжнародна громадська організація «Конгрес захисту української мови», яка своїм завданням ставить сприяння розвитку й захисту української мови як єдиної державної. З ініціативи організації 8 листопада 2004 р. відкрилася перша «Світлиця» – музей історії української мови – в Матвіївській загальноосвітній школі в Запорізькій обл.; 3 лютого 2005 р. в Будинку письменників Українців відбувся круглий стіл на тему «Чому та від кого треба захищати українську мову?»; 17 лютого 2005 р. в приміщенні гімназії № 191 ім. П. Г. Тичини (м. Київ) відбулася Асамблея МГО «КЗУМ» на тему: «Якого захисту потребує українська мова?». Основна мета цього заходу була - привернути увагу до проблем реального стану державної української мови, виробити пропозиції, рекомендації та вимоги до нової влади з метою докорінного покращення мовної ситуації в Україні [124].

У 2001 р. створено об'єднання громадських організацій – Конгрес національних громад України. Воно утворене рішенням Всеукраїнської конференції національних громад України. Конгрес національних громад України – постійно діючий колегіальний орган, в якому об'єдналися національні товариства, що мають всеукраїнський статус, зокрема, товариства

німців, поляків, євреїв, угорців, румун, болгар, татар та кримських татар, литовців, естонців, представників інших національностей [125].

Важливе значення мають громадські товариства національних меншин, яких станом на 2010 р. в Україні діє близько 800, понад 30 з яких мають всеукраїнський статус. Такі всеукраїнські громадські об'єднання, як Асоціація національно-культурних об'єднань України, Українське товариство російської культури «Русь», Єврейська Рада України, Асоціація корейців України, Асоціація єврейських організацій і громад України, Спілка поляків України, Демократична спілка угорців України, Всеукраїнське національне культурно-просвітницьке товариство «Русское собрание», Федерація грецьких організацій в Україні, Асоціація болгарських національно-культурних товариств, накопичили значний досвід суспільної діяльності, спільно з органами виконавчої влади здійснюють заходи, спрямовані на задоволення етнокультурних потреб представників своєї національності [74, с. 22-52.]

Держава організаційно й фінансово сприяє відзначенню днів культури національних меншин, пам'ятних дат, релігійних та обрядових свят. Щороку проводяться культурно-мистецькі акції: Форум національних культур «Усі ми діти твої, Україно!», Міжнародний ромський фестиваль «Акмала», численні обласні фестивалі румунської, угорської, польської, корейської, молдовської та грецької культур, що здобули визнання не лише в Україні, але й за її межами [75, с. 132].

Така державна політика у сфері національних меншин успішно сприяє міжетнічній взаємодії та консолідації українського суспільства, а також підтримці мовних інтересів національних меншин, відродженні і збереженні їх мови.

Недостатня розвиненість теле– і радіо простору, невдосконала система підготовки мовних спеціалістів, обмежені можливості видання належної кількості підручників з української мови та мов національних меншин, а також видання словників, художньої літератури, періодичних видань державною

мовою створює ситуацію, яка потребує подальшого вирішення та вдосконалення.

3.2 Мовні конфлікти як складова політичних конфліктів.

Більшість дослідників схильні розглядати мовні конфлікти крізь призму етнічних, релігійних, територіальних етнічних, релігійних, територіальних суперечок. Мова рідко розглядають як безпосередню причину політичних зіткнень. Хоча деякі автори наполягають на необхідності введення мови в концепцію політичних конфліктів. Оскільки загальноприйнятих визначень мовного конфлікту не існує, то можливо виходити з наступних визначень. Отже, по-перше, під мовним конфліктом нерідко розуміється політичний конфлікт під мовними гаслами. По-друге, мовний конфлікт по суті являє собою конфлікт розуміння, тобто порушення комунікації. Мовний конфлікт може реалізуватися як конфлікт інтересів і цінностей мовних спільнот, що знаходяться в ситуації контакту. І, нарешті, мовний конфлікт можна розглядати як конфлікт ідентичностей. Мова в цьому випадку виступає як символ приналежності до «своїх» чи «чужих».

Можна виділити кілька рівнів мовного-культурного (міжмовного) конфліктування. Зокрема: мегарівень – рівень світового мовного процесу: на цьому рівні всім іншим мовам народів світу протистоїть англійська як найбільш впливова, домінуюча у міжнародному спілкуванні і така, що потроху витискає інші національні мови з певних сфер функціонування, зокрема, мова Інтернету – англійська; макрорівень – рівень мовних регіонів (ареалів) та окремих держав: на цьому рівні регіональні мови-макропосередники протистоять іншим національним мовам, зокрема в Україні міжмовний макроконфлікт характеризує стосунки між українською та російською мовами; мезорівень – рівень соціальних прошарків, класів та малих груп; мікрорівень – рівень взаємодії індивідів (мовних особистостей); інтрорівень – внутрішньоособистістний рівень взаємодії мов у свідомості неодномовної

особи. В основі конфлікту на будь-якому рівні лежить наявність соціальної напруги, яка живиться відповідними суперечностями. Так, на мега– та макрорівнях це невідповідність внутрішньоструктурного потенціалу мови її статусу (престижу) та / або функціональному обігові. При цьому піднесення статусу однієї з протиставлених мов може не знімати, а навпаки, загострювати конфлікт.

Так, за часів СРСР до 1989 року українська і російська мови протиставлялися як неофіційна і офіційна, становлячи таким чином матрицю на кшталт диглосної – більш престижну «клітинку» займала російська, менш престижну – українська [290, С. 52].

На кожному з рівнів конфлікт набирає відповідного соціолінгвістичного виразу : якщо на мікрорівні – це характер взаємодії особистостей, то на мезорівні – це характер взаємодії соціальних стратегій, а на акро– та мегарівнях – характер взаємодії мовних (комунікативних) культур.

Слід зазначити, що не буває в світі «чистих» мовних конфліктів . Вони завжди містять аспекти економічного, політичного, ідеологічного, демографічного характеру . І в якийсь момент історичного розвитку мовний конфлікт набуває «доленосного» значення . Так було в радянському суспільстві в період кінця перебудови і початку процесу суверенізації .

В сучасному світі можливо виділити і такі три види мовно-культурних конфліктів, із якими доводиться зіштовхуватися молодим багатонаціональним державам на пострадянському просторі. Це так звані етнолінгвістичні конфлікти , коли на перший план виступає інтегруюча функція національної мови .

Інший вид – лінгвопрагматичні конфлікти – пов'язані з прагненням до зняття мовних перепон у досягненні національними меншинами соціально - політичного рівноправ'я. Нарешті , лінгвополітичні конфлікти виникають там,

де певні партії та громадські рухи намагаються використовувати мову як знаряддя політичної боротьби .

У певних соціально-політичних, економічних і лінгвістичних умовах мова може бути задіяна у політичних цілях і стати джерелом конфліктів. В якості джерел конфлікту виступають 4 важливих аспекти мови.

Мова є символом ідеологізації. Вона може перебільшувати або применшувати етнічні, соціальні, релігійні, або інші відмінності і служити, таким чином, каталізатором у таких соціальних процесах, як модернізація, мобілізація, комунікація та національне формування. Символічне значення мови може бути маніпульованим для проголошення і вирази мовної приналежності.

Друга властивість мови , що робить її причиною конфлікту , це її інструментальна функція . Коли мова асоціюється з більш високою освітою і з робочими місцями, вона стає засобом соціального просування, статусу , безпеки , а значить , ключем до соціальної мобільності . Конфлікт виникає тоді , коли соціальна мобільність блокується домінуючою елітою , складеної з однієї мовної групи. Це особливо характерно для перехідних етапів розвитку суспільства.

Третя характеристика мови як ресурсу може бути розглянута в двох аспектах : чим є мова і що має мову. В останньому випадку мова може бути представлена як ресурс у сенсі певних структурних властивостей , які можуть бути використані для розвитку або стати джерелом конфлікту.

Створення письмової системи істотно розширює можливості мови, але також і відкриває можливість для конфлікту. Встановлюються норми писемної мови, а й створюється базис для машинопису, друку та інших технічних процесів. Далі , письмова система збільшує потенційні ресурси мови і, таким чином, впливає на літературну традицію і поширення грамотності, що в свою

чергу веде до серйозних наслідків у пізнанні й мисленні, з одного боку, але з іншого, – до розподілу знання і влади. Нарешті, за допомогою маніпуляції письмова система може функціонувати як символ окремої речі та групової відмінності для соціальної мобілізації та диференціації. Саме в цьому випадку перевагу письмової мови над безписемними призводить до неминучого конфлікту.

Другий аспект розглядається з точки зору різного роду мовного матеріалу, як усного, так і письмового, і його підтримки з боку соціально-економічних і політичних ресурсів. Рівень, якість і кількість мовного матеріалу оцінюються за 5 рубриками: посилення, художня література, наукова і технічна література, матеріали з соціальних наук та інших дисциплін та підручники.

Нарешті, мова може бути охарактеризована як джерело влади в сенсі широти її вживання в різних сферах, підтримки з боку установчих органів, кількості мовців як рідної.

Ці чотири властивості мови як символу, інструменту, ресурсу та влади взаємно підсилюють один одного. Перші два утворюють одну вісь, а другу – два інших. Таким чином, природа і гострота мовних конфліктів може розглядатися з урахуванням їх місця розташування в цій системі координат.

У сучасних мовних конфліктах, як правило, присутні всі названі складові. Приклади мовних конфліктів численні. Політичні конфлікти під мовними гаслами можуть переходити у насильницьку фазу.

Розвитку мовного конфлікту представляє собою послідовність складових конфліктних подій і проходить певні стадії. Як мінімум конфліктний процес складається з трьох – чотирьох стадій, але їх число може бути збільшено. Кількість їх визначається дослідницькими завданнями. Багато авторів виділяють чотири стадії. Передконфліктна ситуація (від виникнення протиріч до інциденту); власне конфлікт (інцидент, ескалація, конфліктна криза);

переговорний процес ; постконфліктна ситуація (адаптація сторін конфлікту до нових умов).Сам конфліктний процес можна зобразити у вигляді ланцюжка понять, що відображають суперечності: потреба і відсутність можливості її задоволення; осмислення протиріччя; формулювання претензій; пред'явлення претензій; інцидент; конфліктні дії; ескалація конфлікту; некерована ескалація; конфліктний криза; переговори; постконфліктна ситуація; моніторинг постконфліктної ситуації – виникнення нових потреб і протиріч. Аналізуючи наведену послідовність складових конфліктного процесу, абсолютно необов'язково вважати, що всі наведені тут компоненти будуть обов'язково включені в реальний конфліктний процес .

Конфлікт, ще, власне, не розпочавшись, може закінчитися на стадії осмислення інтересів або на стадії пред'явлення претензій: претензії можуть бути задоволені відразу по їх пред'явленні ; конфліктний криза може закінчитися ліквідацією суперника, і не буде необхідності вступати в переговори і т. д.. Важливо розуміти, що розгляд конфлікту у вигляді представленої тут послідовності подій дозволяє простежити логіку і відносну послідовність розвитку протиборства сторін .

Підставою для виникнення мовного конфлікту є сам факт існування різних ідіоетнічних мов і яка з цього проблема розуміння. Розуміння в широкому сенсі жодним чином не обмежується суто мовною компетенцією, а включає соціокультурні та ідеологічні аспекти. Особливо слід виділити аспекти мовного розуміння, пов'язані з історичною пам'яттю. У сучасній Європі в даний час здійснюється спроба переосмислити мовне розмаїття як благо в рамках політики мультикультуралізму, і вирішити проблему лінгвістичного розуміння різноманітними способами – від широкого використання засобів мовної освітньої політики, орієнтації на мультилінгвізм, до розробки та впровадження символічних та ідеологічних конструкцій з метою формування єдиної європейської ідентичності. Досвід ЄС, однак,

свідчить, що дана задача не має одноразового рішення і вимагає постійних зусиль з урахуванням стрімко мінливих обставин.

Щодо технологій розв'язання мовних конфліктів, тут необхідно уточнити, якщо це політичний конфлікт, який представляється як мовний, його можливо визначити і як псевдомовний конфлікт, то і технології розв'язання аналогічні як для політичних конфліктів. Головне в цьому напрямку – виявити можливості вирішення конфліктів, аналіз шляхів вирішення. Конфлікт буде вважатися дійсно дозволеним в тому випадку, якщо: – проблема зникає з політичної карти;

– рішення приймається всіма учасниками конфлікту, як на рівні еліт, так і на рівні мас;

– угоди сприймаються всіма учасниками відповідно до їх власними системами оцінок як справедливе;

– рішення не є «компромісним», тому що сторонам не довелося задовольнятися лише частковою реалізацією своїх цілей;

– угода встановлює нові позитивні відносини між учасниками конфлікту;

– учасники добровільно приймають умови угоди без будь-якого тиску ззовні.

– вирішення конфлікту має ґрунтуватися на зміні глибинних, психологічних сторін учасників конфлікту і насамперед на рівні мас[14, с. 67].

Якщо ж мовний конфлікт, є реальним, торкається безпосередньо інтересів етносів, що населяють територію певної країни, то і технології розв'язання дещо відмінні. Звичайно, це повинні бути ненасильницькі стратегії.

До ненасильницьких стратегій вирішення конфліктних ситуацій можна віднести насамперед стратегію «консоціації» (термін, похідний від «консенсусу»). Консоціоціальна теорія виникла в політичній науці в процесі дискусій з питання врегулювання конфліктів і забезпечення політичного світу в соціумах, де існує ряд груп, що мають відмінні один від одного політичні або релігійні переконання і вірування або володіють різними етнічними коренями. Тому, хоча акцент у цій теорії робиться насамперед на етнічну компоненту, поле її застосування значно ширше: так, в якості прикладів її успішного використання можна назвати Нідерланди першої половини ХХ ст. Коли три проблеми (соціальне питання, питання про загальне виборче право і шкільний питання) серйозно загрожували самому виживанню нації, викликаючи глибокий розкол нідерландського суспільства. У Бельгії до 70-х років ХХ ст. мали місце конфлікти між католиками і не католиками, між масами і елітою суспільства, між бельгійцями, що говорили по-фламандськи, і франкофонами. Відносно вказаних протиріч консоціоціальна демократія, – пишуть її теоретики, – спрацювала дуже ефективно, тому її можна розглядати як «систему акомодатії і компромісу між елітами, в рамках якої глибоко розколоті держави змогли зберегти політичну стабільність». Тому звертає на себе увагу її універсальний характер – це стратегія врегулювання конфліктів у суспільствах, усередині яких існує поділ на основі мультикультуралізму, тобто дану теорію, вважають її творці, можна застосовувати у всіх ситуаціях, що характеризуються плюралізмом, будь то плюралізм етнічний, релігійний, мовний, соціальний і т. д. При цьому консоціоціальна демократія є елітарною, маси пройняті повагою до еліти, компроміс шукають і знаходять на вищому рівні, а всі найважливіші рішення вимагають згоди лідерів різних спільнот. У той же час в рамках цієї концепції справедлива акомодатія досягається завдяки участі представників всіх груп в управлінні країною, автономії цих груп, пропорційному представництву і наявності права вето у меншості.

Найбільш ефективна, на думку одного з провідних зарубіжних політологів А. Лейпхарта, консоціоціальна модель при врегулюванні конфліктів

у мультиетнічних суспільствах. Її зміст полягає в узгодженні етнічних інтересів шляхом інтеграції етнічних груп у політичну і адміністративну структуру суспільства. У цьому випадку етнічні спільноти наділяються (залежно від своєї чисельності або навіть в рівній пропорції) представництвом і правами, іноді аж до права вето для кожної етнічної групи [Цит за: 294, с. 95].

Особливістю іншої стратегії (стратегії «синкретизму») є розуміння етнічної групи як неполітичної, культурної спільноти. Культура кожної етнічної групи проголошується частиною загальнодержавної культури. Кожна з цих частин вважається однаково важливою, однаково цінується і розвивається, але при цьому етнічним групам не надається ніякої політичної чи етнічної незалежності. Ці спільноти добровільно входять до складу нової синкретичної нації – держави.

Нарешті, ще одне розроблювальне рішення етнічних конфліктів – це стратегія децентралізації, здійснюваної у вигляді федералізму, автономізації або регіоналізму. Хоча цей напрям, в основі якого лежить територіальний розподіл влади в поєднанні з вертикальним поділом повноважень, не гарантує від розгортання етнонаціональних конфліктів, воно розглядається в якості найважливішого засобу їх вирішення. Децентралізація забезпечує крупним компактно проживають етнічним групам певну ступінь самоврядування та політико-символічного самоствердження, а дрібним – реальна участь в управлінні, якого їм важко домогтися на рівні центральної влади. Одночасно вона дає можливість диверсифікувати законодавство і політику в більшості сфер життя у відповідність з конкретними умовами та потребами етнічних і місцевих спільнот. Така стратегія може значною мірою сприяти узгодженню інтересів, інтеграції та притуплення етнічних почуттів. Децентралізація, вказують зарубіжні конфліктологи, буде стимулювати створення нових сфер інтересів, об'єднань і нових зразків самосвідомості, хоча в реальності картина

не виглядає настільки оптимістично: місцева влада , як і центральна, може бути неефективною, корумпованою і псевдодемократичною.

На пострадянському просторі комунікативні передумови мовних конфліктів на соціолінгвістичному рівні обумовлені особливостями багатомовних мовних ситуацій, в першу чергу асиметричним білінгвізмом. А боротьба за ідентичність, в тому числі мовну, зберігає своє значення в процесі побудови нових національних держав.

Для з'ясування потенціалу мовних конфліктів необхідно враховувати не тільки відомі якісні та кількісні параметри мовних ситуацій, а й те, що громадяни думають про мови , на яких говорять в їхній країні , і в цілому про мовну ситуацію . Мова йде про так званих мовних ідеологія [351, с. 170] тобто думках про мову, поширених в тому чи іншому співтоваристві . Стійкі уявлення про мову (мови) , поряд з мовним автоматизмом і неможливістю швидкої зміни мовних навичок, є однією з найважливіших перешкод при спробах регулювання мовних ситуацій.

Слід уточнити, можливе розмежування «суто мовного» та мовно-культурного(більшою мірою світоглядного) «розколу» України, відмінного за своєю суттю, інтенсивністю протистояння, ареалами поширення, чисельністю ворогуючих груп, причинами їх виникнення. Сучасний поділ населення на російськомовних та україномовних не є розколом у повному розумінні цього слова. Він був спричинений, головним чином, асиміляцією

українців. Межі цих спільнот не є компактними. За період незалежності України вони не змінилися і відносно чітко простежуються (за браком детальних мовних карт, лише на рівні порайонної статистики, включаючи анклав в давній українській етнічній території – міста Центральної та Північно-Східної України). Твердження, що межа домінування російської мови проходить по Дніпру [165], лише засвідчує невігластво тих, хто це висловлює, і цілковито не відповідає статистичним даним перепису населення.

В той же час ідеологічний поділ населення України на прихильників проросійського і суто українського шляхів її розвитку (у тому числі й культурного) вже має ознаки конфлікту і логічно впливає з мовного поділу, проте є відмінним від нього. Його причинами стали колонізація земель степової України, а надалі асиміляція, геноциди та демографічні втрати.

Мовно-культурний розкол України збігається з мовним лише при погляді політологів та істориків і лише в макрорегіональному (відповідно до осі «захід – схід») та обласному статистичному розрізах. Та при розгляді районного розрізу можна побачити суттєві відмінності у співвідношенні між спільнотами зазначених поділів: ряд переважно російськомовних міст Центральної та Північної України, зокрема, Київ, Чернігів, Суми, значний відсоток російськомовного населення міст Центральної України (а це кілька мільйонів осіб, що в спілкуванні надають перевагу російській мові), є прихильниками «помаранчевих» політичних сил та ідеології захисту української мови. Одночасно ряд північних районів причорноморських областей, Луганської області, половина районів Харківської та Запорізької областей, сільська Дніпропетровщина, заселені переважно україномовними людьми, висловлюють електоральну підтримку політичним силам, що прагнуть запровадити двомовність. Так, Сватівський район Луганської області, де понад 90% населення складають українці і не було жодної російськомовної школи, на президентських виборах 2004 р. у другому турі віддав понад 80% голосів за поборника офіційної двомовності. На даних виборах відсоток голосів, відданих за україноцентричного кандидата у виключно російськомовних великих містах Донбасу був вищим за аналогічний відсоток у сільських україномовних районах регіону. В той же час мовно-культурний конфлікт територіально цілковито збігається з політичним розколом України, відомим із виборчих кампаній 2002-004 років [25].

Тому автор вважає за доцільне у відношенні України вживати з терміном мовний, і мовно-культурний конфлікт. Даний конфлікт може розгортатися у

внутрішньомовному (на одному чи різних щаблях функціональної парадигми мови) та у міжмовному (міжетномовному) просторі. Хоча у сучасній суспільній свідомості на перший план висувається саме другий різновид, на нашу думку, не без впливу традиційної (споконвічної?) метонімії народ – мова. Проте і міжмовний простір не є гомогенним.

Історія свідчить про те, що боротьба за етнічний мову, за становлення і розвиток її літературного варіанта нерідко була формою боротьби за національну незалежність і руйнування цивілізації і культури; зникнення з лиця Землі народів і держав завжди починається з втрати мови, з відмови від мовної самостійності, з капітуляції перед лінгвістичною експансією. З втратою мови народ перестає усвідомлювати свою самобутність, свою культуру, свою ідентичність, так як збереження етнічної мови є необхідним для збереження тієї чи іншої етнокультури, а, отже, і самого носія мови – етносу.

Базова потреба у збереженні мов і самобутніх культур, особливо мов і культур нечисленних субетнічних груп, підтримується комплексом законів, адже регулювання ж мовних процесів було можливо тільки при створенні відповідної законодавчої бази. Тому з метою підняття престижу етномови, розширення її функцій, збереження її як однієї з найважливіших етнічних ознак і характеристик, а також для досягнення реальної рівноправності мов приймаються відповідні закони. Відстоювання потреби ідентичності для національних меншин іноді ведеться «зверху» і навіть входить в державну політику, особливо останнім часом. Однак найчастіше воно все-таки йде «знизу», від більш-менш опозиційної влади національних рухів. Вони або стежать за підтримкою соціальної ролі своїх мов на оптимальному рівні, або домагаються збільшення цієї ролі. Нерідко на допомогу їм приходять національні опозиційні рухи.

Меншини повинні користуватися так званім правом вето меншин , яке захищає національні громади , дозволяючи їм блокувати будь-які спроби ліквідації або зниження їх автономії. Тільки таке право може надати кожному сегменту комплексні якості політичної захищеності . Воно надає всім суб'єктам федерації здатність самозахисту і ставить права і безпеку кожного з них в такі умови , в яких вони єдино можуть надійно існувати , тобто під їх власну охорону Без цього не може бути систематичного , мирного або ефективної протидії природної тенденції кожного елемента вступати в конфлікт з іншими.

Бельгійська конституційна реформа 1970 р, наприклад , ввела в дію право вето меншин на будь-який законопроект , що зачіпає культурну автономію мовних груп . Кожен закон , за винятком бюджетних і особливих законів , може стати предметом особливої процедури , іменованої «процедура сигналу тривоги». Три чверті членів мовної групи в палаті або в сенаті можуть прийняти резолюцію , що попереджає , що законопроект або пропозицію загрожує завдати серйозної шкоди відносинам між громадами. У цьому випадку законодавча процедура приростає . Кабінет Міністрів , в якому на рівній основі представлені мовні групи , також здійснює свого роду політичний арбітраж .

Кожному сегменту суспільства надається висока ступінь автономії в управлінні своїми внутрішніми справами , особливо з питань освіти , релігії та культури .

У демократіях , заснованих на розмежуванні повноважень, культурна автономія релігійних і мовних груп прийняла такі основні форми:

а) федеральний устрій , при якому мовні кордони збігаються з межами суб'єктів федерації , забезпечуючи тим самим високу ступінь мовної автономії, як , наприклад в Іспанії , Бельгії та Канаді;б) право релігійних або мовних

меншин створювати свої автономні школи , повністю оплачувані з державного бюджету , і керувати ними , як наприклад , у Бельгії та Нідерландах.

Щодо України, то можна представити позицію А. Апселямової, щодо регулювання етновідносин через культурний діалог (на прикладі кримських татар). Так, автор вважає, що культурно-освітні причини, що перешкоджають процесу національно-культурної самоідентифікації етносів, а значить, і справжньому діалогу культур. До таких причин слід віднести недостатність державного фінансування на розвиток культури і на збереження наявних культурних цінностей, включаючи раніше відчужене конфесійне майно; наявність в суспільній свідомості негативних міжетнічних і міжконфесійних стереотипів і забобонів, а також різні загострення міжконфесійних відносин між найвпливовішими в Криму релігійними організаціями: Духовним управлінням мусульман Криму і Кримським єпархіальним управлінням Української православної церкви Московського патріархату. Крім того, поки не знайдено позитивного вирішення такої гострої проблеми толерантної поліетнічної освіти, виховання, зокрема освіти рідною мовою [9, с. 183 - 184].

Якщо говорити в цілому стану міжнаціональних відносин в Україні та можливість зростання напруженості та протистояння, то варто звернутися до соціологічного дослідження, яке було проведене період з 14 по 25 вересня 2012 року (до речі, в період гострих дебатів навколо щойно прийнятого мовного законодавства) компанією « Research & Branding Group» було проведено дослідження громадської думки жителів України щодо нинішнього. Збір інформації проводився методом особистого інтерв'ю в 24-х областях України, АР Крим , містах Київ і Севастополь. Респонденти відбиралися за квотною вибіркою, що репрезентує доросле населення країни за місцем проживання (область) , статтю і віком. Обсяг вибіркової сукупності склав 3114 людей. Очікувана середня помилка вибірки складає + 2 %. Дані у відсотках. Кожен другий житель України – незалежно від своєї національної приналежності – насамперед вважає себе українцем , громадянином України

(49 %), кожен четвертий – ідентифікує себе насамперед зі своїм населеним пунктом (27 %) , кожен десятий вважає себе радянською людиною , громадянином колишнього СРСР (9 %) , а кожен двадцятий житель країни насамперед вважає себе жителем свого регіону, області (5 %) або представником своєї національності (5 %).

Велика частина жителів України на сьогоднішній день оцінює міжнаціональні відносини в нашій країні як в цілому хороші і толерантні (44 %). Третина респондентів вважають міжнаціональні відносини в Україні наскільки хорошими, настільки і поганими (30 %). В цілому напруженими і конфліктними міжнаціональні відносини в Україні вважають 14 % опитаних.

Більшість жителів України вважають не можливими на сьогоднішній день серйозні конфлікти на національному ґрунті в нашій країні (60 %), тоді як протилежної точки зору дотримується 28 % опитаних.

Здебільшого жителів України політика української держави у сфері міжнаціональних відносин оцінюється на сьогоднішній день нейтрально (48%). У цілому позитивні оцінки державної політики у сфері міжнаціональних відносин в два рази перевищують в цілому негативні (25 % проти 13 %) [300].

Вивчаючи природу мовних конфліктів, можливо будувати мовну політику і мовне планування, щоб гарантувати умови розвитку та повноцінного функціонування всіх мов народів багатонаціональної держави відповідно до демократичних норм . Там, де подібних проблем не існує, окремі культурно-лінгвістичні розходження не переростають у серйозний конфлікт.

В останній час дискутувалося питання про ймовірність зникнення мовних проблем та конфліктів у високоцивілізованих країнах. Зокрема, І. Кон стверджував, що мовні проблеми, які періодично виникають в поліетнічних суспільствах, не переростатимуть в серйозні конфлікти та не викликатимуть масового національного руху за умови вирішення глибоких соціально-економічних суперечностей. Аналізуючи мовні проблеми в Канаді, вчений

стверджує, що там мовний бар'єр відображає історичне відставання франкомовної провінції Квебек і глибоко вкорінену економічну, соціальну та культурну нерівність англо– і франко канадців [123, с. 156]. Щоправда, побутує і протилежна точка зору. Зокрема, С. Хантінгтон стверджує, що економічні чинники вторинні. Первинними виступають культурно-мовні відмінності, які посилюють економічний конфлікт, роблять суперечності «політично опуклими» й «емоційно забарвленими» [331, с. 454]. Всі різновиди мовних конфліктів у тих чи інших комбінаціях неминучі в державах з багатонаціональним населенням. Їх не слід боятися, але і залишати без уваги було б для суспільства вкрай небажаним. У лінгвістичних вимогах опозиційних сторін завжди знайдеться принаймні одна або кілька позицій, за якими можна буде прийняти компромісні рішення.

Висновки до розділу 3.

1. В мовній політиці України періоду 1991-2013 рр. намітилися тенденції розвитку. Зокрема, була сформована освітня база, спрямована на реалізації державної мови. Була розширена галузь початкової, середньої та вищої школи з українською мовою навчання. Не зважаючи на скорочення кількості навчальних закладів протягом останніх років, що було зумовлено демографічною ситуацією в Україні, сегмент україномовних шкіл було розширено. Були відкриті україномовні школи в регіонах, де раніше викладання державною мовою було відсутнє.

2. Розширився сегмент шкіл з викладанням мовами національних меншин. Так, на сьогоднішній день в Україні набули свого розвитку школи з кримськотатарською, молдовською, польською, болгарською, румунською, угорською, вірменською, єврейською, німецькою, словенською, новогрецькою, білоруською мовою навчання. Даний процес здійснюється на базі середніх шкіл, вищих закладів освіти, а також недільних шкіл і гуртків по вивченню мов. Велике значення в цьому питанні відіграють громадські організації національних меншин, яких в Україні налічується більше 800.

3. Не до кінця вирішеними залишились питання забезпечення галузі освіти кваліфікованими кадрами, системи проходження їхнього стажування з мовних питань, а також спостерігається нестача підручників для належного вивчення української мови та мов національних меншин. Проблеми реалізації мовної політики залишились в сфері теле– і радіомовлення, науковому сегменті, бібліотечній справі, а також галузі культури. Все це потребує створення додаткових програм і забезпечення належного регулювання з боку держави щодо реалізації мовної політики.

4. Важливість захисту мов у державі, попередження, управління конфліктами(у випадку, коли вони уже виникли) рівно ж, як і захисту інформаційного простору, національно-культурної, етнічної ідентичності народів, що ослаблені, стали (чи прагнуть стати) на шлях відродження своєї духовності і державності, є питанням уже на рівні національної безпеки. У цьому зв'язку надзвичайно важливо зберегти розмаїття світу, недопустити зодноріднення та інгібування мов, культур, звичаїв і традицій, що відроджуються.

Ці з проблемні питання залишаються на регіональному рівні. Наскільки вирішені вони в Південних областях (зокрема, в обласних центрах) спробуємо розібратись в наступному розділі.

РОЗДІЛ 4

РЕАЛІЗАЦІЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

4.1. Проблема «мовних суверенітетів» на півдні України як відображення загальної тенденції актуальності питань двомовності в державі

Аналізуючи сучасну мовну ситуацію в Україні, необхідно зупинитися на проблемі двомовності, без якої важко репрезентувати політичну картину в цілому. Справа в тому, що мова через свою суспільну та індивідуальну функцію є продовженням ментально-емоційного світу її носіїв, відображенням їхнього глибинного світогляду, їх життєвого укладу, їх способу мислення і, певною мірою, дії. Синтезуючи вищенаведені тези, можна стверджувати, що мова є продовженням, відображенням і способом вияву національної ідеології її носіїв [343, с. 110-124.].

Саме це предметно відображено у роботі, що дає змогу констатувати, що за проблемами мовного питання, за змістом боротьби мов за домінування в певному суспільстві насправді стоїть більш глибока, масштабна і сутнісна проблема – боротьба за домінування й остаточну перемогу відповідних типів ментальності, відповідних світоглядів та ідеологій. Ця боротьба відбувається всередині самої країни і представлена в нашій державі, в першу чергу, боротьбою двох мов – російської та української.

Досить яскраво це протистояння проявляється на регіональному рівні і, зокрема, у Південному регіоні України: Миколаївська, Одеська, Херсонська, Запорізька області. Це пов'язано з кількома чинниками.

По-перше, етнодемографічна ситуація в Південному регіоні відрізняється строкатістю населення. З усього населення Півдня (7 млн. 263 тис. чоловік) на українців припадає 4 млн. 681 тис. чоловік, або 64,45 %. Частка росіян складає 1 млн. 890 тис. чоловік, або 26,02 %. Попри таке переважання українського населення рівень його національної свідомості досить низький, тож до

проблеми збереження власної етнічної ідентичності воно здебільшого ставиться байдуже. Саме багатоетнічність регіону визначає тут уповільнений розвиток етнічного відродження серед українців [287].

По-друге, сучасна етнополітична палітра Півдня України вирізняється особливостями історичного розвитку регіону. Росіяни тут складають трохи більше чверті (26,02 %). Разом із тим, оскільки їх поява в цьому регіоні пов'язана з воєнними діями Росії проти Туреччини й Кримського ханства в XVIII ст., психологічно вони вважають себе спадкоємцями і продовжувачами справи, розпочатої російською зброєю. І хоча заслуга в господарській колонізації Півдня належить у першу чергу українцям, які завжди складали тут більшість, російське населення, з політичного погляду, мало кращі умови для збереження своєї ідентичності й для розповсюдження своїх культурних моделей. Крім того, раніше вони як представники панівної нації вони мали кращі умови для того, щоб прилучати до російської культури різні невеликі етнічні групи регіону. Після століть поневірянь ці групи, звісно, більше схилилися до тієї культури, яка асоціювалася з військовою могутністю, що могло захистити їх. Тому вибір між українською і російською культурами вони робили на користь останньої [61, с. 132-138].

По-третє, значну роль у формуванні етнополітичної атмосфери регіону зіграв нав'язаний українцям політичний російський міф про те, що південні землі в давнину не входили до етнографічної території запорізької Січі, а тому і сама українська мова для цього регіону є не автохтонною, нав'язаною [3, с. 59].

У зв'язку з цим виникає прагнення населення південного регіону нехтувати державною мовою, віддаючи перевагу саме російській, яка є мовою національної меншини, яка має переважну більшість в цій частині Українських земель.

По-четверте, особливістю південного регіону України є той факт, що обласні центри тут переважно російськомовні, а райони – майже повністю україномовні [3, с. 60].

За сучасного адміністративного устрою спостерігається диктат обласного міста, зокрема і мовний. Отже, приїжджаючи із районів, люди змушені переходити на російську мову, звертаючись до органів регіональної влади, в той час, як, відповідно до чинного законодавства, саме представники влади мають бути взірцем впровадження державної мови. Цей аспект призводить до психологічного сприйняття саме російської мови більш престижною, що заважає формуванню мовної культури в напрямку розвитку української мови.

По-п'яте, існує проблема визнання доцільності російської чи української мови, обумовлена вищезазначеними чинниками. Так, за даними опитування Українського національного інформаційного агентства на питання «Як Ви вважаєте, якою має бути державна політика щодо російської мови в Україні?», 56 % жителів Південного регіону зазначили, що російській мові варто надати статус другої державної (чи офіційної) на рівні української [35]. На питання «Якою, на Вашу думку, повинна бути державна політика стосовно викладання російської мови в україномовних школах?» 66 % жителів Південного регіону відповіли, що «російська мова має викладатися у тому ж обсязі, що і українська» [70].

Ці факти є свідченням того, що жителі Південного регіону ставлять на один рівень державну мову і мову переважної за чисельністю національної меншини, що з одного боку, применшує права інших національних меншин (а це не допустимо відповідно до чинного законодавства). З іншого боку, – нівелюються інтереси самої державної мови, яка має поступитися (чи зайняти один щабель) російській мові, що на сьогоднішній день і без офіційного затвердження не зазнає утисків з боку держави.

Така ситуація потребує державного регулювання у галузі мовної політики. Натомість, за відсутності в державі органу виконавчої влади з питань мовної політики втрачено контроль та не здійснюється координація дій центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо реалізації заходів державних програм розвитку української мови та інших національних мов [70].

Окреслений стан справ у галузі мовної політики призвів до проголошення цілого ряду мовних суверенітетів на місцевому рівні у Південному регіоні в 2006 році. Місцеві ради посилались на положення Європейської Хартії регіональних мов або мов національних меншин, при цьому не звертаючи увагу на те, що порушували статті 10 та 92 Конституції України, про що неодноразово заявило Міністерство Юстиції та Прокуратура України [70].

Зокрема, в урядових рішеннях наводиться ухвала Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року, за якою українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування [274].

Щоправда, у судових вироках зазначалося й те, що поряд з державною мовою при здійсненні повноважень органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України. Щодо посилання прихильників регіонального статусу на Європейську хартію регіональних мов або мов національних меншин, Міністерство Юстиції України зауважує, що об'єктом Хартії є захист мов, котрим загрожує зникнення, а не мовні права національних меншин [171].

Нечітке розуміння Європейської Хартії регіональних мов та мов національних меншин спричинено тим, що ратифікація Україною цього документа 15 травня 2003 року, об'єктивно спричинила виникнення в Україні низки гострих проблем юридичного, політичного та економічного характеру через недостатньо узгоджений офіційний переклад тексту документа українською мовою. Цілком очевидним є те, про що вже зазначалось в дисертації, що російська мова жодним чином не потрапляє під визначення регіональної або міноритарної мови.

Цікавими з цього приводу є думки колишнього керівника головної служби правової політики Секретаріату Президента України М. Полудьонного

який 19 травня 2006 року зазначив, що «Такі рішення і дії є достатньо загрозливими, з погляду розвитку сепаратизму». За його словами, «рішення, які були прийняті радами, по суті є політичними, а не правовими». М. Полудьонний повідомив, що прокуратури вже відреагували належним чином і внесли протести на рішення обласних та міських рад. «Якщо ці протести не будуть задоволені, то буде відповідне звернення до суду», – пообіцяв він. М. Полудьонний зазначив, що депутати, які не голосували за відповідне рішення, а також звичайні громадяни, у порядку адміністративного судочинства можуть оскаржити акти облрад і ті будуть в суді доводити свою правоту [347].

У свою чергу радник Президента України, керівник головної служби гуманітарної політики Секретаріату М. Лубківський переконаний, що захист необхідний саме українській мові, оскільки російська в південних регіонах і так широко вживається. Щоб поліпшити мовну ситуацію в Україні, відзначив М.Лубківський, необхідно активізувати роботу у сфері державної мовної політики, створити повноцінний структурний підрозділ із питань мови в Міністерстві культури і туризму, досконально вивчити ситуацію, розробити і внести на розгляд Верховної Ради України зміни до закону про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов і меншин [347].

Не зважаючи на вищезазначені зауваження обласні та місцеві ради продовжують ухвалювати рішення про визнання регіонального статусу російської мови. Так, на першій сесії Миколаївської міськради 2006 року за ініціативою фракції виборчого Блоку Наталії Вітренко «Народна опозиція» було підняте питання про надання російській мові статусу регіональної, яке було підтримано більшістю голосів. На це рішення вплинуло і дослідження тимчасової комісії, згідно з яким, враховуючи накази виборців і стан російської мови в Україні і, зокрема, в Миколаєві.

Комісія була представлена всіма політичними фракціями, незалежно від свого відношення до стану російської мови в Миколаєві. У неї були включені вісім депутатів від п'яти партійних фракцій. Це – Г. Романовській, Н. Колечко,

В. Новожилов від Партії регіонів, І. Колесник від Блоку Наталії Вітренко «Народна опозиція», А. Трифонов – від КПУ, В. Євдокимов – від Громадського блоку «Миколаїв за Володимира Чайку», А. Блащук – від Партії Зелених України. Через причину негативного відношення до питання про статус російської мови в місті в роботі комісії відмовилася взяти участь тодішні представники фракції Блоку Юлії Тимошенко.

Що ж до роботи комісії, то, займаючись вивченням історичного і демографічного аспектів розбудови Миколаєва і його общини, вона зробила висновок: створення нашого міста зумовило російськомовність нашого міста і регіону. На своєрідність розвитку культури, соціально-економічної сфери життя миколаївської общини мали вплив греки, болгари, євреї, молдавани, німці і ін., які з часом прибули до міста у пошуках роботи. Таким чином, російська мова стала в Миколаєві ще і мовою міжнаціонального спілкування. Промисловий розвиток міста, закритість Миколаєва, обумовлена оборонною спрямованістю підприємств, укріпила перевагу російськомовних жителів [348].

26 травня 2006 р. за проект рішення проголосували депутати Г. Романовський, В. Новожилов, Н. Колечко, А. Трифонов і Г. Ярошенко. Депутат від Громадського блоку «Миколаїв за Володимира Чайку» В. Євдокимов був проти, а депутат від Партії Зелених України А. Блащук, на жаль, не був присутній ні на одному засіданні комісії і його думка із цього приводу не відома. Але те, що на другому пленарному засіданні більшістю голосів депутати відхилили протест міської прокуратури відносно створення тимчасової комісії щодо надання регіонального статусу російській мові, підтверджує складність і актуальність даного питання [348].

Правову оцінку ініціативам депутатів дав в інтерв'ю журналістам тодішній перший заступник прокурора Миколаївської області С. Поліщук, який зауважив, що «Прокуратура області уважно вивчила рішення міськради «Про надання російській мові статусу регіонального на території Миколаївської області» на предмет відповідності чинному законодавству.

Даний акт суперечить вимогам Конституції і законів України. Його необхідно відмінити. Тому прокуратура внесла позов до господарського суду області у порядку адміністративного судочинства про визнання рішення миколаївських депутатів незаконним. Відповідно, і про його відміну» [348].

Пояснюючи це рішення, С. Поліщук зазначив, що порядок застосування мов гарантується Конституцією України і визначається виключно законами України. Стаття 10 Конституції визначає державною мовою в Україні саме українську, а не будь-яку іншу. Разом з тим гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України. Згідно з рішенням Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р., яке пояснює положення статті 10 Конституції, українська мова є обов'язковою при здійсненні повноважень органами державної влади і місцевого самоврядування. Разом з цим місцеві органи влади можуть використовувати російську і інші мови національних меншин. Застосування і вивчення мов національних меншин в учбових закладах різних форм і типів гарантується згідно п. 5 статті 53 Конституції. Обласні, районні та міські ради є органами місцевого самоврядування і представляють загальні інтереси територіальних громад в межах повноважень, визначених Конституцією України і іншими законами. Обласна рада вийшла за ці межі – згідно статті 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», вона не наділена компетенцією вирішувати питання мовної політики. Юридично в Україні всі мови захищені. Стаття 5 Закону України «Про мови в Українській РСР» гарантує право громадян користуватися будь-якою мовою, а стаття 8 передбачає відповідальність за «мовну» дискримінацію в будь-яких проявах. Крім того, стаття 8 Закону «Про національні меншини в Україні» свідчить, що якщо національна меншина на певній території складає більшість населення, в роботі державних органів, суспільних об'єднань і т. д., може використовуватися мова цієї національної меншини разом з державною українською. Проте жоден закон України не наділяє обласну, міську чи

районну раду компетенцією встановлювати регіональну мову або визначати статус мов.

Рішення про надання російській мові статусу регіональної викликало занепокоєння і серед громадян міста. Так, більше п'ятидесяти педагогів Миколаєва підписали звернення до депутатів, в якому йшлося про те, що російська мова не потребує захисту в «російськомовному місті», натомість саме державна мова знаходиться в стані занепаду.

22 червня 2006 р. російська мова стала регіональною в Запорізькій області. За це рішення проголосували 65 депутатів запорізької міської ради з 88 присутніх [140]. Прокурор міста в свою чергу подав в міськраду протест про надання російській мові статусу регіональної на території Запоріжжя. 7 липня Запорізька міськрада відхилила протест облпрокуратури, а 28 липня протест прокурора міста О.Скиданова на рішення міськради про надання російській мові статусу регіональної [27].

1 листопада 2006 р. Суд Орджонікідзевського району Запоріжжя скасував рішення Запорізької міської ради від 5 липня про надання російській мові статусу регіональної на території Запоріжжя. Про це повідомив суддя Орджонікідзевського суду А. Воробйов [27]. Таким чином суд задовольнив адміністративний позов міської прокуратури, яка вважає, що міськрада не має повноважень приймати рішення про статус мови.

Представники міськради повідомили, що вони мають намір оскаржити рішення суду в Апеляційному суді Запорізької області.

20 лютого 2007 р. Апеляційний суд Запорізької області залишив без змін рішення суду Орджонікідзевського району щодо надання статусу регіональної російській мові на території області. Про це повідомив прокурор Запорізької області В. Кулаков заявив так: «Рішення Запорізької облради про статус російської мови визнано незаконним і скасовано». За його словами, касаційна скарга на це рішення Апеляційного суду облрадою не подавалася [8].

Не змогла надати російській мові статусу регіональної і Херсонська обласна рада. Хоча, на наданні статусу регіонального російській мові в Херсонській облраді наполягали депутати з фракцій Партії регіонів, КПУ і блоку Н. Вітренко.

5 липня 2006 р. за прийняття такого рішення проголосувало 46 депутатів, проти – 25. Активісти Народного Руху на чолі з головою О.Ткаленком блокували рішення, пікетуючи сесію облради.

Також з приводу ухвали цього рішення Херсонський осередок Спілки української молоді розповсюдив серед херсонців заяву на захист української мови та недопущення впровадження рішення облради в життя. Рішення було опротестовано прокуратурою області. Адміністративний суд Суворовського району Херсону визнав рішення Херсонської обласної ради щодо надання російській мові статусу регіональної – протизаконним і недійсним [134].

Посилаючись на статтю 4 Закону України «Про мови в УРСР», 7 липня 2006 р. російська мова була визнана мовою міжнаціонального спілкування в регіоні Одеською облрадою, фактично затверджуючи статус російської мови на рівні державної. 6 квітня 2007 р. Одеська міська рада на своїй сесії надала російській мові статусу другої державної мови на території міста. Як пояснив секретар міськради О. Прокопенко, фракції «Наша Одеса», Партії регіонів, Соцпартії та інші взяли за основу Європейську хартію. За легалізацію російської мови проголосували 82 депутати, проти – 6. Тодішній мер Одеси, член «Нашої України» Е. Гурвіц сказав, що хотів би зберегти атмосферу міжнаціонального миру в Одесі [16].

Автори проекту навмисно відійшли від формулювання «регіональна мова» і стверджують, що виробили документ, який не викличе судових позовів або протестів прокурора. Як приклад використано аналогічне рішення, прийняте 5 липня 2005 р. на сесії Одеської обласної ради. Парламентська Асамблея Ради Європи визнала цю постанову зразком у сфері мовної політики. Навіть опозиційні депутати відзначили, що не «можна в Одесі говорити, що пригноблюється російська мова, оскільки фактично існує

двомовність». Напередодні сесії в місті пройшла двотижнева акція «Я говорю російською», ініціатором якої виступила організація «Єдина Вітчизна». Було зібрано майже 200 тисяч підписів за двомовність.

Подібні акції та законодавчі ініціативи проходили і в ряді східних та центральних областей України, що може стати предметом окремого дослідження. Втім, по кожному з прийнятих рішень мовних суверенітетів були подані судові заяви, судові рішення по яких визнали такі дії неправомірними.

Проблема «мовних суверенітетів» привернула увагу не лише громадськості України. Так, зокрема, професор політології Оттавського університету Домінік Арел висловив занепокоєння щодо офіційної позиції української влади щодо надання російській мові статусу регіональної. Він підкреслив, що це питання має розглядати суд, а не Міністерство юстиції. В той же час канадський політолог зауважив, що згідно з європейською практикою, якщо принаймні 20 % населення регіону говорить мовою, яка відмінна від державної, то їм забезпечуються мовні права, тобто можливість користуватися цією мовою у державних установах, школах тощо [139].

Крім того, відомий канадський політолог зазначив, що українська влада непрямо стверджує, що такі права повинні забезпечуватися лише у випадку, якщо у регіоні проживають більше половини громадян іншої національності. Тобто, визначальним фактором є не вживаність мови, а національність громадян. Але ж ми знаємо, що більшість у Південній Україні складають українці, але вони говорять російською. І в результаті влада говорить, що вони взагалі не мають жодних мовних прав [139].

Компроміси, на думку Д. Арела, повинні досягатися на місцевому рівні, а не на загальнодержавному. В той же час має бути створена правова основа, яка б забезпечувала використання української мови у цих регіонах разом із певними правовими гарантіями щодо використання російської мови”, - зазначив він [349].

Отже, вищезазначені події є свідченням того, що часто мовна політика в регіонах України зводиться до протистояння української і російської мов, а не

на заходах підтримки державної мови та мов національних меншин. Апелюючи до положень Європейської Хартії національних мов та мов меншин, посадовці та депутати не беруть до уваги першорядність Конституції України та інших законів України. Крім того, поза увагою лишається той факт, що захисту потребують вимираючі, зникаючі мови, а російська є мовою спілкування більшості населення області (принаймні обласного центру), тому захисту потребує саме державна – українська мова разом із мовами національних меншин.

Схожа тенденція простежується напередодні виборчих кампаній, коли політичні сили мають намір привернути до себе увагу (а це потім гарантує і голоси) більшості електорату.

Грунтовно досліджуючи це питання, В. Хмелько зробив спостереження, що вперше поляризація країни виявилася у другому турі президентських виборів 1994 року. Тоді Україна поділилася на дві частини саме за мовним вибором на що і була зроблена ставка) – переважно західну, де в кожній з дванадцяти суміжних областей, включно з Києвом, більшість голосів у другому турі виборів отримав Леонід Кравчук (який підкреслював в своїй програмі важливість розвитку саме української мови як державної), та східну, де в кожній з інших дванадцяти суміжних областей і в Криму більшість голосів отримав Леонід Кучма (який за основу своєї мовної політики взяв не лише державну мову, а й мову національних меншин, і в першу чергу, російську) [333].

Вже після виборів 94-го року постало запитання: чим же так відрізняється склад мешканців двох частин України, що їхні електоральні преференції набувають протилежних співвідношень?

Аналіз даних опитувань, які провів у 1994 році КМІС (Київський міжнародний інститут соціології) показав, що в обох частинах України ставлення до політичних свобод і до правової рівності членів суспільства були фактично однаковими, а до особливостей ринкової економіки, до приватної власності та розвитку приватного підприємництва були або дуже подібними,

або відрізнялися значно менше, ніж розподіли голосів за різних кандидатів. Значно відрізнялися лише деякі національно-політичні орієнтації — ставлення до членства України в СНД, до відносин між Україною і Росією і до статусу в Україні російської мови.

Так, у західній частині України більше було бажаючих виключити російську мову з офіційного спілкування, ніж зробити її другою державною (29 відсотків проти 26), а у східній частині це співвідношення було протилежним (3 відсотки проти 61). Протилежними на заході і сході були і співвідношення бажаючих мати з Росією закриті кордони (з візами і митницями) та бажаючих об'єднання України з Росією в одну державу (29 відсотків проти 15 та 3 відсотки проти 47, відповідно). А особливо вражаючими були надзвичайно однозначні показники зв'язку між відсотком голосів, поданих у 26 регіонах (у всіх областях, Криму і Києві) за певного кандидата, і відсотком виборців, які висловлювались за об'єднання України і Росії та за надання російській мові статусу державної або місцевої офіційної. Чим більше в регіоні було прихильників об'єднання з Росією та надання російській мові певного статусу, тим більше голосів було за Л. Кучму, і відповідно, тим менше за Л. Кравчука [335].

З'ясувалося, що розподіл голосів між Л. Кравчуком і Л. Кучмою в регіонах найбільше залежав від частки в них, відповідно, україномовних і російськомовних виборців.

Оскільки при цьому регіони значно менше відрізнялися за своїми етнічним складом, ніж за мовним, стало очевидним політичне значення лінгво-етнічної гетерогенності значної частини наших громадян, а саме – розбіжності їхньої етнічної самоідентифікації (що виявляється у відповідях на запитання про національну належність) і тої мови, яка ними в основному використовується у спілкуванні. В Україні ця гетерогенність найчастіше виявляється у використанні російської мови людьми, які за національністю називають себе українцями. Частка таких російськомовних українців за даними досліджень КМІС з 1991 р. (опитано більше 340 тисяч респондентів)

поки що мало змінюється, коливаючись на декілька відсотків. У 1994 р. російськомовні українці склали близько 33 відсотків виборців, і за своєю чисельністю поступалися лише україномовним українцям, які склали близько 41 відсотка виборців [294, с. 96].

Подібна ситуація склалась і під час виборів президента 2004 року.

Так, чим більше в регіонах прихильників надання російській мові статусу другої державної, тим більше голосів у 2004 році отримав В. Янукович, а у 2006 р. – «біло-сині». А чим більше в регіонах прихильників надання російській мові статусу місцевої офіційної та усунення російської мови з офіційного спілкування взагалі, тим більше голосів у 2004 р. отримав В. Ющенко, а у 2006 р. – «помаранчеві». Подібними, лише незначно слабкішими, виявилися і залежності результатів голосування від співвідношення в регіонах тих, хто за ближчі відносини з Росією, і тих, хто – із Заходом [333].

В цілому проведений аналіз показав, що у кінцевому підсумку відсотки голосів, отримані і В. Ющенком, і В. Януковичем, найтісніше пов'язані з параметрами саме російсько-української двовимірності етнічного складу виборців, і найбільше – з часткою в їхньому складі моноетнічних українців та біетнічних російсько-українців [320, с. 187].

Це твердження підтвердило і дослідження ЛІГиБізнесІнформ, проведене 29 вересня 2004 р. Згідно з опитуванням, понад 80 % респондентів важливою є думка кандидата з мовного питання. Для 51,4 % респондентів важливо, щоб в програмі кандидата на пост Президента України підкреслювалося, що державною в Україні може бути тільки українська мова. 26,1 % хотіли б, щоб в програмі кандидата містилася теза про надання російській мові статусу другого державного, а 4,3% респондентів – за те, щоб кандидат відстоював необхідність зробити державними декілька мов. Для 18,2% респондентів краще було б, якби не акцентувалася увага на мовному питанні, тобто щоб в програмі кандидата про це нічого не говорилося. У програмах кандидатів на посаду Президента 2004 р. О. Мороза, А. Кинаха, В. Волги, Ю. Збітнева,

Д. Корчинського, О. Омельченка, В. Кривобокова, М. Грабара мовне питання не було чітко представлене [186].

О. Ржавській це питання в своїй Програмі також не зазначив, проте висловив таку думку, що «Україна як держава не повинна спеціально когось виселяти або створювати умови для утворення нових національних меншин. Певна підтримка для збереження етнічної індивідуальності повинна бути присутня, оскільки це дань всесвітній культурі і історії. Але у жодному випадку не можна законодавчо встановлювати присутність або відсутність якоїсь обов'язкової квоти у владі для цих меншин» [276].

Статус другої державної (а в окремих трактуваннях – офіційної) мови був передбачений в програмах Л. Черновецького, Н. Вітренко, О. Базилюка та І. Душина, П. Симоненка. Важливість знання саме двох мов – російської і української – підкреслив О. Яковенко. Більш стриману позицію зайняли Р.Козак та Б.Бойко, зазначивши важливість консолідації української нації саме на ґрунті української мови, а А. Чорновіл, С. Комісаренко, В. Нечипорук додали до такої позиції ще й тезис про важливість збереження культури націй та мови національних меншин [333].

В Президентській програмі В. Януковича зазначалася необхідність послідовного утвердження державного статусу української мови та забезпечення вільного розвитку російської мови, піднесення мов етносів та самобутніх національних культур» [200].

В той же час колишній Президент України В. Ющенко наголосив на сприянні єдності народу України, однак, під час інтерв'ю телепрограмі «Темник» на телеканалі «Ера» 21 жовтня сказав: «На мій погляд, принизливо, що мовне питання в Україні завжди виникає за три тижні до виборів. Тому доволі інертно коментую цю проблему, аби не зачепити почуття людей, які чекають: прийде чесна влада і розв'яже їхні проблеми» [199].

Втім, як показала практика виборчого процесу 2004 р. саме мовний чинник став для багатьох громадян основним критерієм, за яким вони обрали «свого» кандидата.

На парламентських виборах 2006 року залежність відсотків голосів, отриманих у регіонах «помаранчевими» та «біло-синіми» партіями і блоками, від параметрів регіональних етнічних структур виявилися практично такими самими, як у В. Ющенко і В. Януковича у 2004 році. Відсоток голосів, отриманих у регіонах «помаранчевими», статистично значуще залежав позитивно і дуже сильно лише від відсотка в регіоні моноетнічних українців та негативно і набагато слабкіше — від відсотка там русько-українців. А відсоток голосів отриманих у регіонах «біло-синіми» залежав позитивно і сильніше від відсотка там русько-українців, і відносно слабкіше – від відсотка моноетнічних руських [2].

Наведені результати звичайно не означають, що розподіл голосів в регіонах залежав безпосередньо і лише від параметрів двовимірного етнічного складу виборців. Але отримані результати переконливо свідчать про те, що під час як президентських виборів 2004 року, так і парламентських виборів 2006 року розподіл голосів у регіонах від інших чинників залежав набагато менше.

Говорячи про парламентські вибори 2006 року хотілося б зазначити ще, що розгляд питань мовної політики, зокрема 1) захист інтересів української мови та мов національних меншин був передбачений у Програмах Українського Народного Блоку Костенка і Плюща та Всеукраїнської партії Народної Довіри; 2) захист лише української мови – Всеукраїнського об'єднання «Свобода», Української Консервативної партії, Блоку «Патріоти України», Соціально-Християнської Партії; 3) захист російської мови – Виборчого блоку «Держава – Трудовий Союз», Опозиційного блоку Не ТАК!; 4) захист мов усіх етносів, які мешкають в Україні – Всеукраїнської партії народної довіри та Виборчого блоку Б. Олійника та М. Сироти. Партія «Віче» визначила важливість вивчення української, російської та англійської мов. В передвиборчих програмах інших партій та блоків питання мовної політики не розглядались [132, с. 215-219].

Актуальним питання мовної політики залишилось і під час дострокових виборів до Верховної Ради 2007 року. Під час позачергових виборів до

Верховної Ради України у 2007 року мовні питання та етнополітика була предметом політичної риторики для БЮТ. У програмних засадах партії «Батьківщина» наголошувалося, що необхідно «домагатися відродження і розвитку національної культури і мови, культури і мови національних меншин, які повинні стати головним чинником консолідації громадян України» [299].

У сфері мовної політики Комуністична партія України обстоювала необхідність надання російській мові статусу «офіційної чи державної». У виборчій програмі до дострокових виборів до Верховної Ради 2007 року під назвою «За народовладдя! Геть диктатуру» зазначається, що Компартією будуть забезпечені соціально-економічні та мовно-культурні потреби людей усіх національностей, що проживають в Україні, а нова редакція Конституції, запропонована комуністами, надасть російській мові статус другої державної при реальному забезпеченні державного статусу української мови [230].

Соціалістична партія України намагалася обходити питання мовної політики, обмежуючись загальними фразами про необхідність «подолання морально-духовної кризи в суспільстві – однієї з причин занепаду України». У виборчій програмі СПУ зразка 2006 року, що мала назву «Збудуємо Європу в Україні», питання мовної політики опинилося на останньому, 21-му місці: «Внесений соціалістами закон про мови, який передбачає можливість кожному вільно користуватися рідною мовою, буде реалізований на практиці». У подальшому члени СПУ вказували, що варіант мовної політики, запропонований О. Морозом, є реальним шляхом усунення проблеми «розколу» [198].

У розділі «Єдність та багатоманітність» виборчої програми Партії регіонів на дострокових виборах 2007 року під назвою «Стабільність та добробут» наведено положення, фактично тотожні передвиборчим гаслам 2006 року: «Ми – різні: на Півночі та Півдні, Заході та Сході, але ми – громадяни єдиної країни. У цьому – запорука нашої сили і процвітання». Стосовно мовної політики вказується, що партія виступає «за надання російській мові статусу державної мови». Тут же вказано на умову та механізм досягнення цієї

мети: «Для цього необхідна стійка більшість у Верховній Раді. Ми – послідовні прихильники гасла: «Дві мови – один народ!» [197].

У виборчій програмі блоку політичних партій «Наша Україна» «Народна самооборона» під назвою «Для людей – а не політиків!» виокремлювалось важливе прагнення «Об'єднати націю через духовне відродження. Українські традиції і духовні цінності зцементують країну». Пункт 6 цієї програми обстоює захист «нашої ідентичності – української мови та культури», формування єдиного інформаційного простору країни. Водночас тут ідеться й про забезпечення розвитку мов і культур усіх меншин, що проживають в Україні [231].

Вибори Президента України 2009 (2010) року відійшли від моделі впливу на електорат засобами мовної політики, і проблема протистояння російської та української мов вже так чітко не зачіпалась в гаслах. Втім сама тенденція розподілу виборців на дві частини (кожна з яких підтримувала різну національну ідею) залишилася.

В цілому, можна зазначити, що мовна політика досить часто стає засобом політичних дебатів і суперечок. Найчастіше це питання актуалізується напередодні виборів і зазвичай привертає увагу до протистояння української та російської мови. Це дозволяє політикам «розколювати» Україну на регіони через те, що різні регіони мають протилежне співвідношення моноетнічних українців, з одного боку, та біетнічних русько-українців і моноетнічних руських, – з іншого. Такий політичний хід дає можливість впливати на електорат. На жаль, саме мовне питання в цьому випадку стає лише засобом політичного маніпулювання.

Для того, щоб мовне питання не виступало інструментом політиків на шляху до перемоги, а також не викликало протистояння між регіонами і областями України, не створювало підґрунтя для етнічних конфліктів, варто в першу чергу узгодити всі норми чинного законодавства, які б не містили положень статей закону, які можуть замінювати одна одну, при призводячи до суперечностей. Крім того, варто звернути увагу на заходи мовної політики, які

б виокремлювали державну мову і мови національних меншин, не виділяючи окремого статусу офіційної мови. Оскільки саме це поняття часто призводить до етнічних мовних непорозумінь.

Підсумовуючи даний підрозділ, можна зробити наступні висновки:

1. Сучасна мовна ситуація в Україні часто ототожнюється з протистоянням двох мов – української і російської, хоча чинним законодавством передбачено поняття державної мови та мов національних меншин. Однак, зважаючи на той факт, що найбільшою меншиною в державі є росіяни, то і проблема концентрується навколо їхніх мовних інтересів. Особливо ця тенденція простежується в південному регіоні, що обумовлено етнодемографічною ситуацією, особливостями історичного розвитку, соціально-психологічною складовою думок населення.

2. Процеси мовної політики потребують державного регулювання, як з боку держави в цілому, так і на регіональному рівні. Існує необхідність розробки обласних програм розвитку державної мови та мов національних меншин, в яких би заходи мовної політики розглядалися б не лише як захист інтересів російськомовного суспільства, а й інших національних меншин, формували б почуття національної гідності та необхідність розвитку державної (української) мови.

Питання мовної політики набувають особливої актуальності в період виборчих кампаній, коли необхідно залучити на свій бік виборців. Оскільки електорат в Україні переважно україномовний та російськомовний, то саме ці мови стають інструментом політичних перегонів. В результаті з'являється проблема двомовності, яка не вирішується, а постійно набуває нових масштабів. Щоб скоординувати цей процес, необхідно узгодити чинне законодавство, яке б чітко визначило функціональне значення державної мови та мов національних меншин.

4.2. *Захист мовних інтересів національних меншин на півдні України.*

Відповідно до Конституції України, Європейської Хартії мов національних меншин та інших чинних загальнодержавних і міжнародних нормативно-законодавчих актів мовна політика має бути спрямована на захист мов усіх національностей, що мешкають на території країни. Проаналізуємо ситуацію, що склалася у цьому плані на півдні України.

Звернемось до статистичних даних останнього Всеукраїнського перепису в Україні, які наочно представлені у додатках 2-5. Як видно з таблиць, в південних областях України проживає близько 130 національних народностей. Так, зокрема, в Запорізькій області переважну більшість становлять українці (1364,1 тис. осіб, або 70,8 % від загальної кількості населення), росіян налічується 476,7 тис. (24,7 %), болгар – 27,8 тис. (1,4 %), білорусів – 12,7 тис. (0,7 %), вірмен – 6,4 тис. (0,3 %), євреїв – 4,4 тис. (0,2 %); в Миколаївській області українці становлять 81,9 %, росіяни – 14,1 %, молдавани – 1 %, білоруси – 0,7 %, болгары – 0,4 %, євреї – 0,3 %, вірмени – 0,3 %, корейці – 0,1 %, азербайджанці – 0,1 %, роми (цигани) – 0,1 %, поляки – 0,1 %, татари – 0,1 %, німці – 0,1 %, інші (чехи, дагестанці, грузини, греки, курди, месхетинські турки тощо) – менше за 0,1 %; в Одеській області українців – 62,8 %, росіян – 20,7 %, болгар – 6,1 %, молдован – 5,0 %, гагаузів – 1,1 %, євреїв – 0,5 %, білорусів – 0,5 %, вірмен – 0,3 %, циган – 0,2 %; в Херсонській області росіян – 165,2 тис. осіб, білорусів – 8,2 тис. осіб. Крім того, четверте місце займають татари – 5,4 тис. осіб, вірмени – 4,5 тис. осіб, молдовани – 4,2 тис. осіб, турки – 3,7 тис. осіб, цигани – 1,8 тис. осіб, євреї – 1,7 тис. осіб, поляки – 1,6 тис. осіб, німці – 1,4 тис. осіб.

Тобто, населення півдня України багатонаціональне, що зумовлює необхідність формування та розвитку мовної політики не лише щодо реалізації державної мови, а й мов національних меншин, що мешкають на території країни.

Як вже зазначалось, на захист інтересів полінаціонального населення України в 2001 р. створено об'єднання громадських організацій – Конгрес національних громад України. В кожній області також існують культурно-національні об'єднання, які разом із іншими питаннями вирішують проблеми щодо захисту мовних інтересів національних меншин України [7, с. 527].

Так, в Запорізькій області організаційна основа функціонуванню сучасних національно-культурних громад краю була започаткована у січні 1989 р. проведенням установчої конференції об'єднань (Асоціації) товариств рідної мови. В період з 1989 р. по 1993 р. була утворена переважна більшість національних організацій Запорізької області. В числі перших були: обласне товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка «Просвіта», товариство білоруської мови, товариство єврейської культури, товариство радянських німців «Відродження». Після того було започатковано товариство «Русь», обласне болгарське товариство, Грецький союз, литовське товариство та інші, які ввійшли до складу обласної Асоціації національно-культурних товариств, яку очолив відомий український громадський діяч П. П. Ребро [178].

За даними Запорізької обласної державної адміністрації в області мешкає 18 найчисельніших націй та народностей, на задоволення потреб яких діють близько 50 національно-культурних товариств, 13 з яких мають статус обласних. Так, 22 організації функціонують у м. Запоріжжі, 8 – у м. Бердянську, 19 – у м. Мелітополі, решта – в районах області [178].

Так, статус обласних мають: Товариства болгарської культури, «Російський рух України», Товариства німецької культури «Відергебурт», Товариство польської культури імені Адама Міцкевича, Грецької ради “Еллада”, Литовського національно-культурне товариство, Спілка вірмен Запорізької області, Єврейської ради, Запорізька обласна організація Конгресу азербайджанців України, Запорізьке товариство татарської культури, Ассирійська діаспора Запорізької області, Запорізьке товариство корейської культури [179]. Національно-культурні товариства області постійно проводять

заходи на відзначення своїх національних свят. У м. Запоріжжі регулярно проводяться дні єврейської, татарської, вірменської, грецької культури [178].

Періодичні видання національно-культурних товариств Запорізької області розповсюджуються на громадських засадах. Для ефективного функціонування механізму взаємодії, зміцнення позитивних тенденцій у взаємовідносинах між облдержадміністрацією та національними громадами Запорізької області здійснюються такі заходи:

- проведення щорічних зустрічей активу національних громад з головою облдержадміністрації, керівництвом міст і районів з актуальних питань міжнаціональних відносин;

- здійснення щоквартальних засідань координаційних рад національно-культурних товариств при облдержадміністрації, Запорізькому, Мелітопольському, Бердянському міськвиконкомах;

- безоплатне надання приміщень закладів культури для проведення культурно-мистецьких акцій національно-культурними товариствами на виконання розпорядження голови обласної державної адміністрації від 09.07.2002 року № 271 (на базі палацу культури «Орбіта», частково к/з ім. М. І. Глінки, ПК «Будівельник» м. Бердянськ, ПК ім. Т. Г. Шевченка м. Мелітополя);

- створення інформаційного банку даних про національні громади краю (історія, проблеми сьогодення, товариства, активісти тощо);

- продовження роботи по створенню національно-культурних центрів національних громад;

- сприяння в організації та проведенні культурно-просвітницьких заходів національно-культурних товариств, а також підвищенню рівня роботи національних закладів освіти та недільних шкіл при товариствах;

- забезпечення координації наукових досліджень з етнонаціональної проблематики Півдня України, проведення науково-практичних конференцій за участю активу національних громад;

- заохочення активної участі національних спільнот області в громадсько-політичному житті регіону;

- допомога національним громадам в налагодженні контактів з етнічними батьківщинами, зарубіжними представництвами в Україні, побратимських відносин з регіонами ближнього і далекого зарубіжжя для взаємовигідного економічного та культурного співробітництва;

- вивчення, узагальнення та розповсюдження кращого досвіду національно-культурного відродження; сприяння висвітленню діяльності національних громад та їх об'єднань в засобах масової інформації. Запровадження системи прес-конференцій та брифінгів з актуальних проблем міжнаціональних відносин, виступів активістів національних громад в засобах масової інформації;

- введення в систему фінансування культурно-освітніх потреб національних меншин окремим рядком в бюджетах області, міст і районів (розпорядження голови обласної державної адміністрації від 09.07.2002 року № 271) [335].

Інтереси представників різних національностей, які мешкають в Миколаївській області, представляє Рада національних товариств Миколаївської області, заснована в 1994 р. на чолі з Каймаразовим Султан-Мурадом Джамалутдиновичем. До складу Ради входять 20 національно-культурних товариств (з 35 зареєстрованих в області) і культурологічних організацій: Обласна регіональна організація Конгресу азербайджанців України; Обласне товариство вірменської культури ім. Месропа Маштоца; Обласне товариство греків Еллада; Обласне товариство-земляцтво грузинської культури Мамулі; Обласне товариство-земляцтво Дагестан; Міське товариство єврейської культури; Міська Асоціація корейців; Курдська громада; Всеукраїнське товариство месхетинських турків Ватан; Обласне товариство молдавської культури; Обласне товариство німців України «Відергебурт»; Обласне товариство поляків; Обласна російська національна громада Русич; Товариство татарської культури Агидель; Обласне товариство

чеської культури; Міське молодіжне просвітницьке товариство японської культури Татикадзе; Миколаївське обласне відділення товариства дружби і культурних зв'язків з Німеччиною «Україна – ФРН»; Пушкінський клуб [150].

Місією Ради є збереження міжнаціонального миру та злагоди в суспільстві через просвітительську діяльність, підтримку становлення і розвитку етнічних громад регіону, захист прав національних меншин.

Серед поставлених задач є:

- збереження і розвиток культури національних груп регіону;
- координація й об'єднання зусиль за рішенням проблем національних меншин, міжнаціональних питань;
- протидія проявам нацизму, расизму, екстремізму, шовінізму, ксенофобії, спробам розпалення міжнаціональної ворожнечі;
- проведення національних і міжнаціональних культурологічних і просвітительських акцій;
- сприяння участі членів організації в міських, обласних, усеукраїнських, міжнародних святах і фестивалях;
- співробітництво з навчальними закладами, установами освіти та культури, органами влади, громадськими організаціями й ін. для виконання основних цілей і завдань Ради;
- сприяння у випуску інформаційної, навчальної, методичної літератури для внутрішньої діяльності Ради, її членів, а також для інформування населення тощо [267]. В практику впроваджуються постійно діючі проекти за ініціативи Ради. Серед них:
 - День рідної мови. Проект присвячено міжнародному Дню рідної мови, який щорічно відзначається 21 лютого. Він складається з конкурсу творів про мову і свята мов «Мова кожного народу – неповторна і – своя» [113].
 - Фестиваль національних культур «Дружба» Південного регіону України – традиційне щорічне свято етнічних груп Миколаївщини та України [114, с. 55; 116].

– Фестиваль слов'янських народів, де розкриваються цінності слов'янської культури і духовне єднання слов'ян. Присвячується Дню слов'янської писемності та культури. Проводиться завжди разом з Південнослов'янським інститутом КСУ [115, с. 8-9.];

Науково-практичні конференції: «Національні меншини Миколаївської області: історія та сучасність»; студентські «Причини етнічних конфліктів, тероризму і способи їх попередження», «Національні меншини і державна політика, Права людини в Україні; курси лекцій для вищих навчальних закладів Миколаєва «Міжнаціональні відносини в Україні: історія і сучасність», куди входить і інформація про культуру етнічних груп Миколаївщини [267, с. 12-15];

Книга «Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону», у якій містяться матеріали про історію і сучасне життя етнічних груп Миколаївської області [164].

В Одеській області існує понад 90 національно-культурних організацій з районним, міським та обласним статусом (у 1992 р. в Одеській області було зареєстровано лише 9 таких організацій). Серед них є зокрема 4 обласних відділення всеукраїнських об'єднань та організацій: Асоціації болгарських національно-культурних товариств та організацій України, Всеукраїнської національно-культурної молдавської асоціації, Всеукраїнської асоціації корейців України зі сприяння об'єднанню Кореї, Всеукраїнського центру болгарської культури [12, с. 8-89.].

Для об'єднання зусиль у справі національно-культурного відродження 5 травня 1994 р. на Одещині створена Асоціація національно-культурних товариств та об'єднань. Нині до її складу входять близько 20 культурологічних організацій, а саме: обласний азербайджанський громадсько-культурний центр «Достлуг», товариство вірменської культури, грузинське національно-культурне товариство «Сакартвело», осетинське земляцтво «Алан», Одеське відділення союзу поляків України, товариство єврейської культури, дагестанське земляцтво «Дагестан», Одеський національно-культурний

чеченський центр «Вайнах», чеське національно-культурне товариство «Чеська бесіда» та ін. [342, с. 169.].

Пріоритетними напрямками діяльності Асоціації національно-культурних товариств Одеської області визначаються насамперед такі:

– сприяння налагодженню міжнаціональної злагоди в регіоні; задоволення національних інтересів і духовних потреб усіх етнічних груп по відродженню рідної мови, традицій, культури, релігій;

– розвиток зв'язків між національними об'єднанням та представниками різних етносів, які існують на Одещині і беруть активну участь у розбудові держави та укріпленні міжнародного авторитету України [322, с. 4.].

Головною метою роботи даної громадської організації є культурний обмін та співпраця у плані діалогу культур. І це найголовніше. Адже ідея взаємодії між народами, осягнення одним народом сутності іншого веде до взаємозбагачення і взаємоповаги, а головне – до духовного єднання. Асоціація постійно сприяє створенню нових культурних товариств, відкриттю культових споруд, запровадженню теле- і радіопередач національними мовами. Вона щорічно організовує фестиваль національних культур та традицій під назвою «Суцвіття», програма якого традиційно передбачає виступи колективів художньої самодіяльності та професійних виконавців, виставки досягнень національних культур Одещини, ярмарки, дегустацію напоїв та їжі національних кухонь, перегляд відеофільмів тощо [342, с. 169.].

Святкова атмосфера таких фестивалів, як і на Миколаївщині, сприяє подальшому зміцненню взаєморозуміння та злагоди між представниками різних національностей Причорномор'я. На одному з цих фестивалів президент Асоціації Тегран Джавадов з цього приводу сказав: «Ми об'єднуємося для того, щоб разом, незалежно від національної, релігійної приналежності, знаходити шляхи побудови правового демократичного суспільства, жити в злагоді, дружбі й терпимості зі всіма людьми. Ми бажаємо разом відроджувати наші традиції, культуру, мову, звичаї, релігію, адже тільки

культура може бути надійним гарантом стабільності, злагоди і миру в нашому регіоні та в усьому світі» [63].

З 1999 року в Одесі існує Рада представників національно-культурних товариств [266, с. 3-42.], яка регулює питання міжнаціональної консолідації, сприяє проведенню національних культурно-масових заходів, круглих столів, обговорень, бере участь в прийнятті ухвал та рішень щодо міжнаціональних питань, в тому числі в галузі реалізації мовної політики щодо національних меншин області.

В Одесі також функціонує Всеукраїнська Асоціація болгарських національно-культурних товариств, яка об'єднала 9 осередків, у тому числі 2 сільських (с. Вільшанське Кіровоградської та с. Тернівка Миколаївської областей). За ініціативою зазначеного об'єднання у 1999 р. в Одесі було відкрито Центр болгарської культури, відвідувачами якого, як відмічено в Одеській газеті "Юг", стали представники всіх національностей. За підтримки болгарських культурологічних об'єднань діє бібліотека, проводяться міські та загальноукраїнські свята болгарської культури. А наприкінці 1997 р. були проведені на честь 120-річчя визволення болгарської держави міжнародні конференції в Болгарії та Одесі. На них розглядались як питання етнополітики, історії переселення болгар, так і проблеми формування культури міжетнічного спілкування, зміцнення дружби між болгарською етнospільнотою та іншими етносами України [42].

Зміцненню основ культури спілкування між етнospільнотами Одещини, а відтак – відродженню духовному, сприяють і національно-культурні об'єднання грецької національної меншини. На це спрямовують свої зусилля, насамперед, члени грецького клубу «Еллада», грецького товариства «Відродження», а також одеського відділення товариства «Україна – Греція», створеного у 1998 р. Останнє об'єднало елінофілів різних національностей, які мешкають в Одесі. До його складу увійшли колективні члени Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, Свято-Архангело-Михайлівський жіночий монастир, Одеська консерваторія

ім. А. В. Нежданової, Фонд грецької культури, Палац дітей та учнівської молоді ім. Я. Гордієнка, наукова бібліотека ім. М. Горького, Маріїнська гімназія, морське агентство «Агросервіс», середня школа № 25, де багато років вивчають грецьку мову та ін. Головою одеського відділення товариства «Україна-Греція» обрано академіка НАН України С. А. Андронаті.

Скеровуючи свою діяльність на розвиток міжетнічної взаємодії, дане об'єднання визначає такі завдання:

– налагодження та розвиток зв'язків з організаціями, підприємствами та окремими особами Греції, які зацікавлені у дружбі з Україною;

– участь у спільних греко-українських заходах гуманітарного характеру; допомога у створенні професійних контактів;

– сприяння поширенню вивчення української мови в Греції та новогрецької в Україні. Грецькі національно-культурні товариства постійно проводять дні грецької культури, читають лекцій з історії та культури Греції. Дуже ефективно поставлена така робота в школі № 25 м. Одеси, яку, до речі, називають центром грецької культури [79].

В цілому, інтереси різних етнічних груп представляють такі етнокультурні (етнополітичні) структури, зареєстровані на обласному рівні: Центр української культури «Україна», Центр болгарської культури, Фонд болгарської культури, Одеське болгарське дружество, Одеське обласне німецьке національне культурне товариство «Відергебурт», Одеське грузинське національно-культурне товариство «Сакартвело», Одеське обласне осетинське земляцтво «Алан», Корейське культурне товариство, Обласний азербайджанський громадсько-культурний центр «Достлуг», Асоціація національно-культурних об'єднань Одеської області, Одеська обласна організація Української Національної Асамблеї (знята з реєстрації), Одеська обласна організація конгресу українських націоналістів, Одеське обласне дагестанське земляцтво «Дагестан», Одеська обласна національно-культурна молдавська (румунська) асоціація «Лучаферул», Українське чорноморське Подунай-Гуляйпільське козацтво, Одеське чеченське земляцтво «Вайнах»,

Одеське чеське національно-культурне товариство «Чеська бесіда», Одеське крайове товариство «Південна громада», Обласна община греків «Відродження», Асоціація болгарських культурних товариств, Обласна організація конгресу української інтелігенції, Одеське товариство єврейської культури, Російське товариство ім. святого праведного Іоанна Кронштадтського, Українське мовно-культурне товариство «Лелека», Одеське міське товариство «Південна громада», Центр російської культури ім. Святого князя Володимира, Одеське товариство вірменської культури, Російське культурне товариство «Русь», Одеське ім. А. Міцкевича відділення спілки поляків України, Вільне козацтво «Гайдамацька сотня», Єврейська громадська організація «Вісімнадцять», Одеський центр грецької культури «Еллада», Товариство по вивченню іудаїзму «Од іошіва», Міське відділення товариства «Південна громада», Товариство в'єтнамської культури "В'єтнам", Товариство української культури "Солідарність", Кочубеєвський Кош Українського Чорноморського Подунай-Гуляйпільського козацтва, Одеська єврейська культурна асоціація "Спортивний клуб Маккабі", Одеське корейське товариство, Одеське міське німецьке національно-культурне товариство "Едельвейс", Одеський національно-культурний центр "Войнах", Одеська міська організація КУІ, Одеська єврейська культурно-обрядова фірма "Мигдаль – Ор", Фонд грецької культури, Громада козаків Одеси, Центр ізраїльського фонду просвіти та культури в діаспорі, Ізмаїльське міське товариство німців "Баварія", Товариство бессарабських болгар ім. Кирила і Мефодія, Фонд гагаузької культури, Обласний християнсько-демократичний альянс молдаван, Асоціація циган, Іллічівське національно-культурне товариство "Дойчесек", Ананьївська казацька паланка, Болгарський культурний центр Олександра Теодорова-Балана, Албанське культурно-просвітницьке товариство "Відродження" [302, с. 19-24.]

В Херсонській області діють 36 національних товариства [332]. Серед них громадсько-просвітницький центр турків-месхетинців "Ахалцихе", Товариство німців України "Відергебурт", польське товариство "Полонія",

Херсонське товариство греків, Херсонське міське товариство ромів, проводяться фестивалі національних культур, діють п'ять національно-культурних центрів. При обласній державній адміністрації створена Рада з питань етнонаціональної політики, в яку увійшли представники всіх національних товариств. Проте, програм підтримки національних меншин в області немає [177].

Діяльність національних осередків скеровується Радою представників громадських організацій національних меншин області, яка планує проведення масових заходів, обговорень, консолідує громадську думку навколо національного питання, в тому числі по захисту мовних інтересів представників національних меншин. Зокрема, за сприяння Ради представників громадських організацій щорічно проводяться свята «Планета мов» [311, с. 16], Міжнародного дня толерантності [307, с. 9], в яких беруть участь представники Херсонської обласної громадської організації «Російський культурний центр»; Херсонського міського товариства ромів; Херсонського міського центру німецької культури; Херсонського обласного польського товариства «Полонія»; Херсонського міського товариства греків «Еллада»; Херсонського обласного відділення Товариства німців України «Відергебурт»; Херсонського обласного молодіжного товариства корейської культури «Юність»; Херсонського єврейського благодійно-громадського центру «Хесед Шмуель» та ін. [550, с. 10]

В цілому національні громадські організації достатньо сконсолідовані і спрямовують свою діяльність на:

- організацію постійного діалогу представників громадськості, влади, бізнесу міста у вигляді проведення міських громадських слухань по окремих проблемах міста та практичної реалізації їх рішень;
- створення постійно діючої Громадської ради при Херсонському міському голові для вирішення актуальних питань місцевого самоврядування;
- формування чіткого механізму внесення, розгляду і реалізації ініціатив громадськості, бізнесу, суб'єктів соціальної сфери;

- покращення інформаційного забезпечення населення про діяльність органів місцевого самоврядування;
- впровадження програми соціального партнерства шляхом постійного конкурсу соціальних проектів, що фінансуватимуться з міського бюджету;
- сприяння створенню ефективних організаційних та правових умов для реалізації громадянами міста конституційного права на участь в управлінні державними справами на місцевому рівні;
- створення стратегічного плану розвитку міста на основі принципів науковості, системності, з урахуванням пріоритетів соціально-економічного розвитку; залучення до реалізації загальноміських програм соціального розвитку широких верств населення міста Херсона;
- сприяння створенню органів самоорганізації населення (будинкових, вуличних, квартальних комітетів) та їх ефективної діяльності [34].

У здійсненні мовної політики в кожній з аналізуємих областей суттєву допомогу надають освітні заклади. Так, в Запорізькій області російську мову вивчають як предмет в переважній більшості середніх навчальних закладів області, польська мова викладається в недільній польській школі, яка функціонує на базі загальноосвітньої середньої школи № 41 м. Запоріжжя, іврит вивчаються в двох єврейських школах «Алеф» та «Шабат Любович». З мовами інших національностей бажаючі мають можливість ознайомитися на різноманітних курсах, які організуються національно-культурними товариствами, що представляють інтереси 18 національних громад області [296].

У галузі освіти Миколаївської області створено умови для вивчення мов національних меншин, відродження національних культур та духовності, створення недільних шкіл. В області працює 238 шкіл з російською мовою навчання, 11 – з молдавською (румунською), 180 шкіл, де вивчається декілька мов (болгарська, гагаузька, грецька). Функціонують дві єврейські школи, одна з них приватна; дві недільні школи, в яких навчаються 48 учнів (1 – німецька, 1 – вірменська) [109].

В області факультативно вивчається: російська, польська, німецька, болгарська, турецька, чеська мови. У приватній школі "Ор Менахем" іврит, як предмет навчання, вивчають 116 учнів. В області функціонують 13 недільних шкіл: німецька, вірменська, єврейська, корейська, грецька, грузинська, чеська, турецька, польська, болгарська, курдська, арабська, азербайджанська, де вивчаються рідна та українська мови [38, с. 249].

Зокрема, у мікрорайоні Тернівка – місці компактного проживання болгар в області, болгарська мова вивчається з 1989 року на базі ЗОШ № 16. Склад учнів навчального закладу багатонаціональний: в ньому навчається більше 500 учнів 21 національності. У школі функціонує гурток з вивчення болгарської мови "Родолюбіє". Твори учнів гуртка, які стали переможцями щорічного конкурсу "Мова – душа народу", увійшли до літературно-художнього видання "Мова рідна, слово рідне". Для вивчення болгарської мови школа забезпечена книжками навчальної та художньої літератури, такими як: підручники "Болгарської мови" з грифом Міністерства освіти і науки України (127 прим.), болгарсько-російські словники (35 прим.), методична (6 прим.) та художня література (10 прим.) [33].

Уся ця робота сприяє якісному вивченню болгарською молоддю рідної мови, вихованню толерантності, укріпленню міжнаціонального миру, дружби і злагоди в багатонаціональному суспільстві області.

У місцях компактного проживання національних меншин Одеської області функціонують 9 шкіл з молдавською (румунською) мовою навчання та 9 - з молдовською, румунською, російською та українською мовами навчання. Як предмет учні вивчають болгарську, гагаузьку, польську, грецьку, чеську мови та іврит. Діє 10 недільних національних шкіл, зокрема німецька, чеська, польська, вірменська, болгарська, корейська, грузинська [184, с. 5-10; 222-236].

Надання середньої освіти в Херсонській області заплановано українською та російською мовами. Передбачено також вивчення мов шести національних меншин. Проте, у місцях компактного проживання турків-месхетинців відсутнє надання освіти їхньою рідною мовою. У регіоні з 2006 р. діє 19 шкіл,

де вивчається материнська мова (іврит, кримськотатарська, польська, грецька, німецька, шведська) або як предмет, або факультативно [109].

Таким чином, в південному регіоні України проводиться певна робота по розвитку та розповсюдженню мов національних меншин. Однак, варто більше приділити уваги в цьому питанні важливості підтримки меншинних мов не лише на рівні середньої школи, а й вищої, визначити напрями подальшої реалізації цих знань, вироблення потреби та можливостей використання материнських мов.

Показником впровадження мовної політики щодо мов національних меншин південного регіону є також постійні та тимчасові заходи, спрямовані на встановлення дружніх етнополітичних стосунків, розповсюдження культурних традицій та мов різних народностей.

Щорічно в області на базі Запорізького національного технічного університету проходить Всеукраїнська науково-практична конференція "Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України". Важливою складовою конференції є "круглі стіли", присвячені проблемам врахування етнокультурних особливостей Півдня України при розробленні та проведенні державної етнополітики. Активну участь в обговореннях беруть представники національно-культурних товариств Запоріжжя і області, вчені. У своїх виступах керівники національно-культурних товариств висловлюються з приводу цілої низки питань, серед яких пропозиції продовження проведення фестивалів національних культур (на зразок "Ми - українські"). Майже всі представники національно-культурних товариств висловилися за відновлення у складі Запорізької облдержадміністрації відділу з питань національностей, який було скасовано, а деяких його працівників переведено до управління у справах культури і туризму [57].

З 2007 р. в с. Новомлинівка Розівського р-ну Запорізької обл. відбувається міжнародний молодіжний національно-культурний фестиваль „Фольклорний водограй”, в якому беруть участь представники грецьких та

українських молодіжних організацій, творчих колективів України, Росії та Грузії. Організаторами заходу виступають Державний комітет України у справах національностей та релігій, „Всесвітня рада греків зарубіжжя”, „Федерація грецьких товариств України”, „Периферія країн колишнього СРСР”, Розівська районна рада та державна адміністрація [295, с. 264].

Головною метою проведення фестивалю є пропагування ідей патріотизму та національної єдності в поліетнічному суспільстві, залучення до фольклорних надбань грецького народу та консолідацію зусиль молоді із сільських районів із компактним проживанням греків в Україні.

У Миколаївській області функціонує 26 аматорських колективів національних меншин, які беруть активну участь у міжнародних, всеукраїнських, обласних фестивалях національних культур. Зокрема, у місті Миколаєві, в Центральному районі, мікрорайоні Тернівка з 1957 р. працює музей болгарської культури - найстаріший народний музей в області. Він є державною власністю і належить до держаної частини Музейного фонду України [150].

Національно-культурним товариствам області надано можливість спільно з відділом щоквартально формувати на облдержтелерадіокомпанії та інших телерадіокомпаніях національні програми і випускати їх на телебаченні та радіо, розміщувати на сторінках газет "Южная правда", "Рідне Прибужжя", "Вечерний Николаев" та інших періодичних видань публікації по висвітленню життя національно-культурних товариств області [150, с. 4.]

Кожного року проходить на Миколаївщині фестиваль національних культур "Дружба", що проводиться з ініціативи Ради національних товариств регіону за активної підтримки обласної державної адміністрації. Про законодавче забезпечення збереження і розвитку національних культур та мов, соціальний та правовий захист національних меншин в області йшлося на проведеній у рамках фестивалю науково-практичній конференції. Самобутніми виступами прикрасили "Дружбу" вірменський гурт "Гарун",

грузинське тріо “Нарінджі”, єврейський танцювальний ансамбль “Штілім” і чеський фольклорний ансамбль “Ганничка” та інші [116, с.4.]

При сприянні відділу у справах національностей та міграції Миколаївської облдержадміністрації на території Національного історико-археологічного заповідника "Ольвія" відбуваються традиційні міжнародні свята "Музи Ольвії».

Крім того, в Миколаївській області за сприянням і організаційно-методичною підтримкою відділу у справах національностей та міграції облдержадміністрації проходять Дні ромської культури. В рамках заходів відбуваються виставки ужитково-декоративного мистецтва, концерти, тематичні зустрічі, конкурси та ін. [48, с. 231-238].

Цікаві заходи завжди проводять представники Миколаївської обласної регіональної організації Конгресу Азербайджанців України, Миколаївського обласного товариства поляків та Миколаївського обласного товариства греків "Еллада" ("Греція") [47, с. 168-174].

В рамках реалізації в Україні Європейської хартії регіональних мов або мов національних меншин та Рамкової конференції Ради Європи про захист національних меншин Рада національних товариств Миколаївської області 24 квітня 2007 р. у приміщенні Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили організувала студентську науково-практичну конференцію "Права національних меншин в Україні. Державна політика і механізми реалізації українського законодавства та міжнаціональних угод", де були розглянуті питання мови національних меншин, заходи по реалізації їхньої мовної політики, а також були прийняті відповідні рекомендації та пропозиції щодо подальшої роботи в цій галузі.

Традиційними вже стали Дні слов'янської писемності і культури, в яких беруть участь представники усіх 133 національностей, які проживають в Миколаївській області. В їх програмі відбуваються історико-культурологічні слов'янознавчі читання, науково-практичні конференції, "круглі столи", семінари [260, с. 50-52].

Проведені заходи сприяли подальшому зміцненню злагоди, миру і дружби між представниками народів різних національностей, які проживають в області.

Значним кроком на шляху формування мовної політики області стало Рішення Миколаївської міської ради від 18.09.08 № 27/49, згідно з яким було прийнято звернення депутатів міської ради щодо порушення наказом Міністерства освіти та науки України від 26.05.08 № 461 Конституції України, Європейської хартії національних мов та мов меншин, Конвенції про права дитини, законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про мови в Українській РСР», державних стандартів базової та середньої освіти та інших законодавчих актів [278].

В області постійно обговорюються проблеми національних меншин під час представників громадських організацій національних меншин області при голові облдержадміністрації.

Ці та інші заходи є свідченням того, що в Миколаївській області належна увага приділяється вивченню національними меншинами рідної мови, розвитку культури етнічних спільнот. За ініціативи товариства єврейської, польської, ромської, грецької тощо культури в області щорічно проводяться Дні культури, фестивалі книги, виступи аматорських колективів цих народностей. З питань розвитку культури та мови товариства тісно співпрацюють з облдержадміністрацією, громадськими організаціями національних меншин інших держав.

Відповідна робота в напрямку реалізації мовної політики проводиться і в Одеській області.

З метою реалізації державної етнополітики і зміцнення міжнаціональної злагоди Одеська обласна державна телерадіокомпанія започаткувала цикли телепередач "Злагода" (виходить раз на місяць) та радіопередач "Суцвіття" (виходить двічі на місяць). За рахунок обласного бюджету починаючи з 2003 року друкується молдавською мовою тижневик "Лучаферул" – додаток до газети "Голос України". Частково фінансується робота 15 недільних

національних шкіл, видання літератури. На базі Палацу студентів в Одесі створено Центр національно-культурних товариств Одеської області. Тут організації, які не мають власного приміщення, можуть провадити статутну діяльність.

Сприяють усталенню взаєморозуміння між представниками різних етносів міжетнічні форуми єврорегіону "Нижній Дунай". Тут національні меншини розселені єдиним територіальним масивом по обидві сторони кордону. В 1999 р. в м. Галаці (Румунія) пройшов перший такий форум, а в травні 2001 р. в м. Ізмаїлі було проведено другий. У рамках форумів було проведено наукові симпозиуми, виставки книг, виданих мовами національних меншин, та виробів народного декоративно-прикладного мистецтва, відбулися паради представників різних етносів, виступи аматорських фольклорних колективів та великі гала-концерти [302].

21 лютого починаючи з 2001 р. в Одесі святкують Міжнародний день рідної мови, в рамках якого відбуваються заходи на захист «материнських» мов [40].

15 вересня 2001 року в Одесі у Всеукраїнському центрі болгарської культури розпочав роботу Собор болгар українського Причорномор'я. Приурочено його до двох знаменних дат – 200-річчя переселення в регіон болгар та 10-річчя незалежності України. Саме на Одещині існує найбільша в Україні болгарська діаспора – понад 165 тисяч осіб. Представники цієї національності за чисельністю посідають тут третє місце після українців та росіян і відіграють велику роль в економічному, політичному та культурному житті краю. У рамках Собору пройшли зустрічі керівників Одеси та регіону з представниками парламенту і дипломатичного корпусу Болгарії, на яких також обговорювалися питання подальшого розвитку взаємовигідних відносин між Одесою та Болгарією [20].

Грецьке національне свято День "Охі!", яке проводиться в області 27-28 жовтня, присвячене історії древньої Еллади, землі предків теперішнього покоління греків України. Це свято пробудило інтерес до національної

історичної та культурної спадщини грецького народу, стало ще одним заходом у розвитку мовної політики національної меншини регіону [303].

Відтак, робота по впровадженню положень Європейської Хартії в напрямку мовної політики національних меншин в Одесі проводиться ефективно. Проте, на думку дисертанта, ця робота потребує більш широкого висвітлення та залучення ширшого кола громадян. Оскільки ефективність заходу залежить не лише від його організації та проведення, а й від того, наскільки сприятливо та активно в ньому візьмуть участь різні верстви населення.

У Херсоні активно діє обласний громадсько-просвітницький центр турків-месхетинців "Ахалцихе", поступово збільшується кількість зареєстрованих мусульманських громад. Їх налічувалося близько 4% від загальної кількості релігійних громад. Також належить відзначити діяльність обласних осередків Товариства німців України "Відергебурт" та польського товариства "Полонія", Херсонського товариства греків, Херсонського міського товариства ромів [177].

Останнім часом налагоджуються стосунки херсонських російських культурних товариств із консульством Російської Федерації в Одесі, проводяться екскурсії школярів до Москви та Санкт-Петербурга, російськомовним школам надається необхідна навчально-методична література [67].

Тільки у 2003 р. в Херсоні за рахунок обласного та місцевих бюджетів проведено I дитячий міжетнічний фольклорний фестиваль "Чарівна скринька" (м. Херсон), V регіональний фестиваль іноетнічної творчості "Таврійська родина" (м. Генічеськ), I фестиваль національних меншин (м. Херсон). При закладах культури області діють три центри національних культур: татарської культури "Сарі-Булат" (сmt Новотроїцьк), турко-месхетинської культури "Ахалцихе" (с. Хрестівка Чаплинського району), корейської культури "Юність" (м. Гола Пристань) [337].

Варто зазначити, що в області постійно діють семінари до обговорення міжнаціональних відносин, історії заселення Херсонщини представниками різних національностей, формування толерантності в українському суспільстві тощо. Так, зокрема, 25 листопада 2004 р. на засіданні "круглого столу" на тему "Практичне втілення питань забезпечення етнічної самобутності національних меншин в освітній процес" розглянули питання взаємодії освітніх закладів з національно-культурними товариствами, ознайомилися з діяльністю громадських організацій національних меншин області тощо, а 26 листопада 2004 р. Центр німецької культури м. Херсона в рамках семінару провів День німецької культури, на якому були представлені виставки з історії центру, національної німецької кухні, освітньої літератури з німецької мови. Цей захід і надалі став традицією [56].

Крім зазначених заходів в області регулярно проводяться організаційні та практичні заходи щодо реалізації основних законів України, які забезпечують права національних меншин області. При обласній державній адміністрації утворені та працюють обласна міжвідомча координаційна рада з питань етнополітики та міграції та рада представників громадських організацій національних меншин області, які розглядають та вирішують питання, пов'язані із забезпеченням правових, мовно-освітніх та культурних потреб національних спільнот області [337].

Обласна державна адміністрація сприяє своєчасному вирішенню нагальних потреб громадських організацій національних меншин, а саме: виділенню приміщень, фінансовій підтримці та організаційно-методичній допомозі при проведенні культурно-мистецьких заходів, вирішенні мовно-освітніх проблем тощо. Так, Генічеською райдержадміністрацією у червні 2004 р. виділено приміщення у Будинку культури смт Новоолексіївки для Генічеського районного культурно-просвітницького центру кримських татар "Брилик». У м. Генічеську з нагоди 60-ї річниці депортації з Криму кримських татар і осіб інших національностей відкрито Центр національних культур у приміщенні районного краєзнавчого музею. Голопристанським

міськвиконкомом виділено приміщення Херсонському обласному молодіжному товариству корейської культури "Юність" при міському Будинку культури.

Постійно виділяються кошти для проведення фестивалю "День турецької культури" у с.Балтазарівці Чаплинського району за участю Генерального консула Турції в Україні [326, с. 8], для участі делегації обласного Товариства німців в Україні "Відергебурт" у Міжнародному фестивалі Дні німецької культури (м. Севастополь [112]).

З бюджету Генічеського району виділяються певні кошти на проведення регіонального фестивалю національних культур "Таврійська родина", з бюджету Херсонського міськвиконкому направляються кошти на проведення фестивалю національних культур "Дружба народів" у м.Херсоні. Херсонським міським палацом дітей та юнацтва проводиться дитячий етнічний фестиваль "Чарівна скринька" у м. Херсоні [328].

У закладах культури області діють також центри національних культур: татарської культури – "Сарі-Булат" (сmt. Новотроїцьке), турко-месхетинської культури "Ахалцихе" (с. Хрестівка Чаплинського району), корейської культури "Юність" (м. Гола Пристань). Три роки при Будинку культури с.Щасливцеве Генічеського району працює і ансамбль кримських татар "Елькен".

Наведені дані щодо наявності регіональних представництв національних меншин, а також закладів розвитку і сприяння формування їхньої культури і збереження національних традицій є промовистим свідченням реалізації заходів мовної політики відповідно до чинного законодавства, зокрема, до положень Європейської Хартії регіональних мов та мов національних меншин. Подібні заходи безперечно мають постійно підтримуватись і заохочуватись, оскільки саме вони є гарантом того, що національні мови меншин будуть збережені і отримають шанс на подальший розвиток.

В той же час, в південному регіоні жодну національну групу не можна вважати такою, що проживає переважно в конкретній області. А це призводить

до відсутності належних умов, в першу чергу, щодо створення захисних засобів, передбачених Європейською Хартією.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки до підрозділу 4.2:

1. Поліетнічність населення України вимагає врахування інтересів національних меншин, представники яких є повноправними громадянами. Відповідно захист їхніх інтересів, зокрема, щодо розвитку національної культури передбачений чинним законодавством. Враховуючи це в регіонах України формуються та діють національні громади, спілки, організації, які беруть активну участь у громадському політичному житті країни.

2. З метою сприяння діяльності регіональних представництв національних меншин, а також за їхньої ініціативи, відкриваються заклади освіти відповідними регіональними мовами або мовами меншин, забезпечується видання друкованих засобів мовами національних меншин, проводяться етнічно-мистецькі фестивалі, Дні культури національних меншин, конкурси, концерти та фестивалі, відзначаються урочисті події, національні свята.

Висновки до розділу 4.

1. Наведені приклади реалізації мовної політики на регіональному рівні в значній мірі відображають ситуацію з даного питання в країні в цілому, вони є наслідком надбань та прорахунків, що були визначені протягом дослідження. Тут спостерігаються значні зрушення у напрямку формування свідомого ставлення до проблем мовної політики, визначаються основні напрями діяльності з даного питання, які втілюються у життя. В той же час варто звернути увагу і на проблеми, що виникають під час загострення питання російсько-українських мовних взаємовідносин, а також на проблемі формування свідомої думки щодо питань мовної політики систематично, а не лише під час значних політичних подій в країні.

2. Мовна політика південного регіону не зводиться лише до розбудови державної мови, вона спрямована на реалізацію інтересів тих народностей, які мешкають в Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях. В цьому напрямі на регіональному рівні спостерігається планомірна робота, що відповідає прийнятим міжнародним стандартам.

Таким чином проблема мовної політики для України є досить важливою і потребує подальшого розвитку.

ВИСНОВКИ

Дослідивши питання мовної політики незалежної України, можна зазначити, що вивчення політичних аспектів цієї проблеми є досить актуальним, оскільки є складовою і навіть необхідною умовою існування цілісної держави, яка прагне стати частиною світового простору.

Формування мовної політики зумовлене потребою узгодженості інтересів поліетнічного населення України щодо мовного, культурного, релігійного питання. Крім того, проблема мовної ідентичності стоїть зараз не лише перед етнічними меншинами, а й перед титульною нацією – українцями, які в ряді регіонів втрачають свою мовно-культурну самобутність.

В ході дослідження були проаналізовані історичні, соціально-психологічні, культурні та політичні чинники, що впливають на сучасний стан мовної політики в Україні. Так, зокрема, були визначені етапи розквіту та занепаду мовної політики щодо запровадження української мови на території країни; досліджений мовний вибір населення України та причини протистояння української та російської мов; проаналізоване чинне законодавство та ряд законопроектів, що є основою для реалізації сучасної мовної політики; визначені пріоритетні напрями діяльності у напрямку мовної політики політичних партій та громадських організацій; зазначені основні заходи мовної політики у південному регіоні нашої країни.

Аналіз мовної політики в Україні періоду незалежності дає підстави зробити наступні висновки:

Мовна політика – це комплекс цілей та принципів, що визначають регулювання мовних практик у різних сферах життя держави і суспільства, а також сукупність правових, адміністративних та господарчих механізмів, через які здійснюється зазначене регулювання. Досить часто поняття мовної політики ототожнюється з поняттям державної мовної політики, під якою слід розуміти комплекс дій і заходів, які проводяться державою з метою досягнення певних цілей у сфері мовних відносин. Проте, заходи держави в цілому не

завжди збігаються з діями державних інститутів. З одного боку, прослідковується дотримання норм чинного законодавства, а з іншого – процес не стоїть на місці, а значить – з’являються нові завдання, на вирішення яких спрямовуються оновлені форми. Тому зведення поняття мовної політики лише до державної виявляється обмеженим. Тому, можна стверджувати, що мовна політика – це комплекс цілей, принципів та засобів, які за допомогою правових, адміністративних, господарчих та суспільних механізмів здійснюють формування та регулювання мовних відносин в тій чи іншій країні. Мовна політика – це цілісна система заходів держави та інших політичних інститутів і сил щодо розв’язання питань розвитку мов у соціумі. Особливої уваги набуває мовна політика у поліетнічних державах у зв’язку із розвитком освіти, створенням інформаційного простору, який забезпечує етнокультурну цілісність і національну безпеку держави. До мовної політики належать питання мовного планування, актуальні для країн, які тривалий час перебували у складі імперій і в яких культивувалася й утверджувалася як соціально престижна мова метрополії.

Робота над дисертаційним дослідженням виявила необхідність залучення широкого кола джерел, що сприяло всебічному висвітленню проблем мовної політики в незалежній Україні. Аналізований матеріал можна поділити на кілька рівнів: 1) матеріали чинного законодавства України (закони України, які регулюють питання мовної політики в цілому та у різних галузях життєдіяльності); закони України, які регулюють мовну політику держави у забезпеченні прав національних меншин; нормативні акти та програми розвитку країни у мовній сфері: укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Уряду, інші нормативні акти; державні програми, які відображають зміст заходів, спрямованих на реалізацію мовної політики в Україні, а також стан їхнього виконання; міжнародні закони); 2) законопроекти, які відображають ці напрями шляхів розвитку і діяльності щодо мовної політики країни (щодо мовної політики в цілому та захисту мовних інтересів національних меншин, що мешкають на території України);

3) програмні документи політичних партій та громадських організацій; 4) фундаментальні праці вітчизняних та світових дослідників, в яких висвітлюються питання мовної політики та розвитку факторів, які впливають на неї; 5) матеріали науково-практичних конференцій та круглих столів, присвячених питанням мовної політики, зокрема, та національним питанням в Україні, в цілому; 6) становлять матеріали періодичних видань, як загальноукраїнських, так і регіональних; 7) ресурси Internet-мережі; 8) емпіричні дослідження автора; 9) вивчення англomовних джерел. Цей комплекс матеріалів щодо питань мовної політики в Україні надав можливість скласти загальну систематизовану картину про стан мовної ситуації в країні та ступінь досліджуваності цієї проблеми.

Формування єдиної мовної політики потребує визначення єдиної моделі, яка б відповідала нормам чинного законодавства. Для України ця модель може бути з чітким визначенням статусу української (державної), мови як єдиної мови для сфер офіційного вживання, відповідно до ст. 10 Конституції України. В цьому випадку має бути розроблений механізм контролю впровадження державної мови в усіх сферах спілкування. Проте, зважаючи на ратифіковану в 2006 р. Європейську Хартію регіональних мов і мов національних меншин Україна може обрати і модель соофіційної мови (як це було впроваджено в Білорусі чи Канаді), оскільки міжнародні стандарти мають першочергове значення для держави, яка інтегрується до Європейського простору. Крім того, майже 80 % населення ідентифікують себе як етнічні росіяни, що і дає підстави впровадити на законодавчому рівні соофіційну мову, що б дало змогу подолати політичні суперечності, які часто виникають на мовному ґрунті. В цьому випадку у відповідність слід привести всю нормативну базу, яка торкається мовного питання, ухваливши відповідні зміни до вже утверджених законів.

Характерною особливістю української поліетнічності є питання стосовно визначення мовної ідентичності. Зокрема згідно з даними Всеукраїнського

перепису населення 2001 року 14,8 % етнічних українців вважають рідною російську мову.

Це пояснюється в першу чергу історичними процесами переселення різних народів, а також захопленням української території різними державами. Ключовою проблемою є культурно-історична спадщина Київської Русі, яка висуває питання само ідентифікації та мовного коріння українського народу. Другою історичною проблемою, яка невід'ємно пов'язана із мовною політикою незалежної України ХХ-ХХІ ст., є проблема неоднозначного відношення до впровадження мовної політики влади різних епох. Значний вплив тут мала доба литовсько-польського панування, внаслідок якої Люблінською унією фактично був заборонений розвиток української мови. Зборівський, Білоцерківський, Переяславсько-Московський договір ще більше ускладнили ситуацію у політиці розвитку українських традицій та культурного самовизначення, останній, на думку деяких дослідників, спричинив русифікацію України. Подальшого наступу українська мова зазнала у вісімнадцятому столітті, коли Україна перебувала під владою Австро-Угорщини.

Наступним обмеженням розвитку української мови як державної став Валуєвський циркуляр та Емський акт. Значних утисків вона зазнала після Першої світової війни, зокрема на Закарпатті. Значний процес дерусифікації було розпочата в 30-х років ХХ ст. за часів М. Скрипника та Й. Сталіна, які поклали край «антирадянській» українізації та спрямували курс на мовно-культурну асиміляцію. Курс на обмеження вживання української мови та розширення вживання російської був взятий і Л. Брежнєвим. Наступним кроком стали так звані «чисток», очолювані П. Шелестом в 70-х роках.

Певна річ, що на шляху свого становлення українська мова як державна мала і гарні часи. Це – часи Гетьманщини, коли українська мова була поширеною не тільки у внутрішньому, а й у зовнішньому офіційному спілкуванні з московською владою, це – ХІХ – початок ХХ ст., які в історії дістали назву українського національного відродження; це – закріплення за

українською мовою статусу державної за часів Директорії; це – доба українізації (20-30 років ХХ ст.); це – процес Перебудови, який поклав край цензурі і став значним кроком на шляху до проголошення Незалежності.

Другою проблемою формування єдиної та систематизованої мовної політики є проблема чинного законодавства. З одного боку, мовна політика України регулюється Конституцією України, Декларацією про державний суверенітет України, Законом України "Про мови в Українській РСР", Законом України «Про засади державної мовної політики», Законами України "Про національні меншини в Україні", "Про освіту", "Про інформацію", "Про телебачення і радіомовлення", "Про видавничу справу", "Про рекламу", "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні", «Про кінематографію», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про національні меншини в Україні», «Про громадянство України», «Про свободу совісті та релігійні організації» та ін. З іншого, тут існує ряд проблем. По-перше, це – відсутність чіткого правового тлумачення статусу мов; по-друге, невизначеність правового статусу державної мови; по-третє, державний протекціонізм щодо державної мови; по-четверте, невизначеність меж компактного проживання нацменшин; по-п'яте, відсутність у законодавстві чіткого поняття «нацменшина»; по-шосте, відсутність уявлення про межі статусу мов нацменшин та державної мови.

Крім того, тут варто звернути увагу на виконання статей чинного законодавства, зокрема, посадовими особами. Повільно впроваджується українська мова у судочинстві, силових структурах. Переважна більшість керівників і чиновників усіх рівнів (особливо в східних і південних регіонах України) не вважають за потрібне розширювати сферу застосування державної мови, навіть знаючи її. Не користується державною мовою і певна частина депутатів, хоча складання ними присяги (згідно зі статтею 79 Конституції України) передбачає визнання державної мови та її вживання. Водночас стаття 76 Конституції України не передбачає знання державної мови народними

депутатами України. Та чи не вони мають бути прикладом для народу? Чи не вони мають своїм прикладом впроваджувати державну мову в життя?

Значний вплив на формування і реалізацію мовної політики в Україні здійснюється соціально-політичними чинниками, до яких належать в першу чергу освітня галузь, ЗМІ, наукова та культурна сфери. Тут можна зазначити певні зрушення, які стали свідченням розширення сегменту україномовних освітніх закладів (дошкільного, шкільного рівнів, а також отримання вищої освіти), а також розширення освітніх закладів для національних меншин, які прагнуть відновлювати самобутність свого народу. При цьому як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях з'явилися школи з кримськотатарською, молдовською, польською, болгарською, румунською, угорською, вірменською, єврейською, німецькою, словенською, новогрецькою, білоруською мовою навчання. Втім, залишились питання забезпечення галузі освіти кваліфікованими кадрами, системи проходження їхнього стажування з мовних питань, а також спостерігається нестача підручників для належного вивчення української мови та мов національних меншин. Проблеми реалізації мовної політики залишились і в сфері теле- і радіомовлення, науковому сегменті, бібліотечній справі, а також галузі культури. Все це потребує створення додаткових програм і забезпечення належного регулювання з боку держави щодо реалізації мовної політики.

Ще однією проблемою на шляху формування належного рівня мовної політики в Україні є питання мовних законопроектів. Адже до сьогодні регулювання мовних інтересів спирається на закон про мови в СРСР. На порядку денному Уряду час від часу постає питання цих законопроектів, проте постійно воно відкладається на доопрацювання.

Зважаючи на вимоги Європейського простору це питання потребує невідкладних заходів щодо врегулювання, адже Україна ратифікувала Європейську Хартію регіональних мов і мов національних меншин, і має звітувати перед Радою Європи про напрацювання в цій галузі. І тут необхідно не тільки визначитись з єдиною позицією щодо мовного питання, але й

створити повноцінний і дієвий загальнонаціональний механізм мовного розвитку – із спеціалізованим державним органом, розгалуженою системою регулювання мовних потреб громадян, забезпечення нагляд за дотриманням конституційних гарантій функціонування державної та інших діючих у державі мов, здійснення постійного моніторингу мовної ситуації насамперед з метою запобігання тенденціям до її загострення.

Подолати мовні конфлікти і об'єднати Україну нині можна, лише правильно встановивши основні причини їх історичного формування, з'ясувавши сучасний стан конфліктів у всій багатоманітності чинників, соціальних категорій – його учасників, особливостей територіальної локалізації, конкретних, характерних для кожного регіону, рис, що дозволить у майбутньому виробити виважений та підкріплений науковими дослідженнями унікальний підхід до нівелювання зумовленої мовно-культурним фактором суспільної напруги у кожному конкретному місті чи регіоні України через вирішення мовногих конфліктів шляхом гармонійного узгодження інтересів держави й народу із висловленими прагненнями як усього народу, так і окремими прагненнями місцевого населення регіонів.

Вагоме місце у реалізації мовної політики незалежної України займає питання так званих мовних суверенітетів, яке було проаналізоване на прикладі Південного регіону України (Миколаївська, Одеська, Херсонська, Запорізька області). Ця ситуація виникла внаслідок в першу чергу специфіки сприйняття мовного питання населенням регіону. Заходи мовної політики на регіональному рівні потребують централізованого державного регулювання, а також обласних та регіональних програм розвитку.

Значна увага на півдні України приділяється питанням захисту мовних інтересів національних меншин, що мешкають тут. Це завдання покладене як на місцеві органи влади, так і на громадські організації. Так, в містах Запоріжжі, Миколаєві, Одесі, Херсоні створені громадські організації національних меншин, що мешкають тут, створені школи з національними мовами навчання, видаються газети та книжки цими мовами, проводяться

семінари, зустрічі, конкурси. Втім, існує тут і ряд проблем: недостатнє фінансування, обмежена кількість друкованих видань, недостатня висвітленість в засобах масової інформації тощо.

Отже, мовна політика незалежної України має значні зрушення: по-перше, ухвалено ряд законів та нормативно-правових актів (місцевих, обласних, загальнодержавних та міжнародних), по-друге, проводиться робота по виконанню заходів мовної політики, по-третє, формується свідоме ставлення громадян до мовних проблем.

Втім, на шляху формування мовної політики існує і ряд проблем. По-перше, це - звуження цього питання до протистояння української і російської мов, в той час, як проблема ця має розглядати ще й заходи щодо мовної політики інших національних меншин. По-друге, недостатня унормованість та систематизованість чинного законодавства. Так, статті різних чинних законів можуть вступати в протидію одна з одною. Крім того, не встановлено термінів виконання положень деяких статей, а також санкцій за їх невиконання. По-третє, існує проблема несистематичного звернення до питань мовної політики, коли це питання стає засобом політичної спекуляції. По-четверте, сьогодні в Україні недостатньо висвітлюються проблеми мовної політики, недостатньо пропагується мовна культура.

Для того, щоб вирішити ці проблеми, необхідно:

1. Привести чинне законодавство України щодо питань мовної політики у відповідність одне до одного та у відповідність до міжнародних стандартів.

2. Створити Концепцію мовної політики в Україні та апарат управління та контролю за мовною політикою, який міг би провадити в життя закон прямої дії Конституції, яка зобов'язує саме державу дбати про мову українського громадянства.

3. Встановити механізм відповідальності за недотримання норм чинного законодавства щодо впровадження та застосування державної мови, як мови виконання посадових обов'язків в різних галузях українського суспільства.

4. При цьому слід забезпечити „авторитет” української мови. А для цього слід більш послідовно здійснювати політику впровадження державної мови в офіційне середовище на всіх рівнях, починаючи з мови політиків, урядовців, держслужбовців (як гарантів захисту державності), за допомогою засобів освіти і масової інформації (як провідників державності), залученням кожного українця (як представника власних інтересів, для якого «рідна мова має бути батьківщиною»).

5. Необхідно формувати мовну культуру, а не нав'язувати державну мову. Для цього необхідно в першу чергу виховувати почуття національної гідності та відповідальності за свою державу.

6. Захист державної мови слід здійснювати в рамках збереження інтереси та права національних меншин в Україні, мова яких є також невід'ємною складовою культури та духовності держави. Захищаючи інтереси не лише українського етносу, держава зміцнить свій авторитет, а значить сприятиме розвитку державності, яка не можлива без власної мовної визначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б. Політологічний енциклопедичний словник [Текст] / [В. Б.Авер'янов, І. В.Алексєєнко, С. С.Андрєєв та ін.] / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького ; Українська асоціація політологів / [відп. ред. Ю. С. Шемшученко, упоряд. В. П. Горбатенко]. — [2.вид., доп. і перероб.] — К. : Генеза, 2004. — 735с. — ISBN 966-504-244-0.
2. Авксентьєв М. Україна: рік після виборів. [Текст]/ [М.Авксентьєв, О.Айвазовська, Д.Белій та ін.] / Моніторинг регіонів=Ukraine: Year after elections. Regions monitoring / [заг.ред. І. О. Когут]. — К. ; Л. : Видавництво "Мс", 2007. — 336с. : [рис., табл.] — ISBN 966-8461-45-3. — (Лабораторія законодавчих ініціатив ; Громадянська мережа ОПОРА ; Комітет виборців України)
3. Алексеева Т.И. Антропологический облик [Текст] / Т.И.Алексеева, В. Д. Дяченко // Украинцы. - М., 2000. - С. 59
4. Амосова Т. Языковая политика в Белоруссии: прошлое и настоящее [Текст] / Т.Амосова // Сборник научных работ «Репрессивная политика Советской власти в Беларуси» - 2007. - №3. – с.135 - 142
5. Ананченко Т. П. Українська мова як важливий складник формування національного інтелекту [Текст] / Т.П.Ананченко // Громадянський патріотизм і проблеми викладання україністики у вузах Одещини: Матеріали наук.-практ. конф., Одеса, 2-3 листоп. 2000 р. - Одеса, 2001. - С.32-35.
6. Андрусів С. Страх перед мовою як психоконкомплекс сучасного українця [Текст] / С.Андрусів // Сучасність. – 1995. – № 7 - 8. – С. 150 - 151.

7. Антонюк О. Культурно-національні товариства // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Відп. ред. Ю. І. Римаренко. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 527.
8. Апеляційний суд Запорізької області залишив без змін рішення суду Орджонікідзевського району щодо надання статусу регіональної російській мові на території області [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.nrcu.gov.ua/index.php?id=4&listid=41563>
9. Апселямова А. І. Міжетнічні комунікації народів Криму (політичний і соціокультурний аспекти) : дис...кандидата політ. наук: 23.00.02 / Аліме Ісмаїлівна Апселямова. – Одеса, 2011. – 193 с.
10. Арель Д. Спокуса «націоналізації» української держави [Текст] / Д.Арель // Сучасність.– 1995. – № 12. – С.101.
11. Арутюнов С. А. Язык - культура - этнос [Текст] / [С.А.Арутюнов, Я.Гофманова, О.Мюллерова та ін.] — М. : Наука, 1994. — 234с. — Библиогр.: в конце ст.. — ISBN 5-02-011187-2. – (РАН; Научный совет по истории мировой культуры).
12. Атанасова Н. Многонациональный одесский край [Текст] / Н. Атанасова // ДНК Информационно-аналитический журнал. – 2004. – №5 (8). – С. 88-89.
13. Бабич Н. Д. І свого слова доточу: Роздуми з нагоди.../ Н.Д.Бабич. — Чернівці : Рута, 2004. — 216с. : [іл.] — ISBN 966-568-717-4.
14. Багмет М.О. Формування політичної нації як засіб консолідації сучасного українського суспільства [Текст] / М.О.Багмет, М.С. Іванов // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй / Збірник. Т. 2. – К.: ТОВ УВПК "ЕксОб", 2006. – 584 с. - ISBN 966-7769-54-2.

15. Багмет М. Діяльність національно-культурних товариств у Миколаївській області в 90-ті роки [Текст] / М.Багмет, Л.Ляпіна // Наукові записки / Збірник. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1999. – 200 с. – /Сер. "Політологія і етнологія". Вип. 8/. ISBN 966-02-0797-2.
16. Базак О. Свіжий вітер з Прибужжя. [Текст] / О.Базак // Одеські вісті. – 05 вересня 2006
17. Балушок В. Г. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія [Текст] / В.Г.Балушок. — Біла Церква: Видавець О.В.Пшонківський, 2008. — 304с. — [Бібліогр.: в знесках.]. — ISBN 978-966-8545-78-8. — (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України).
18. Баран В. Д. Етнічна та етнокультурна історія України: У 3 т. / [В.Д.Баран, Л.Л.Залізник, В. М.Зубар та ін.]; відп.ред.Г.А. Скрипник — К. : Наукова думка, 2005. — 512с. : [іл.] — (Проект "Наукова книга"). — [Бібліогр.: с. 469-508.]; Т. 1, кн. 2 — 512с. : [іл.] — ISBN 966-00-0276-9 . — (НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського)
19. Біланюк Л. Підсвідоме ставлення до мов – дзеркало мовної політики [Текст] / Л.Біланюк // Урок української. – 2001. - №7. – С.5-8.
20. Бойко Л. Другий Собор болгар Одещини [Текст] / Л.Бойко // Уряд. кур'єр.- 2001.- 19 верес.
21. Большая советская энциклопедия. Гл. ред. 1-7 тт. - С.И. Вавилов, 8-51 тт. - Б.А. Введенский. 2-е изд. Т. 1-51. М., «Большая сов. энциклопедия», 1949-58. - Т. 33. Печь - Польцин. - 1955. - 672 стр.

22. Борисенок Е. Ю. Феномен советской украинизации. 1920-1930-е годы [Текст] / Е.Ю.Борисенок. — М. : Европа, 2006. — 245 с. — (Серия "Евровосток"). — ISBN 5-9739-0079-7. — (Институт славяноведения РАН).
23. Брайчевський М.Ю. Конспект історії України [Текст] / М.Ю. Брайчевський. — К.:Вид.-поліграф центр «Знання», 1993. — 208 с.
24. Брудницька Л. Полтава – мати міст болгарських: наші південні сусіди знайшли джерела своєї державності на землі України [Текст] / Л.Брудницька// Хрещатик.- 2001.- 5 верес.-С.
25. Валевский А. От сценариев "раскола" – к конкуренции/А. Валевский // День. – 2004. – № 204.
26. Венецианская комиссия споткнулась на русском: языковой вопрос решит референдум [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://mignews.com.ua/ru/articles/67319.html>
27. В Запоріжжі відмінили російську мову [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://nation.org.ua/news/news_1216.html
28. Виконання програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 роки http://guonkh.gov.ua/reforma_osviti/zagal_os/1539.html
29. Виконання Україною зауважень та рекомендацій постійних контрольних моніторингових органів Ради Європи Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист прав національних меншин [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.ombudsman.kiev.ua/S_dopovid_03/d_06_5_3.htm
30. Висновках про виконання Комплексних заходів із всебічного розвитку та функціонування української мови (станом на 2004 рік)

- [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/39931?cat_id=38964
31. Виступ на пленарному засіданні Верховної Ради 09.02.2006 Віктора Ющенка [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://telekritika.kiev.ua/articles/124/0/6690/>
 32. Вихованець І.Р. Експертні висновки про проект під назвою "Концепція державної мовної політики України", поданий на розгляд урядових та наукових установ Державним комітетом телебачення і радіомовлення України за № 5428/23/5-1 від 26.11.2005р. / І.Р. Вихованець , В.В. Німчук , В.Д. Радчук // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка : наукове видання / Наукове товариство ім. Шевченка. – Донецьк, 2006. – Т. 11 : Мова. Література. – С.100-104. – ISSN 1728-9572
 33. Відділ у справах національностей Миколаївської обласної державної адміністрації [Загальний огляд історії, розвитку та сучасного стану сфери управління відділу] [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.oga.mk.ua/ua/publication/content/2169.html>
 34. Відкритий лист до голови Сальдо В.В. від керівників громадських організацій м. Херсона [Текст] : [Подія] / ... / Херсонський вісник - 2007. – лютий. - № 8.]
 35. Відкритий лист тим, хто пише укази Президентові України [Текст] // Вавилонська вежа – 13 квітня 2005
 36. Вітман Костянтин Мовна політика Естонії: джерела і наслідки застосування [Текст] / К.Вітман // Політичний менеджмент - №4 (49) - (серпень 2011)
 37. Вітовський В. Приклад успішного націоналізму:Японія [Електронний ресурс]/ В.Вітовський. – Режим доступу:

[http://www.slavuta.info/index.php?
page_add=page_stattya&key=1231486217](http://www.slavuta.info/index.php?page_add=page_stattya&key=1231486217)

38. Возняк Т. Відродження івриту та української мови. [Тексти та переклади]. / Т.Возняк. – Харків, 1998. – С.249.
39. В українських учнів досі немає підручників [Електронний ресурс] // Українська правда - П'ятниця - 09 вересня 2011 / Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/09/9/6574302/>
40. Гаврілов Ю.Сьогодні – Міжнародний день рідної мови. Поговори зі мною, мамо... [Текст] / Ю.Гаврілов //Одеські вісті. – 21.02.2004
41. Галковська Т. Вивчайте предмети в Інтернеті [Текст] / Т.Галковська // «Дзеркало тижня» - №32. - 29 серпня 2009
42. Галяс А. Визит официальный, атмосфера сердечная // Одесский вестник. – 1999. – 12 июня.
43. Генсьорський А. І. До походження закарпатських русинів [Текст] / А.І.Генсорський // Український історичний журнал. – 1968. – № 10. – С. 77–78 і наст.
44. Генсьорський А. І. Термін “Русь” (та похідні) у Древній Русі і в період формування східнослов'янських народностей і націй [Текст] / А.І.Генсорський // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1962. – Т. V.
45. Глухий кут. Освітній аспект функціонування мов в Україні [Електронний ресурс] // Закон і культура 31.05.2005; режим доступу: http://hnatkevych.novamova.com.ua/hnatkev_10.htm
46. Гнаткевич Ю. В. Про вирішення мовних та інших етнополітичних проблем України [Електронний ресурс] / Ю.В.Гнаткевич. – Режим доступу: <http://uwtoday.com.ua/articlea.asp?Lid=1&NID=200&JID=157>

47. Гриневич О. Греки на Миколаївщині // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону / Л. Каймазарова, І. Гармашов, О. Гриневич, А. Шилов. -Миколаїв: Атол. - 2005. - С. 168-174.
48. Гриневич О. Роми України і Миколаївщини // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону / Л. Каймазарова, І. Гармашов, О. Гриневич, А. Шилов. -Миколаїв: Атол. - 2005. - С. 231-238.
49. Гринів О. Українська націологія: між світовими війнами. Історичні нариси. [Текст]/ О.Гринів – Львів: Світ, 2008.– 432 с.– (В опр.). ISBN 978-966-603-550-2
50. Грушевський М. Про українську мову і українську школу. [Текст] / М.Грушевський - К.: "Веселка", 1991. - 46 с. - (Українське відродження).
51. Грушевський М. С. Історія України-Руси: [В 11 т., 12 кн.] [Текст] / М.С.Грушевський; голова ред.кол.П.С. Сохань — К. : Наук. думка, 1991. — (Пам'ятки історичної думки України). - Т. 10 : 1657-1658 роки. — 394с. — ISBN 5-12-002468-8 . – (НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського та ін.)
52. Данилевська О.М. Мовна політика Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Данилевська Оксана Миколаївна; НАН України; Інститут української мови. — К., 2004. — 24 с.
53. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України [Текст] / Я.Дашкевич // Україна. Наука і культура. – К., 1993. – Вип. 26 – 27. – С. 48–52

54. Дашкевич Я. Українські землі в часи галицько-волинської державності (кінець X – середина XIV ст.) [Текст] / Я.Дашкевич // Пам'ять століть. – 2002. – № 4. – С. 7–8.
55. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 31, ст.429
56. День німецької культури / Векессер В. // Новий день. - 2005. - N __ (1 січня). - С. __
57. Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах півдня України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://uadocs.exdat.com/docs/index-53455.html>
58. Державна національна програма “Освіта” (“Україна ХХІ ст.”) [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>
59. Державна програма розвитку національного книговидання і преси на період до 2000 року [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/158/95>
60. Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/41p-91-п>
61. Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали міжнародної конференції. - К.: [Б.в.], 2000. – 444 с.
62. Дешериев Ю.Д. Языковая политика / Ю.Д.Дешериев. // Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990.- С. 616.
63. Джавадов Т. Без приоритета прав всех народов нет приоритета государства // Одесский вестник. – 1999. – 20 апреля.

64. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? [Текст] / І.М.Дзюба; [упоряд.,післямова,бібліогр. Ю.Лібер]. — К. : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2005. — 332с. — (До 40-річчя оприлюднення.) — [Бібліогр.: с. 280-283.] — ISBN 966-518-321-4.
65. Дзюба І.М. Україна- Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин [Текст] / [І.М.Дзюба, О.А.кубеліус, О.П.Лановенко та ін.]; наук.ред.О. П. Лановенко. — К. : Стилос, 2001. — 472с. — [Бібліогр.: с. 465-472.] — ISBN 966-7321-80-0. — (Рада національної безпеки і оборони України; Національний ін-т українсько-російських відносин)
66. Дзюба І. Хочеш покращити соціальний статус - знай рідну мову держави: [Доповідь на парлам. слуханнях "Про функціонування української мови в Україні" 12 берез.2003 р.] / І.Дзюба // Укр. форум. - 2003. - 28 берез. - С.10 - 11.
67. Дні російської культури на Херсонщині [Текст] : [...] / Сапожнікова В. // Наддн. правда. - 2007. - N 1. (5 січня) - С. __
68. Довгалюк Д. Правительство делает очередной шаг к языковой диктатуре [Електронний ресурс]/ Д.Довгалюк. — Режим доступу: http://www.rdu.org.ua/a_6.htm. - [2000].
69. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії [Текст] /Д.І.Дорошенко; [упоряд.та нарис Ю. Пінчук, Л. Гриневич]. — К. : Українознавство, 1996. — 256с. — (Державна школа). — ISBN 5-7702-0862-7. — С. 178. — (НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського)
70. Думки і погляди населення України – квітень 2005р. [Прес-конференція]. — (Українське національне інформаційне агентство) – Укрінформ 5 травня 2005 р. [Електронний ресурс] . — Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua>

71. Дякин В. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX в.) [Текст] / В.Дякин // Вопросы истории.— 1995.— № 9.— С. 135.
72. Експертний висновок щодо законопроекту "Про мови в Україні" Ухвала Вченої ради НаУКМА протокол № 7 від 23 вересня 2010 р. http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=69905
73. Енциклопедія політичної думки За ред. Девіда Міллера / Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2000. – 472 с.- Обкл. м'яка – Форм. 260x200 – ISBN 966-7888-00-2
74. Етнічні спільноти України: етнографічні особливості. Культура і побут народу України Вип. 3. – Київ, 2000. С. 22-52.
75. Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? [Збірник]/ – К.: ППІЕНД, 2002. – 295 с. ISBN 966-02-2369-2.
76. «Ефект" мовної присутності [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/high_school/2567
77. Європейська хартія регіональних мов та мов меншин. Концептуальні засади етнонаціональної політики: між теорією та практикою [Текст] //Вісник етнополітики - №10, 1 –15 серпня 2004 року
78. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, Страсбург, 5 листопада 1992 року: ETS/148. — К. : Фенікс, 2004. — 22с. — ISBN 966-651-152-5.
79. Живицкая С. из глубины веков в завтра //Юг. – 1999. – 24 марта.
80. Загальнодержавна Програма розвитку національної кіноіндустрії на 2003-2007 рр. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 7, ст.61

81. Загнітко А. Метаморфози сучасної мовної політики: напрями і тенденції [Текст] / А.Загнітко // Українська мова в освіті. - Івано-Франківськ: [Б.в.], 2000. - С.121-140.
82. Законопроектів про мови аж шість, а державна мова одна: [Обговорення на сесії Верховної Ради України законопроектів про мови в Україні] // Хрещатик. - 2001. - 12 груд. - С.2.
83. Законопроект про мови забракував ще один інститут [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zamkova.info/2010/11/09/zakonoprojekt-pro-movi-zabrakuvav-sche-odin-nstitut.html>
84. Закон про мови буде оновлено?: [Проект нової редакції Закону "Про мови", внесений на розгляд Верховної Ради нар. депутатами України П.Мовчаном та К.Ситником] // Україна молода. - 2003. - 6 трав. - С.4.
85. Закон України про видавничу справу: за станом на 20 березня 2004р. Закон від 05.06.1997 № 318/97-ВР / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парламентське видавництво, 2004. — 20с. — (Серія "Закони України"). — ISBN 966-611-288-4.
86. Закон України "Про внесення змін до законів України з питань фінансової підтримки випуску друкованих видань українською мовою та встановлення відповідальності за порушення законодавства про мови"
87. Закон України про вищу освіту: за станом на 19 жовтня 2006 року / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парламентське вид-во, 2006. — 64с. — (Серія "Закони України"). — ISBN 966-611-506-9.
88. Закон України про внесення змін до Конституції України: за станом на 10 березня 2005 року / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парламентське вид-во, 2005. — 65с. — ISBN 966-611-365-1.

89. Закон України "Про громадянство України": За станом на 22 травня 2001 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парламентське вид-во, 2001. — 20с. — (Серія "Закони України"). — ISBN 966-611-097-0.
90. Закон України "Про державну службу": за станом на 24 січня 2008 року / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парламентське видавництво, 2008. — 22с. — (Серія "Закони України"). — ISBN 966-978-611-599-0.
91. Закон України про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні (станом на 20 жовтня 1998 р.) / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парламентське вид-во, 1998. — 24с. — (Закони України). — ISBN 966-7288-61-7.
92. Закон України «Про засади державної мовної політики»: від 3.07.2012 №5029-17 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/ed20120703>
93. Закон України «Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР» : від 24.10.1990 р., № 45 // ВВРУРСР. - 1990. - Ст. 606.
94. Закон України "Про інформацію": За станом на 1 грудня 2002 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парламентське видавництво, 2002. — 24с. — (Серія "Закони України"). — ISBN 966-611-202-7.
95. Закон України «Про кінематографію» Із змінами, внесеними згідно із Законами N 763-IV (763-15) від 15.05.2003, ВВР, 2003, N 30, ст.248 N 3317-IV (3317-15) від 12.01.2006 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998, N 22, ст.114

96. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні": За станом на 23 лютого 2007р. / Верховна Рада України. — К. : Парламентське вид-во, 2007. — 80с. — (Серія "Закони України"). — ISBN 978-966-611-539-6.
97. Закон України «Про мови в Українській РСР» [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T831200.html
98. Закон України "Про національні меншини в Україні". [Текст]. - К. : Головна спец. ред. літ-ри мовами нац. меншин України, 1993. - 15 с.
99. Закон України "Про освіту": За станом на 8 грудня 2006р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парламентське видавництво, 2006. — 40с. — (Серія "Закони України"). — ISBN 966-611-523-9.
100. Закон України Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 14, ст.56
101. Закон України про рекламу: За станом на 01 жовтня 2003 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парламентське видавництво, 2003. — 26 с. — (Закони України). — ISBN 966-611-255-8.
102. Закон України про свободу совісті та релігійні організації (за станом на 1 грудня 1999 р.) / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парламентське вид-во, 1999. — 19с. — (Закони України). — ISBN 966-611-028-8.
103. Закон України "Про телебачення і радіомовлення": за станом на 12 верес. 2008 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парламентське видавництво, 2008. — 54с. — (Серія "Закони України"). — ISBN 978-966-611-643-0.

104. Закон України "Про телекомунікації": За станом на 19 січня 2007 року / Верховна Рада України. — К. : Парламентське видавництво, 2007. — 64с. — (Серія "Закони України"). — ISBN 978-966-611-5*29-7.
105. Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншостей” // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 30, ст.259
106. Залізник Л. Л. Від склавинів до української нації [Текст] / Л.Л.Залізник — [2.вид., доп.] — К. : Бібліотека українця, 2004. — 256с. :[іл.] — (Бібліотека українця). — [Бібліогр.: с. 229-239.] — ISBN 966-7419-94-0. — (Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Центр українознавства).
107. З виступу Ірини Фаріон 04.03.2006 на II позачерговому з'їзді "Конгресу захисту української мови" [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня №23(551) Субота, 18-24 червня 2005 року. — Режим доступу: <http://www.kzum.org.ua/publik/s8d090306.htm>
108. Звід Кодексів і Законів України [Текст]. - Київ : Українське агентство інформації та друку "Рада", 2007. - 800 с. - ISBN 966-7909-18-2
109. Здійснення мовної політики в освіті, навчання мовами національних меншин України та вивчення цих мов [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/2865-zdiysnennya-movnoi-politiki-v-osviti-navchannya-movami-natsionalnih-menshin-ukraini-ta-vivchennya-tsih-mov>
110. Зоря В. Микола Жулинский: "Настало время без фанатизма расставить точки над "і" [Текст] / В.Зоря // Зеркало недели. - 26 февраля 2000г. - с. 42.

111. Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура [Текст] / Я.Ісаєвич — Львів, 1996. — 336с. — ISBN 5-7702-1261-6. — (НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича).
112. К 10-летньому юбилею Херсонського городского Центра немецкой культуры / Лазебная-Циммер Л. В. // Херсонський вісник. - 2011. - N 15 (1078) від 14 квітня. - С. __
113. Каймаразова Лоліта Міжнародний день рідної мови - 21 лютого [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.molod.mk.ua/read.php?nid=1606>
114. Каймаразова Л. Нотатки з фестивалю національних культур «Дружба» [Текст] / Л.Каймаразова // Горожанин. - 2002. - № 8-9. - С.55.
115. Каймазарова Л. Фестиваль славянських народів [Текст] / Л.Каймаразова // Автограф. Век ХХІ . - 2006. - № 3. -С.8-9.
116. Каймаразов М.Д. Фестиваль "Дружба" приглашает [Текст] / Л.Каймаразова // Южная правда. - 2006. - 28 сент. - С.4.
117. Карамзін Н.М. Записка про давньої і нової Росії. М., 1991. С. 105.
118. Кисельова Ю. [Мова, як дім буття, щодо ратифікації Європейської хартії регіональних мов або меншин](#) [Електронний ресурс] / Ю.Кисельова // RESEARCH UPDATE - 9-й рік видання, № 31/326. - 11 серпня 2003 року. — Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/docs/ets/ets148re.htm>
119. Колісник В. П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти. [Текст] / В.П.Колісник.- Харків: Фоліо, 2003. - 240 с.

120. Колісник В. П. Правове регулювання мовних відносин в Україні та проблеми його подальшого удосконалення [Текст] / В.П.Колісник // Вісник Академії правових наук України. - 1998. - № 4. - С. 81-91.
121. Колісник В. П. Проблеми правового регулювання порядку функціонування мов в Україні [Текст] / В.П.Колісник // Проблеми активізації конституційно-правових досліджень і вдосконалення викладання конституційного права. – Харків: [Б.в.], 1999. - С. 108-116.
122. Комплексні заходи щодо розвитку і функціонування української мови. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 року // Освіта, 24 вересня 1997 р.
123. Кон И. С. Социологическая психология / И С. Кон. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПО „МОДЭК”, 1999. – 342 с.
124. Конгрес захисту української мови [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.kzum.org.ua/>
125. Конгрес національних громад України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.kngu.org/KongrUkr/ShablObzch.htm>
126. Конституція України. Офіц. текст. Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина [Текст] : навчальний посібник / упор. М. І. Хавронюк. - Київ : Парламентське вид-во, 1999. - 544 с. - (Законодавство: нормат. док-ти та комент.). - ISBN 966-611-015-6 (в пер.)
127. Конституція України: Прийнята на п'ятої сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року; Закон України "Про внесення змін до Конституції України" №2222- IV від 8.12.2004р.. — Х. : Фоліо, 2005. — 48с. — ISBN 966-03-2862-1.

128. Концепція державної мовної політики (проект Закону України) [Електронний ресурс] / Режим доступу: [kmu.gov.ua>divinfo.asp?Id=199108](http://kmu.gov.ua/divinfo.asp?Id=199108)
129. Корж А. В. Проблеми утвердження української мови як державної в Україні [Текст] / А.В.Корж // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Київ:[Б.в], 2002. - Вип. 17.
130. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. [Текст] / В.О.Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с. ISBN 966-95360-4-3.
131. Кравченко В. Хасан Бермек: Хартія не применшує значення державної мови [Текст] / В.Кравченко, О.Приходько // Дзеркало тижня - № 28 (607) 22 — 28 липня 2006
132. Кресіна І.О. Етнічний фактор виборчої кампанії 2006 року [Текст] / І.О. Кресіна, В.А. Явір. // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй / Збірник. Т. 2. – К.: ТОВ УВПК "ЕксОб", 2006. – 584 с. - ISBN 966-7769-54-2.
133. Кримський А. Твори. У 5 т. [Текст] / А.Кримський [Упорядкування і примітки М.М. Гончарука]. – К.: Наукова думка, 1972. – Т.3. – Мовознавство. Фольклористика. – 512 с.
134. Криницький О. Дискримінація українців у їх власній країні? [Миколаївський регіон](#) - 29.09.2006 [Електронний ресурс] / О.Криницький. – Режим доступу: www.upp.org.ua
135. Крисанова О. Проблема державної мови в сучасному суспільстві [Текст] / О.Крисанова // Персонал - №8. – 2005
136. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови). [Текст] / В.Кубайчук - К.: К. І. С., 2004. - 176 с. - К-2 [4У/К88].

137. Кулик С. Європейська хартія та український вибір // <http://www.zn.kiev.ua>
138. Кульчицький С. В., Верстюк В. Ф., Даниленко В. М., Литвин В. М., Майборода О. М. Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ століття: Зб. наук. праць, присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: В 2 т. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп.ред.) — К., 2004. — 422с. Т. 1 — 422с. — ISBN 966-02-3228-4 .
139. Кульчицький С.В. Помаранчева революція: зміна еліт? Погляд історика // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй / Збірник. Т. 2. — К.: ТОВ УВПК "ЕксОб", 2006. — 584 с. ISBN 966-7769-54-2.
140. Купцова Валентина Кто реанимирует русификацию, знает, на что он замахнулся // Южная Правда - 3 июня 2006
141. Куць О.М Мовна політика деяких зарубіжних держав Навчальний-методичний посібник з питань мовної політики й міжнаціональних відносин для студентів, розрахований на поглиблене вивчення курсу "Політологія" Харків- 2011. — 200с.
142. Левкова О. У 2060-му українська мова може померти [Електронний ресурс] / О.Левкова / Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/ekspert-u-2060-mu-ukrayinska-mova-mozhe-pomerti.html>
143. Липинський В.К. Твори. Архів. Студії. [Текст] / В.К. Липинський. — Філадельфія, 1991. — Т.3. Україна на переломі 1657-1659. — 346с.
144. Литвин В. Своєю любов'ю і відданістю оберігати і захищати рідне слово та мову: Із вступ. слова Голови Верховної Ради України на

відкритті парлам. слухань "Про функціонування укр. мови в Україні" // Голос України. - 2003. - 14 берез. - С.1-2.

145. Литвин В. М., Смолій Валерій, Шпаковатий Микола. Україна: поступ історії. [Текст] / В.М.Литвин, В.Смолій, М.Шпаковатий — К. : Видавничий Дім "Альтернативи", 2003. — 320с. : іл. — На обкл. автори не зазнач.- Книга в футлярі.. — ISBN 966-7217-86-X.
146. Лопушинський І.П. Державна мовна політика в Україні: навч.посіб. [для студ.вищ.навч.закл.] / І.П.Лопушинський. – Херсон: Олді-плюс, 2010. – 478 с. – ISBN 978-966-2393-03-3
147. [Лопушинський І.](#) Законодавчі перспективи утвердження державності української мови в сфері освіти України ХХІ ст.(Порівняльний аспект) [Текст] / І. Лопушинський // Освіта і управління : Науково-практичний журнал. - 2004. - Том7, N3/4. - С. 67-74.
148. Лопушинський І. Конституційний статус державної (української) мови та мов національних меншин в Україні 80–90-х років ХХ століття // Актуальні проблеми державного управління. - Одеса, 2005. - Вип.2 (22). - С.44–55. -К-2 [Бп15787-2(22)]
149. Лопушинський І. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: досвід, проблеми та перспективи : монографія / І. Лопушинський. – К. ; Херсон : Олді-плюс, 2006. –456 с.
150. Ляпіна Л. Діяльність національно-культурних товариств у південному регіоні України на сучасному етапі [Електронний ресурс] / Л.Ляпіна
Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/1/38.pdf>
151. Ляпіна Л.А. Деякі методологічні аспекти культури міжетнічного спілкування // Наукові праці. – Т.12. Політичні науки. – Миколаїв: Видавничий центр МФ НаУКМА, 2001. – С. 42-45.

152. Ляпіна Л. До питання про зміст культури міжетнічного спілкування // Наукові записки / Збірник. – Сер. “Політологія і етнологія”. – Вип.12. – К.: ІПіЕНД, 2000. – С. 103-111.
153. Ляпіна Л.А. Етнополітичні аспекти культури міжетнічного спілкування // Проблеми історії та сучасного стану науки Української держави. – Т.1. Історичні дисципліни та українознавство. – Миколаїв-Одеса: ТОВ “Від”, 2002. – С. 245—250.
154. Ляпіна Л. Міжетнічні відносини на Миколаївщині: здобутки і проблеми // Краєзнавчий альманах. Випуск перший. – Миколаїв: Ред.-вид. відділ МОШПО, 2001. – С. 28-30.
155. Ляпіна Л.А. Місце і роль культури міжетнічного спілкування у забезпеченні суспільної стабільності // Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. – Донецьк: ДНУ, 2001. - № 4 (8). – С. 283-289.
156. [Масенко Л.](#) Мічена карта ("Європейська хартія регіональних або меншинних мов" у контексті українських реалій) [Текст] / Л. Масенко // Урок української : Науково-публіцистичний журнал дайджест. - 2008. - N 5/6. - С. 4-6.
157. Масенко Л.Т. Мова і політика / [Ред. Вороніна Л.А.]. - К.: Соняшник, 1999. – 98 с.
158. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. — К. : Вид. дім "КМ Академія", 2004. — 164с. — ISBN 966-518-255-2.
159. Масенко Л.Т. Мовно-культурна ситуація в Україні: Соціопсихологічні чинники формування//Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах. 2002. № 12. С. 7-10.

160. [Масенко Л.](#) Українська соціолінгвістика: вивчення проблем мовної політики [Текст] / Л. Масенко // Українська мова : Науково-теоретичний журнал. - 2008. - N 1. - С. 13-23. . - ISSN 1682-3540
161. Матвієнко А. С., Войтенко В. П Референдум-2000. Причини і наслідки. Фальсифікації та фальсифікатори. Імплементация? / Інститут відкритої політики. — К., 2000. — 28с.
162. Матвієнко А. Українська мова й українська політика // Дніпро. – 2000. - №9-10. – с.77
163. Медведєв О. В більшості сфер громадського життя домінує російська мова [Електронний ресурс]/ О.Медведєв Режим доступу: <http://www.lrc.org.ua/projects/mova-ua-medvedev.html>
164. Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону / Л. Каймазарова, І.Гармашов, О. Гриневич, А. Шилов. - Миколаїв: Атол, 2005. - 329 с.
165. Минкевич И.Ю. Проблемы русского населения на Украине // IX Международная конференция “ЛОМОНОСОВ – 2002”. – М.: Московский государственный университет им. М.В.Ломоносова, 2002.
166. Мілова М.І. Політична культура посткомуністичних країн як чинник входження «в Європу»: український та болгарський досвід / М.І. Мілова // Гуманітарний вісник ЗДА. Філософія. – 2006. – № 25. – С. 95-102.
167. Миссонова Л. Взаимодействие этнического меньшинства и этнической среде: русские в Украине//Політологія. Етнологія. Соціологія: Доповіді та повідомлення 3-го Міжнародного конгресу українців. Харків, 1996. С. 79-82.

168. Мова і духовність нації: Тези доповідей регіональної науково-практичної конференції, 14-15 листопада 1989 р. Львів: ЛДУ, 1989. 139 с.
169. Мовні конфлікти і гармонізація суспільства. Матеріали наукової конференції 28-29 травня 2001 року. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 222 с.
170. Мовчан П. Чому Українська мова не є державною?: [Бесіда з нар. депутатом України, головою всеукр. т-ва "Просвіта" /Бесіду вела Н.Стадник] // Шлях перемоги. - 2001. - 19 груд. - С.4.
171. Навколо Європейської Хартії про мови національних меншин та нової "теорії" патріотизму // Укр. слово. - 2002. - 14-20 берез. - С. 11.
172. Нагорна Лариса Панасівна. Національна ідентичність в Україні / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. — К. : ІПіЕНД, 2002. — 271с. — ISBN 966-95825-4-7.
173. Нагорна Лариса Панасівна. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. — К. : Світогляд, 2005. — 316с. — Бібліогр.: в кінці розд.. — ISBN 966-8837-00-2.
174. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. - К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. - 405 с. ISBN 978-966-02-5022-2.
175. Надольний І. Ф., Мандебура Т. О., Дзюбик С. Д., Ребкало В. А., Скуратівський В. А. Конституція України - Основний Закон суспільства, держави, людини: Наук.- метод. рекомендації / Українська академія держ. управління при Президентові України / В.І. Луговий (ред.). — К., 1997. — 156с. — ISBN 5-8238-0536-5.

176. Національна доктрина розвитку освіти, що затверджена Указом Президента України від 17.04.2002 р. 342/2002 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
177. Національні культурні центри Херсонщини [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.artkavun.kherson.ua/ua-natsionalnye_kulturnye_tsentry_hersonschiny.htm
178. Національні меншини, мовна політика Сайт Запорізької обласної державної адміністрації [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.zoda.gov.ua/article/127/natsionalni-menshini-movna-politika.html>
179. Національно-культурні товариства України // Інформаційний бюлетень Міністерства у справах національностей, міграції та культур. – 1995. - № 1. – С. 36, 39.
180. Негребецький О. Мова електронних засобів масової інформації: чому і як? [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ruthenia.info/txt/konf/derzh2000/33.html>
181. ОБСЄ: Україна має переглянути законопроект "Про мови" на предмет невідповідності європейським стандартам [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://www.ulif.org.ua/UMIF/obsie-ukrayina-maie-pierieghlianuti-zakonoproiekt-pro-movi-na-priedmiot-nievidpovidnosti-ievropeis>
182. Огар Е. До питання про сучасну мовну ситуацію в Україні // <http://www.ji.lviv.ua/n20texts/ukr/ohar-ukr.htm>
183. Огар Е. Українська мова в сучасній мовній ситуації в Україні//І: Незалежний культурологічний часопис. 1998. № 12. С. 110-127.
184. Одеська обласна державна адміністрація. Одещина 10 років незалежності України. – м. Одеса, 2001 р. – С. 5-10; 222-236.

185. Ожегов С. И. "Словарь русского языка" / С.И.Ожегов, Н. Ю. Шведова
22-е издание, 1990.
186. Оксамитна С.М., Хмелько В.Є. регіональний поділ України на президентських виборах 2004: гендерні, вікові та освітні відмінності електоральних переваг [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/pub/Regional%20division%20Ukr.pdf>
187. Олега Ф. На грани "лингвистической войны"... // Независимая газета, 16 февраля 2000 г. - [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.ng.ru/politics/2000-02-16/1_border.html.
188. Остафійчук Василь Фокович. Історія України: сучасне бачення: навч. посіб. — 4-те вид., випр. — К. : Знання-Прес, 2008. — 424с. — Бібліогр.: с. 424. — ISBN 978-966-311-067-7.
189. Панасюк Л. В. Державна мова в Україні на сучасному етапі // Мова і культура: Наук. щоріч. журн. - К., 2002. - Вип.4, т.2, ч.2: Культурологічний компонент мови. - С.33-43.
190. Парламентські слухання «Духовна криза суспільства і шляхи її подолання [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/LIBRARY/povni_text/parlament_sluhan/duhov_kriza.html
191. Парламентські слухання «Національна кінематографія: стан, проблеми, та шляхи їх вирішення» [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/collaboration?cat_id=34989
192. Парламентські слухання «Українська культура: стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/405-15>

193. Парламентські слухання «Про функціонування української мови в Україні» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/886-15>
194. Партач Н. Товариство «Просвіта»: про «змови» і «замовлення» // Дзеркало тижня № 33 (612) Субота, 2 - 8 Вересня 2006 року
195. Пасько В. «Мова і нація» // «Дзеркало тижня», №45, 2004
196. Пелагеша Наталья Языковая политика ЕС: язык родной и два иностранных [Електронний ресурс]/Н.Пелагеша Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/languages/article/6795>
197. Передвиборча програма Партії регіонів <http://opr.com.ua/index.php/2011-11-11-10-25-20>
198. Передвиборча програма Соціалістичної партії України <http://www.spu.in.ua/ua/news/8347>
199. Передвиборча програма Ющенко. Повний текст // Українська правда. - П'ятниця, 09 липня 2004
200. Передвиборча програма Януковича. Повний текст // українська правда. - Понеділок, 12 липня 2004
201. Петренко В. В. Мова і політика // Політологічний вісник. - К., 2000. - Вип.6. - С.117-123.
202. Петренко В. Особливості визначення політичної мови <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=69&c=1588>
203. Пилипенко Тетяна Іванівна. Європейська хартія регіональних мов меншин: теорія та практика імпліmentaції в Україні. — Л. : Світ, 2007. — 144с. — На обкл. автор не зазнач.. — ISBN 978-966-603-549-6.

204. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова/ Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН України. - К.: Вид-во "Наукова думка", 1993. - 200 с. - К-2 [902.7/П32].
205. Підсумки роботи державної служби кінематографії України [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://dergkino.gov.ua/?fname=1265401027&level=1&templ=t1>
206. Пілюк С. Поняття регіональної мови та меншинної мови (Європейська хартія 1992р.) // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї / Редкол.: І.Ф.Курас, М.І.Михальченко, М.О.Багмет та ін. – Вип.6. – Київ; Миколаїв: вид-во МДГУ ім.П.Могили, 2004. – С.160 – 169.
207. Плахута Є. Цілі мовної політики держави: українські проблеми на тлі досвіду Латвії та Білорусії // Державність української мови і мовний досвід світу (Матеріали міжнародної конференції) [Текст]. — К., 2000
208. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: У 2 т. — 4. вид., стер. — К. : Либідь, 2002. — Бібліогр.: с. 600-606. — ISBN 966-06-219-7 .
209. Полянський Павло Про переваги і вразливі місця електронних підручників // збірник наукових праць "Проблеми сучасного підручника". За науковою редакцією академіка В.М.Мадзігона. 06.04.2011
210. Попок Андрій З історії діяльності Товариства “Просвіта“ на Далекому Сході // Визвольний шлях. – Лондон., 2000. – Кн. 11. – С. 84-90.
211. Порівняльна таблиця динаміки національного складу населення України // Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. Київ, 1994. С. 503.
212. Послання Президента України до Верховної Ради України "Європейський вибір": Концептульні засади, стратегії економічного та

- соціального розвитку України на 2002-2011 роки / О.О. Федрицький (ред.), А.С. Гальчинський (підгот.). — К. : Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2002. — 74с.
213. Послання Президента України до Верховної Ради України. Україна: поступ у XXI століття Стратегія економічної та соціальної політики на 2000 - 2004 рр. // Урядовий кур'єр від 28.01.2000
214. Постанови Верховної Рада України [Про проведення парламентських слухань на тему: "Про функціонування української мови в Україні"](#) від 06.02.2003 № 480-IV
215. Постанова Верховної Ради України від 20 лютого 2004 року, якою були схвалені Рекомендації парламентських слухань "Духовна криза суспільства і шляхи її подолання" [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1071.1054.0>
216. Постанова Верховної Ради України Про Рекомендації парламентських слухань "Українська культура: стан та перспективи розвитку" схвалені Постановою Верховної Ради України від 21 червня 2005 року N 2680-IV // Голос України від 14.01.2003 - № 6
217. Постанова Верховної Ради України Про Рекомендації парламентських слухань "Про функціонування української мови в Україні"// Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, N 38, ст.325
218. Постанова Кабінета Міністрів України „Задоволення освітніх та культурних потреб національних меншин України, створення належних умов для відродження, збереження і всебічного розвитку етнічних спільнот, їх національно-культурних традицій” від 6 травня 2005 р. N 324 [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/law/05_program.html

219. Постанова Кабінета Міністрів України „Про затвердження Комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 року” від 1 березня 1999 р. N 299
220. Постанова Кабінет Міністрів України Про Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови від 08.09.97 № 998 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1060.248.0>
221. Постанов Кабінету Міністрів України Про обрання мови навчання.
222. Постанова Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року», від 12 лютого 1991 р.//ЗП Уряду СРСР. 1991. № 4. Ст. 25.
223. Постанова Про затвердження Державної програми "Вчитель" // Офіційний вісник України від 12.04.2002 - 2002 р., № 13, стор. 109, стаття 664
224. Постанова Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 676 ([676-2004-п](#)) від 26.05.2004) //Офіційний вісник України від 17.10.2003 - 2003 р., № 40, стор. 37, стаття 2105
225. Постанова Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови», від 8 вересня 1997 р.//Нормативні акти України: електронна база даних. Версія 7.2. № 25000.
226. Постанова Про першочергові заходи щодо організації виконання Закону УРСР "Про мови в Українській РСР"
227. Постанова Уряду від 20.06.2001 № 660 "Про внесення змін до структури Секретаріату Кабінету Міністрів України та структури

- Служби Прем'єр-міністра України" [Електронний ресурс] / Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/660-2001-п>
228. Потебня Александр Афанасьевич. Мысль и язык. — М. : Лабиринт, 2007. — 248с. — (Серия "Психолінгвістика"). — Библиогр.: с. 242-244. — ISBN 5-87604-053-3.
229. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація/Упоряд. і вступ. стаття Юрія Шевельова. Нью-Йорк, 1992. 155 с.
230. Предвыборная программа Коммунистической партии Украины [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://e-news.com.ua/directory/show/1228.html>
231. Предвыборная программа «Для людей – а не політиків!» [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://vybory.segodaya.ua/parties/samooborona/1560.html>
232. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Послідовність. Ефективність. Відповідальність": Проект. — К., 2004. — 41с.
233. Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 роки http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/953/
234. Проект "Про додаткові заходи з розширення функціонування української мови як державної" [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://rdu-old.narod.ru/zakon8.htm>
235. Проект Закону Базовий [Закон України "Про мови України"] / Кушнар'єв Є.П., Волга В.О., Грач Л.І. - 2 сесія V скликання - № 2634 від 13.12.2006 [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=28857

236. Проект Закону про внесення змін до Закону Української РСР "Про мови в Українській РСР" (щодо мови судочинства) / Колесніченко В.В. - 2 сесія V скликання - №2383 від 19.10.2006 [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=28414
237. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про мови в Українській РСР" / Мороз О.О. - 6 сесія IV скликання - №3410-8 від 21.01.2005 [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=21611
238. Проект Закону про внесення змін до Закону Української РСР "Про мови в Українській РСР" / Царьов О.А. - 6 сесія IV скликання - №3410-5 від 13.09.2004 [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=18872
239. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про мови в Українській РСР" / Шуфрич Н.І. - 1 сесія VI скликання - №1015 від 23.11.2007 [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30700
240. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про мови в Українській РСР" / Шуфрич Н.І., Га М.О., Гайдош І.Ф. - 5 сесія IV скликання - №3410-1 від 11.02.2004 [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=307005
241. Проект Закону про державну мову та мови національних меншин в Україні /Гнаткевич Ю.В. - 4 сесія VI скликання - №4222 від 17.03.2009 [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=34774
242. Проект Закону про застосування російської мови в Україні / Мироненко В.А. - 2 сесія IV скликання - №2457 від 04.04.2005

- [Електронний ресурс]/ Режим доступу:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=13632
243. Проект закону про мови / Кириленко В.А. - 2 сесія V скликання
№2634-1 від 15.03.2007 [Електронний ресурс]/ Режим доступу:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=28936
244. Проект закону про мови / Кіяшко С.М. - III скликання - №2235 від
13.11.1998 [Електронний ресурс]/ Режим доступу:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=4918
245. Проект закону про мови / Мовчан П.М. , Яворівський В.О. - 1 сесія VI
скликання - №1015-2 від 06.04.2009 [Електронний ресурс]/ Режим
доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?
id=&pf3511=31504](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31504)
246. Проект закону про мови Мовчан П.М. , Сахно Ю.П. , Таран(Терен)
В.В. , Гуцол М.В. - 8 сесія III скликання - №2235/ПЗ від 12.12.2001
[Електронний ресурс] / Режим доступу:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=11595
247. Проект закону про мови / Мовчан П.М. , Ситник К.М. - 3 сесія IV
скликання - №3410 від 17.04.2003 [Електронний ресурс]/ Режим
доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?
id=&pf3511=14825](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=14825)
248. Проект закону про мови в Україні / Горбачов В.С. , Матвієнков С.А. ,
Іванов С.А. - 3 сесія IV скликання - №3410-2 від 11.07.2003
[Електронний ресурс]/ Режим доступу:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=14827
249. Проект закону про мови України / Грач Л.І. VI скликання - 1 сесія
VI скликання - №1015-1 від 29.11.2007 [Електронний ресурс]/ Режим

- доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30795
250. Проект Закону про мови в Україні Єфремов О.С. VI скликання Симоненко П.М. VI скликання Гриневецький С.Р. VI скликання 7 сесія VI скликання 1015-3 від 07.09.2010 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38474
251. Проект Закону про мови в Україні Коновалюк В.І. III скликання 4 сесія III скликання 2235-3 від 08.09.1999 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=6713
252. Проект Закону про мови в Україні / Сухий Я.М. , Дашутін Г.П. , Іоффе Ю.Я. - 6 сесія IV скликання - №3410-6 від 05.10.2004 [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=19020
253. Проект Закону про мови в Україні / Черновецький Л.М. - 6 сесія IV скликання - №3410-7 від 05.10.2004 [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=19019
254. Проект Закону України Про Концепцію державної етнонаціональної політики України вноситься народний депутатом України / М.Джемилєв - (№358) від 09.03.2012 [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://krymtatar.in.ua/index/article/ps/10/id/228>
255. Проект Закону про регіональні мови та мови меншин / Колесніченко В.В. - 1 сесія VI скликання - №1072 від 07.05.2010 [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30835
256. Проект Закону про регіональні мови та мови меншин / Колесніченко В.В. - 2 сесія V скликання - №2346 від 17.10.2006 [Електронний

- ресурс]/ Режим доступу:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=28320
257. Проект Закону про розвиток і застосування мов в Україні / Кучеренко О.Ю. - 3 сесія III скликання - №2235-1 від 25.01.1999 [Електронний ресурс]/ Режим доступу:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=5371
258. Проект Концепції державної мовної політики [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://nation.org.ua/articles/articles_513.html
259. Проекты законов о языках – экспертный анализ: Материалы круглого стола/ Науч. Ред. Н.А. Шульга; Фонд поддержки русской культуры в Украине (Русский фонд). – 2-е изд., доп. – К., 2001. – 332 с. – К-2 [4У/П79].
260. Пронин В. Родной дом - Николаевщина, Украина // Автограф. Век XXI . - 2005. - № 1. -С.4.
261. Пронін В. Миколаївщина - батьківщина багатьох національностей // Краєзнавчий альманах. - 2004. - № 1. - С. 50-52.
262. Про результати аналізу стану виконання Комплексних заходів із всебічного розвитку української мови, планування та використання коштів Державного бюджету України на їх впровадження - Київ 2003. [Електронний ресурс]/ Режим доступу: www.ac-rada.gov.ua
263. Про розвиток і застосування мов в Україні. Проект Закону України. / Кабінет Міністрів України. 30 червня 2000. - №28-2371/4 (не опубліковано). - 11 с.
264. Про розвиток і застосування мов в Україні. Пояснювальна записка до проекту Закону України. / Кабінет Міністрів України. 30 червня 2000 р. (не опубліковано). - 2 с.

265. Про сучасний стан і напрями розвитку мовної політики в Україні. [Прес-служба "Громадянського руху "Нова Україна"] – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://new-ukraine.org.ua/news/529/>
266. П'ять років Раді представників національно-культурних товариств Одеської області. – Одеса: Управління у справах національностей та міграції Одеської облдержадміністрації, 2004. – С. 3-42.
267. Рада національних товариств Миколаївської області / Ред. Л. Каймаразова. - Миколаїв, 2004. - 31 с.
268. Радевич-Винницький Ярослав, Іванишин Василь. Мова і нація: Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. — 5.вид., виправ., доп. — Кам'янець-Подільський : Абетка, 2003. — 120с. — ISBN 966-682-156-7.
269. Радевич-Винницький Я. Права людини і мовне протистояння в Україні // Розбудова держави. - 1995. - № 5 - 6. - С.3 - 9.
270. Радевич- Винницький Ярослав. Україна: від мови до нації. — Дрогобич : Відродження, 1997. — 359с. — ISBN 966-538-013-3.
271. Радчук В. Ділом на діло: З невиголошеного виступу. Мова єдина: [Мовна політика] // Слово Просвіти. - 2003. - ч 22, 28 трав-3 черв. - С.5.
272. Радянський Український Енциклопедичний Словник. У 3-х т. / За ред. М. Бажана. — 1966—1968.
273. Рамкова конвенція про захист національних меншин, Страсбург, 1 лютого 1995 року: ETS/157. — К. : Фенікс, 2004. — 16с. — ISBN 966-651-153-3.

274. Рекомендації парламентських слухань "Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації" [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/T052680.html
275. Рекомендації парламентських слухань "Про функціонування української мови в Україні // Слово Просвіти. - 2003. - 18-24 черв. - С.4. - (Схвалено Постановою Верховної Ради України від 22 трав. 2003 р. № 886 -IV) 90.
276. Ржавський О. Передвиборна програма кандидата на посаду Президента України Ржавського Олександра Миколайовича [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://lib.rada.gov.ua/DocDescription?doc_id=61273
Голос України 14.09.2004
277. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення статті 10 Конституції України ... (справа про застосування української мови). Київ, 14 грудня 1999 року №10-рп/99. Справа №1-6/99 // Офіційний вісник України, 2000, № 4.
278. Рішення Миколаївської міської ради від 18.09.08 № 27/49 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.gorsovet.mk.ua/addresses.ua?id=1566>
279. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.1993 № 787-р [Про затвердження комісії Кабінету Міністрів України з координації роботи й контролю за виконанням Державної програми розвитку української мови та інших національних мов в Україні на період до 2000 року](#)
280. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.06.1992 № 361-р [Про заходи щодо реалізації висловлених на Конгресі українців та Всеукраїнському міжнаціональному конгресі пропозицій щодо забезпечення умов для відродження, збереження й розвитку мов.](#)

культур і традицій українців за межами України і національних меншин в Україні

281. Розпорядження Президента України [Про відзначення Міжнародного дня рідної мови](#) від 14.02.2002 № 34/2002-рп
282. Розпоряджень Президента України “Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств”
283. Розпорядження Президента України Про підтримку V Загальнонаціонального конкурсу "Українська мова - мова єднання" від 16 грудня 2003 року N 409/2003-рп // Сторінка "[Законодавство України](#)" сайту Верховної Ради © 1996-2006
284. Розпорядження Президента від 31.10.1997 № 385/97-рп [Про проведення акції "Передаймо нащадкам наш скарб - рідну мову"](#)
285. Розпорядженням Президента України від 21.01.2000 № 19/2000-рп створено Комісію з розробки Концепції розвитку гуманітарної сфери України
286. Рябчук М. Третьюрядна проблема першорядної ваги: українська мова як політичний чинник // Сучасність. - 2002. - № 6. - С.50 - 70.
287. Савіч О. Щодо статусу і функціонування російської мови в Україні // Читацьке віче - ч. 26 (246) - 24-30 червня 2004 р.
288. Савоскул С. Русские в независимой Украине: статус, идентичность, перспективы//Фурман Д. (ред.) Украина и Россия: общества и государства. М., 1997.
289. Самокиш І. Венеціанська комісія розкритикувала «мовний законопроект» // «День» - [№233 - середа, 21 грудня 2011](#)
290. Саплін Ю. Ю. Фактори вибору мови спілкування в умовах близькоспорідненого білінгвізму // Мовознавство, 1988, № 4, с. 50–55.

291. Седнева Н. Вплив засобів масової інформації на мовну культуру та мовний вибір сучасного громадянина // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Том 44. – Випуск 31. - Політологія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили – 2005. –С.80-84.
292. Седнева Н. Регулювання мовних питань в Україні та Європейська Хартія регіональних мов чи мов меншин // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Том 40. – Випуск 27. - Політологія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – С.150-154.
293. Седнева Н. Реалізація мовної політики в Миколаївській області. - Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2007. — Вип. 9. — 376с. - С. 291- 302-
294. Седнева Н. Роль політичних партій у формуванні та регулюванні мовної політики в Україні / Н. Седнева // Наукові праці: Науково-методичний журнал. - Т. 79. - Вип. 66. - Політологія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С.94-98.
295. Седнева Н. Мовна політика щодо захисту інтересів національних меншин в сучасній Україні / Н. Седнева // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2009. — Вип. 16. — С. 263-267. — Бібліогр.: 18 назв. — укр.
296. Син Александр: Запорожье - еврейский город [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://www.rus.zp.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2643:2011-09-17-02-39-51&catid=85:2011-05-02-05-05-23&Itemid=128
297. Сідей І. Запрошує “Лаутарі” // Дем. Україна.- 2001.- 22 серп.
298. Сміт Е.. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Георгій Касьянов (наук.ред.), Микола Климчук (пер.з англ.), Тарас Цимбал (пер.з англ.). — К. : Ніка-Центр, 2006. — 320с. — (Серія "Зміна парадигми"). —

- Бібліогр.: с. 257-286. — ISBN 966-521-162-5 (Серія "Зміна парадигми"). — ISBN 966-521-401-2 ("Ніка-Центр").
299. Соціальна програма БЮТ: без цифр і сподівань [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://h.ua/story/54659/>
300. Соціологічні опитування компанії Research & Branding [Електронний ресурс] / Research & Branding [сайт]. - Режим доступу: <http://rb.com.ua>
301. Стріха М. Мовна політика і мовне законодавство України // Матеріали конференцій // Наукове видання. Мова і політика. Інститут відкритої політики. [Електронний ресурс]/ Режим доступу: www.aup.iatp.org.ua/members/writer.php?id=1
302. Студенніков І. Єврорегіон “НИЖНІЙ ДУНАЙ” як чинник стабільності, добросусідства і розвитку [До осмислення перших результатів участі Одеської області в розвитку транскордонного співробітництва] [Електронний ресурс]/ І.Студенніков, В.Ткаченко/ Режим доступу: <http://ewi.org.ua/chastyna-8-evrorehion-nyzhnij-dunaj/>
303. Супруновський І.П. Представники національних меншин Одещини – рівноправні громадяни вільної України. // Духовність і культура у формуванні особистості та відродженні національної самосвідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Одеса, 1999. – С. 19-24.
304. Танюк Л. Порозумілися - це означає знайти спільну мову: Мовна політика України [Текст] / Л.Танюк // Віче. - 2000. - № 7. - С.137 - 139.
305. Тараненко О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі) [Текст] / О.Тараненко // Мовознавство. - 2003. - № 2-3. - С.30-55.
306. Тимошевський О. Мова і національність [Текст] / О.Тимошевський – Чернівці, 1992. – с.13.

307. Тиран І. "Поліпшити ситуацію можна не закличками полюбити рідну мову, а створенням їй відповідних умов...": [Парлам. слухання у Верховній Раді України "Про функціонування укр. мови в Україні"] / І.Тиран // Хрещатик. - 2003. - 19 берез. - С.4.
308. Ткаченко О. Мова і національна ментальність (спроба сучасного синтезу). - К.: Грамота, 2006. - 240 с. - К-2 [4У/Т48].
309. Ткаченко О. Проблеми мовної стійкості та її джерела//Людина і політика. 2000. № 2.
310. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу/ Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К.: Спалах, 2004. – 272 с. – К-2 [4У/Т48].
311. Толерантність - основа розуміння багатоманітності національних культур Херсона [Текст] // Булава. - 2009. - N47(19 нояб.). - С. 9
312. Указ Президента України «Про вдосконалення забезпечення реалізації державної мовної політики», від 5 квітня 2000 р. № 233/2001 //Офіційний вісник України. - 2001. - № 14. - Ст. 595.
313. Указ Президента України про день української писемності і мови
314. Указ Президента України №161/2010 від 15.02.10 року Про Концепцію державної мовної політики <http://osvita.ua/legislation/other/6733/>
315. Указ Президента України «Про ліквідацію фонду розвитку культурнаціональних меншин України», від 27 вересня 1996 р.//Урядовий кур'єр. 1996. № 185. С. 2.
316. Указ Президента України «Про Раду з питань мовної політики», від 24 лютого 1997 р.//Офіційний вісник України. 1997. № 10. С. 4.
317. Указ Президента України «Про розвиток національної словникової бази», від 7 серпня 1999 р.//Офіційний вісник України. 1999. № 32. С. 1663.

318. Указ Президента України «Про утворення Міністерства у справах національностей та міграції», від 26 квітня 1993 р.//Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. Київ, 1994. С. 502-503.
319. Указ Президента України «Про Фонд розвитку культур національних меншин України», від 29 квітня 1992 р.//Нормативні акти України: електронна база даних. Версія 7.2. № 25000.
320. Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / За заг. ред. Когута І.О.; Лабораторія законодавчих ініціатив. – Київ-Львів: Видавництво «Мс», 2007. – 336 с.
321. Універсальний Словник-Енциклопедія - 4-те видання, виправлене і доповнене — К.: ТЕКА, 2006. 1432 сторінок, близько 23500 статей, 3270 ілюстрацій, фото, карт, схем, таблиць.
322. Урс Л. І. Державна мова - важливий фактор формування громадянського патріотизму // Громадянський патріотизм і проблеми викладання україністики у вузах Одещини: Матеріали наук.-практ. конф., Одеса, 2-3 листоп. 2000 р. - Одеса, 2001. - С.37-39.
323. Уряд має намір стимулювати українізацію // День, 2 лютого 2000 р.15 4.
324. Уряд схвалив за основу проект Концепції реалізації державної мовної політики 23.04.2008 | 17:15 [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=128235384
325. Ушаков Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 1. М., 1935; Т. 2. М., 1938; Т. 3. М., 1939; Т. 4, М., 1940. (Переиздавался в 1947-1948 гг.); Репринтное издание: М., 1995; М., 2000.

326. Фадєєв В. Задоволення етнокультурних потреб національних меншин в Україні: нормативно-правове забезпечення [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/2004_html/009.htm
327. Фаріон І. Мова-краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI - середині XIX ст. - Л.: Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2007. - 168 с. - К-2 [4У/Ф24].
328. Фестиваль слов'янських народів [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://www.familyface.net/article.php?id=1541>
329. Формування національних і загальнолюдських цінностей в українському суспільстві: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції: Збірник статей/ Відп. за вип. О.С. Черемська. - Х.: ФОП Лібуркіна, 2006. - 376 с. - К-2 [4У/Ф79].
330. Хартія розколу: Мовне питання : європ. стандарт на укр. ґрунті: [Комент. нар. депутатів України щодо можливості ратифікації Верховною Радою України Європ. хартії регіон. мов або мов меншин] /Підготували Н.Трофімова, В.Сонюк. // День. - 2002. - 28 листоп. - С.4.
331. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон – М.: ООО „Изд-во АСТ”: ООО „Транзиткнига”. – 2004. – 635 с.
332. Херсон - город толерантный [Текст] : [О круглом столе, посвященном вопросам толерантности с участием представителей национальных общин Херсона] / Т. Подгородецкая // Новий день. - 2009. - N48(26 листоп.). - С. 24
333. Хмелько В. Через що політикам вдається розколювати Україну? // Дзеркало Тижня № 24 (603) Субота, 24 - 30 Червня 2006 року
334. Хоменко М. Про мову промовка // Без цензури - №10 (103) - 2005

335. Хорунжий Ю. Якою мовою говорити? Або мовне питання в програмах учасників парламентських виборів // http://www_press_cv_ua 20.09.2007
336. Червонецький В. В. Мова в контексті зміцнення загальнонаціональної єдності в провідних англomовних країнах [Електронний ресурс]/ В. В. Червонецький. - Режим доступу: <http://dspace.snu.edu.ua>
337. Чермошенцева Наталія Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства у Херсонській області [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://gromrady.org.ua/metodychni-materialy/rozvytok-hromadyanskoho-suspilstva/rekoendatsiji-schodo-rozvytku-hromadyanskoho-suspilstva/derzhavna-polityka-spryyannya-rozvytku-hromadyanskoho-suspilstva-u-hersonskij-oblasti/>
338. Чому в Україні вже майже 20 років закриваються школи? 18.02.2011 Прес-служба Міносвітнауки [Електронний ресурс]/ Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244075910
339. Чуприй Леонид Українське книговидання. Стан і проблеми [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://sd.net.ua/2010/07/16/ukrayinske-knigovidannya-stand-i-problemi.html>
340. Шахматов А. Краткий очерк истории малорусского (украинского) языка // Украинский народ в его прошлом и настоящем.— Пг., 1916.— Т. 2.— С. 588.
341. Шахматов О. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI-XVIII вв. / О.Шахматов, А.Кримський — К., 1924. — С. 107.
342. Шелест Д.С., Юрченко М.М. Політико-правові основи етнодержавознавства. – Одеса: АстроПринт, 1999. – С. 169.

343. Шумилов О. Мова, суржик, «язык»: єдність та боротьба протилежностей на межі тисячоліть//Сучасність. 2000. № 10. С. 110-124.
344. Шумлянський Станіслав Діяльність "Гуманітарного блоку" Уряду В. Ющенко в контексті "дерусифікаційної" // Novamova.com.ua
345. Щодо виконання Державної програми розвитку і функціонування української мови Лист МОН №1/12-1598 від [Електронний ресурс]/ Режим доступу: 25.03.11 року <http://osvita.ua/legislation/other/16661/>
346. Яновский С. Возвращение к корням // Киев. Ведомости.- 2002.- 16 февр.- С.
347. Яремчук В. Д. Українська еліта та проблема консолідації української нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй / Збірник. Т. 2. – К.: ТОВ УВПК "ЕксОб", 2006. – 584 с. - ISBN 966-7769-54-2.
348. Яцунская Елена Александровна Николаев от перестройки к независимости: историко-политический анализ. – 2-е изд, перераб. и доп. – Николаев: „ВАРТ”, „Шамрай”, 2008. – 324с., 16 с. ил. – ISBN 978-966-8442-34-6 (библ. в кынцы параграфыв та в конце текста с.297-323
349. Arel D., Khmelko V. The Russian factor and territorial polarization in Ukraine//The Harriman Review. Vol. 9. № 1-2 (Spring 1996).
350. Byrne P. Info czar to promote Ukrainian // Kyiv Post, 23 March 2000
351. Yavorska G. The impact of ideologies on the standardization of Modern Ukraine. International Journal of the Sociology of Language. Languages and Language Ideologies in Ukraine. 2010. – № 201. – P. 163-198. ,
352. Spolsky B. The Languages of Israel: Police, Ideology and Practice / B.Spolsky, E.Shohamy.- Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 1999, p. 32.

Національний склад населення згідно з Всеукраїнським переписом 2001 року

	Кількість (тис. осіб)	У % до підсумку		2001 рік у % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
українці	37541,7	77,8	72,7	100,3
росіяни	8334,1	17,3	22,1	73,4
білоруси	275,8	0,6	0,9	62,7
молдавани	258,6	0,5	0,6	79,7
кримські татари	248,2	0,5	0,0	у 5,3 р.б
болгари	204,6	0,4	0,5	87,5
угорці	156,6	0,3	0,4	96,0
румунни	151,0	0,3	0,3	112,0
поляки	144,1	0,3	0,4	65,8
євреї	103,6	0,2	0,9	21,3
вірмени	99,9	0,2	0,1	у 1,8 р.б
греки	91,5	0,2	0,2	92,9
татари	73,3	0,2	0,2	84,4
цигани	47,6	0,1	0,1	99,3
азербайджанці	45,2	0,1	0,0	122,2
грузини	34,2	0,1	0,0	145,3
німці	33,3	0,1	0,1	88,0
гагаузи	31,9	0,1	0,1	99,9
інші національності	177,1	0,4	0,4	83,9

Додаток 2

**Розподіл населення за національністю та рідною мовою
ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ**

Все населення
Обидві статі

Національність	Всього	з них у якості рідної мови вказали мову			
		своєї національності	українську	російську	іншу
		<i>осіб</i>			
Все населення	1926810	1417220	28344	474169	5431
українці	1364095	938984	x	421616	3073
абазини	5	2	-	2	1
абхази	35	12	4	18	1
аварці	73	30	6	34	3
австрійці	8	-	2	5	1
Агули	15	3	2	9	1
адигейці	15	3	1	11	-
азербайджанці	2490	1264	129	1011	78
албанці	892	198	63	608	21
алеути	-	-	-	-	-
алтайці	10	1	1	8	-
американці	20	10	-	6	4
англійці	6	3	-	3	-
Араби	271	100	61	97	13
ассирійці	164	48	21	93	2
афганці	18	5	-	10	3
балкарці	7	-	1	6	-
башкири	199	28	15	146	10
белуджі	4	-	2	2	-
білоруси	12655	2017	1583	8981	73

болгари	27764	8841	1681	17149	86
буряти	11	-	-	11	-
в'єтнамці	22	15	-	7	-
Вепси	9	2	-	5	2

**Розподіл населення за національністю та рідною мовою
МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ**

Національність	Всього	з них у якості рідної мови вказали мову			
		своїї національності	українську	російську	іншу
		<i>осіб</i>			
Все населення	1262899	1036960	21107	203102	285
українці	1034446	852791	x	181442	74
абазини	-	-	-	-	-
абхази	32	6	1	25	-
аварці	43	17	4	22	-
австрійці	-	-	-	-	-
Агули	-	-	-	-	-
адигейці	3	1	1	1	-
азербайджанці	1482	852	120	494	15
албанці	28	5	13	10	-
алеути	-	-	-	-	-
алтайці	1	-	-	1	-
американці	15	9	2	4	-
англійці	4	2	1	1	-
Араби	23	7	6	9	1
ассирійці	36	13	4	18	1
афганці	6	3	2	-	1
балкарці	9	1	-	7	1
башкири	98	19	5	72	2
белуджі	-	-	-	-	-
білоруси	8369	1644	1821	4897	5
болгари	5614	1666	948	2989	1
буряти	20	-	1	19	-

В'єтнамці	28	28	-	-	-
Вєпси	1	-	-	1	-

Мовний склад населення Одеської області, за даними Всеукраїнського перепису населення, характеризувався такими даними:

	Вважали рідною мовою (%)			
	мову своєї національності	українську	російську	іншу мову
Українці	71,6	х	28,2	0,2
Росіяни	97,0	2,7	х	0,3
Болгари	77,8	2,1	19,6	0,5
Молдовани	73,3	7,7	18,3	0,7
Гагаузи	77,8	1,7	18,4	2,1
Євреї	3,6	4,4	91,6	0,4
Білоруси	20,1	8,5	70,8	0,6
Вірмени	50,4	3,8	45,0	0,8
Цигани	53,8	14,4	20,4	11,4
Поляки	6,2	29,1	63,9	0,8
Німці	10,1	16,2	73,0	0,7
Грузини	38,2	4,1	56,0	1,7
Азербайджанці	53,4	3,9	40,9	1,8
Татари	24,2	4,6	69,5	1,7
Греки	18,6	5,5	74,2	1,7
Албанці	79,7	1,2	16,1	3,0
Араби	61,9	8,5	23,1	6,5
Узбеки	23,7	13,3	59,0	4,0

Туркмени	9,9	10,0	28,6	51,5
Корейці	21,0	4,5	72,8	1,7
Румуни	42,0	16,4	29,7	11,9
Чуваші	20,0	3,0	75,9	1,1
Чехи	51,9	20,5	27,0	0,6
Литовці	24,8	6,0	67,5	1,7
Казахи	16,4	9,8	69,7	4,1
Абхази	6,1	39,0	45,6	9,3
Осетини	20,0	4,7	72,1	3,2
Мордва	19,8	6,9	72,5	0,8
Китайці	89,5	0,8	8,7	1,0
Латиші	16,9	10,9	68,4	3,8
Таджики	40,8	7,4	43,8	8,0
в'єтнамці	94,5	0,3	4,9	0,3
Чеченці	57,1	3,7	34,0	5,2
Лезгини	37,0	8,7	50,6	3,7

Додаток 5.

Мовний склад населення Херсонської області, за даними Всеукраїнського перепису населення, характеризується такими даними:

	Вважали рідною мовою (%)			
	мову своєї національності	українську	російську	іншу мову
українці	87,0	х	13,0	0
росіяни	91,6	8,4	х	0
білоруси	24,7	25,7	49,5	0,1
татари	71,2	3,7	24,7	0,4

вірмени	66	8,5	24,8	0,7
молдавани	42	33,5	24,3	0,2
турки	97,2	0,7	1,6	0,5
кримські татари	38,4	0,5	11,5	49,6
цигани	51,9	36,4	11,4	0,3
євреї	2,8	13,8	83,1	0,2
поляки	4,4	66	28,7	0,9
німці	7,4	21,5	71	0,1
азербайджанц і	48,6	8,9	28,4	14,1
корейці	17,2	9,8	72,3	0,7
болгари	21,4	22,2	55,9	0,5
інші національності	33,2	19	43,4	4,4